

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ

**ХАРКІВСЬКА НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
МІСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА**

РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

**Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України
як підручник для студентів вищих навчальних закладів**

**Харків
ХНАМГ
2011**

УДК 332.1(075.8)
ББК 65.04я73-1
Р32

Рецензенти:

В. М. Соболев – доктор економічних наук, професор, зав. кафедрою статистики, обліку та аудиту Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

Л. О. Позднякова – доктор економічних наук, професор, зав. кафедрою економіки залізничного транспорту Української державної академії залізничного транспорту Міністерства транспорту та зв'язку України.

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як підручник для студентів вищих навчальних закладів
(Лист №1.4/18-Г-71 від 10.01.2009р.)

Регіональна економіка: Підручник / В. В. Журавель,
Р32 О. В. Поспелов, Г. П. Реун, В. Б. Родченко; Харк. нац. акад. міськ.
госп-ва. – Х. : ХНАМГ, 2011. – 271 с.
ISBN 978-966-695-223-6

В даному підручнику розкриваються теоретичні і методичні питання регіональної економіки: її територіальна організація, виробнича і територіальна структура. Наведено комплексну характеристику господарського комплексу України. В підручнику використаний ілюстративний матеріал (таблиці, рисунки), запропонована значна кількість бібліографічних джерел.

Підручник орієнтований на студентів вищих навчальних закладів, для аспірантів та здобувачів, а також спеціалістів, що займаються проблемами регіональної економіки.

УДК 332.1(075.8)
ББК 65.04я73-1

ISBN 978-966-695-223-6

© В. В. Журавель, О. В. Поспелов,
Г. П. Реун, В. Б. Родченко, 2011
© ХНАМГ, 2011

ЗМІСТ

- ВСТУП 5
- РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ І РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ 7
 - 1.1. Предмет, метод і задачі дисципліни "Регіональна економіка" 7
 - 1.2. Закономірності, принципи і фактори розміщення продуктивних сил й формування економіки регіонів..... 10
 - 1.3. Регіональні дослідження в працях зарубіжних та вітчизняних вчених..... 24
 - 1.4. Наукові методи аналізу розміщення продуктивних сил і рівня економічного розвитку регіонів..... 32
 - 1.5. Економічне районування і територіальна організація господарства..... 38
- РОЗДІЛ 2. НАУКОВІ ЗАСАДИ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ 58
 - 2.1. Сутність, мета і завдання регіональної економічної політики 58
 - 2.2. Механізм реалізації державної регіональної економічної політики 63
- РОЗДІЛ 3. ГОСПОДАРСЬКИЙ КОМПЛЕКС УКРАЇНИ, ЙОГО СТРУКТУРА І ТРАНСФОРМАЦІЯ В РИНКОВИХ УМОВАХ 79
 - 3.1. Територіальна і виробнича структура господарського комплексу України та її регіонів..... 79
 - 3.2. Виробничі господарські комплекси та регіональні особливості їх розвитку і розміщення..... 88
- РОЗДІЛ 4. РАЦІОНАЛЬНЕ ТА ЕФЕКТИВНЕ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ, НАУКОВО-ВИРОБНИЧИХ, ЛЮДСЬКИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ ТА ЇЇ РЕГІОНІВ..... 136
 - 4.1. Природний потенціал України та його оцінка 136

○ 4.2. Науково-виробничий потенціал.....	148
○ 4.3. Трудоресурсний потенціал України	152
● РОЗДІЛ 5. УКРАЇНА ЯК РЕГІОНАЛЬНА СИСТЕМА	172
○ 5.1. Економіка України як єдність регіональних соціально- економічних систем.....	172
○ 5.2. Економіка регіонів України та перспективи розвитку	174
● РОЗДІЛ 6. РАЦІОНАЛЬНЕ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНА НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА.....	195
○ 6.1. Наукові засади раціонального природокористування.....	195
○ 6.2. Екологічний моніторинг і система екологічної інформації.....	197
○ 6.3. Економічний механізм природокористування та охорони навколишнього середовища.....	199
○ 6.4. Економічна і соціальна ефективність природоохоронної діяльності.....	202
○ 6.5. Світовий досвід і міжнародне співробітництво в сфері охорони навколишнього середовища.....	207
● РОЗДІЛ 7. ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ УКРАЇНИ ТА ІНТЕГРАЦІЯ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ТА ІНШИХ СВІТОВИХ СТРУКТУР	224
○ 7.1. Міжнародний поділ праці, його суть та значення у формуванні зовнішньоекономічних зв'язків	224
○ 7.2. Зовнішньоторговельна діяльність України на сучасному етапі.....	228
○ 7.3. Поняття, основні риси та форми міжнародної економічної інтеграції.....	232
○ 7.4. Інтеграція України у сучасну світогосподарську систему	239
● СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	254
● ГЛОСАРІЙ.....	255
ДОДАТКИ.....	263

ВСТУП

Формування світогляду студентів економічних спеціальностей та їхнє професійне зростання значною мірою визначається навчальною дисципліною “Регіональна економіка”. Вона досліджує теоретико-методологічні та методичні основи територіальної організації суспільства країни.

Територія, регіон у період відомчого управління сприймалися як дещо другорядне зі своїми дрібними інтересами та місцевими проблемами. Сучасне економічне мислення має бути, як мінімум, двомірним, значно місткішим. Його аналітичні засади мають ґрунтуватися на цілісному уявленні про взаємозалежність виробничого та територіального розвитку, взаємозв’язок економічного зростання та еволюції територіальної організації продуктивних сил.

Необхідність просторового сприйняття економіки визначається усвідомленням обмеженості використання території тільки для суто економічної діяльності. Практика підтверджує необхідність багатоцільової організації території.

В сучасних умовах кваліфікований економіст, що досліджує особливості виробництва, споживання, повинен не тільки досконало знати специфіку, проблеми та умови господарювання окремого підприємства, а й врахувати багатогранні просторові форми економічної діяльності, специфіку регіональних умов функціонування підприємства і розвитку цілих комплексів. Кваліфікований фахівець повинен бути спроможний визначити, де виробляти продукцію, щоб досягти запланованих цілей з оптимальними витратами коштів.

Методика вивчення дисципліни передбачає розгляд питань, що досліджується нею, у взаємозв’язку з категоріями економічної теорії, регіональної економіки. Ця дисципліна є невід’ємною складовою ґрунтової підготовки економістів широкого профілю в умовах формування ринкового господарства.

Студент, який оволодів даною дисципліною, повинен знати:

- основи розміщення і територіальної організації продуктивних сил країни та окремих її регіонів на базі пізнання механізму дії економічних законів і закономірностей розвитку економіки (виробництва);

- сучасний стан сировинної та енергетичної бази промислових технологій України і пріоритетні напрямки її розвитку.

Студент, який оволодів даною дисципліною повинен вміти:

- робити всебічний комплексний аналіз сучасного стану розвитку продуктивних сил та характеру їх розміщення по території країни, її економічних регіонах, областях, містах і селах;

- на базі глибокого аналізу сучасного стану розвитку та розміщення продуктивних сил передбачити перспективи розвитку різних видів економічної діяльності, окремих підприємств в умовах ринкової економіки;

- виявляти основні проблеми розвитку і розміщення продуктивних сил конкретного регіону та обґрунтувати шляхи і напрямки їх вирішення.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ І РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

1.1. Предмет, метод і задачі дисципліни "Регіональна економіка"

Предмет, мета і задачі дисципліни "Регіональна економіка". Економічне зростання та реалізація потенційних можливостей господарської системи залежить від того, як раціонально розміщені продуктивні сили. Врахування специфіки територіальної організації продуктивних сил у практиці господарювання дозволяє одержати економію суспільної праці, покращити структурні параметри економіки і основні макро- та мікроекономічні показники.

Предметом регіональної економіки є вивчення розміщення продуктивних сил України і соціально-економічного регіонального розвитку, розміщення видів економічної діяльності, найважливіших природно-економічних, демографічних й екологічних особливостей регіонів, а також міждержавних, міжрегіональних та внутрішніх регіональних економічних зв'язків. Іншими словами, важлива складова предмета досліджень регіональної економіки – вивчення просторового аспекту суспільного відтворення.

Регіональна економіка, як наукова область знань, займається: дослідженням закономірностей, принципів усіх елементів продуктивних сил й соціальної інфраструктури в територіальному аспекті; аналізом, прогнозуванням й обґрунтуванням напрямків розміщення продуктивних сил з урахуванням загальної стратегії соціально-економічного розвитку й екологічних вимог; вивченням економіки республік й регіонів і міжрегіональних економічних зв'язків, а також територіальної організації господарства. Разом з тим регіональна економіка вивчає розвиток і розміщення продуктивних сил України в цілому, тому що економіка кожного регіону розглядається, насамперед, як частина єдиного господарського комплексу України.

Регіональна економіка також вивчає природно-ресурсний потенціал України та її регіонів, місце України в світовій господарській системі, населення, трудові ресурси й сучасні демографічні проблеми; аналізує стартовий рівень економіки України й її регіонів у період становлення й розвитку ринкових відносин, визначає основні фактори розміщення продуктивних сил у цей період, розвиток структури господарства і визначає шляхи її раціоналізації, напрямку структурної перебудови економіки України та її регіонів.

Регіональна економіка досліджує економічні зв'язки України та її регіонів із країнами ближнього й дальнього зарубіжжя.

В умовах суверенізації областей й районів, що входять до складу України, центр ваги досліджень регіональної економіки переміщується з питань розміщення на проблеми соціального й економічного розвитку регіонів. Регіональна економіка розробляє концепції розвитку економічних й соціальних процесів у регіонах країни, економічні важелі впливу на процеси розміщення інвестицій та регіонального розвитку .

Таким чином, *регіональна економіка* – це область наукових знань, що вивчають розвиток й розміщення продуктивних сил, соціально-економічних процесів на території країни та її регіонів у тісному ув'язуванні з природно-економічними умовами.

Предметом дисципліни "Регіональна економіка" є господарський комплекс України та її регіонів.

Методологічна основа курсу. Методологічною основою курсу являються Закони держави та філософські концепції розміщення продуктивних сил на підставі системного підходу.

Методологічною основою курсу "Регіональна економіка" є матеріалістична діалектика, відповідні економічні категорії та закони. *Існує чотири рівні наукових методів дослідження:*

1. Загальнонауковий – досліджує продуктивні сили як складну динамічну систему, елементи якої знаходяться у взаємодії та взаємозв'язку, утворюючи єдину цілісність.

2. Міждисциплінарний – історичний та математичний методи, які використовуються різними сферами науки для аналізу динаміки розвитку процесів та явищ.

3. Спеціальний – прийнятий для конкретних наукових досліджень (статистичний та картографічний).

4. Методико-технічний – дозволяє виконувати техніко-економічні розрахунки різноманітної складності.

Регіональна економіка як сфера економічної науки використовує широкий спектр сучасних методів дослідження (балансовий, нормативний, регіонального аналізу, оптимізаційного моделювання, економіко-математичні, техніко-економічного обґрунтування) [3].

Етапи дослідження розміщення продуктивних сил:

1. Програмний – передбачає обґрунтовані програми виконання певного завдання або проекту.

2. Інформаційний – збір та обробка інформації, складання паспорту досліджуваних об'єктів.

3. Аналітичний – проведення аналізу одержаної інформації, її систематизація та інтеграція з метою одержання наукових й практичних результатів.

4. Модельний – розробка системи моделей прогнозування та планування для різних рівнів управління.

5. Алгоритмічний – визначення порядку прийняття рішень.

6. Концептуально-конструктивний – розробка концепцій, проектів, програм, одержання досліджуваного результату.

Проблеми курсу:

1. Підсилення протиріч між існуючою територіально-виробничою структурою господарського комплексу України та необхідності створення

висококонкурентної економіки з високою продуктивністю праці та гнучкою організацією виробництва.

2. Відбувається руйнування раніше створеного виробничого та науково-технічного потенціалу.

3. Втрата народного капіталу та відтік висококваліфікаційних спеціалістів з реального сектору економіки, яка призвела до стримування розвитку регіонів.

4. Інтеграція України до зовнішньоекономічної діяльності потребує розвитку принципово нових форм територій організації продуктивних сил.

Задачі курсу. Одна з найважливіших задач регіонального розвитку – подолання розходжень у рівні життя населення окремих регіонів. Для виконання цієї задачі величезне значення мають державні програми господарського розвитку віддалених регіонів з врахування їх економічного рівня й особливостей, формування територіально-виробничих комплексів на базі унікальних природних багатств.

Загальні задачі для усіх регіонів – це реформування структури економіки, її соціологізація, подолання депресивного стану окремих регіонів, створення соціальної інфраструктури, стабілізація економіки, освоєння занедбаних земель, розвиток міжрегіональних транспортних систем, підтримка екологічної обстановки.

1.2. Закономірності, принципи і фактори розміщення продуктивних сил й формування економіки регіонів

Продуктивні сили – це сукупність матеріальних елементів і людей, а також відносин між ними, які в процесі економічної діяльності забезпечують виробництво матеріальних благ.

Регіоном називається певна територія, що являє собою певну цілісність, відрізняється від інших своїми особливостями розвитку та взаємопов'язаністю складових елементів

Основні закономірності розміщення продуктивних сил. Закон – це необхідне, істотне, стійке повторюване відношення між явищами у природі й суспільстві. *Закономірність* – це об'єктивно дійсний, повторюваний, істотний зв'язок явищ природи з громадським життям.

Між законами й закономірностями немає виразної межі, а тому в науковій літературі одні й ті ж самі відношення розглядаються то як закони, то як закономірності (як то закони – закономірності територіального поділу праці, територіальної комплексності продуктивних сил, територіальної концентрації виробництва тощо).

Пояснюється це тим, що закони поділяються на загальні, притаманні великим групам явищ, і часткові, специфічні. Саме другу групу законів деякі учені трактують як закономірності.

На розвиток продуктивних сил найбільший вплив справляють загальні економічні закони: економії часу, суспільного поділу праці, концентрації виробництва, комплексного розвитку виробництва, пропорційного розвитку виробництва. Як йшлося вище, їм відповідають свої закономірності. Так, закону суспільного поділу праці відповідає закономірність територіального поділу праці, закону концентрації виробництва – закономірність територіальної концентрації виробництва, закону комплексності – закономірність територіальної комплексності.

Закони й закономірності – об'єктивні відносини, що не залежать від волі окремих людей. Проте суспільні закони, включаючи економічні, дають ознаки лише в процесі суспільної діяльності. У цьому полягає їхня відмінність від законів природи [9].

Об'єктивні закономірності розміщення продуктивних сил: ефективне розміщення продуктивних сил; територіальний розподіл праці; регіональна інтеграція господарства; територіальна комплексність розміщення продуктивних сил; територіальна концентрація продуктивних сил, економічна цілісність регіону; зближення рівня соціально-економічного розвитку регіонів; планомірне пропорційне розміщення виробництва по

території регіонів; раціональне, найбільш ефективне розміщення виробництва; комплексний розвиток господарства економічних районів.

Закономірність ефективного розміщення продуктивних сил. За цією закономірністю відносини між економікою та територією такі, що найбільший можливий ефект забезпечується найменшими можливими витратами на розміщення об'єкта. Розрахунок ефективності виробництва розраховується за формулою:

$$E = \frac{E_{\phi}}{B},$$

де E – ефективність; E_{ϕ} – ефект; B – витрати.

Ефект може бути виражений або через валовий обсяг товарів й послуг, або через прибуток. Він може також виражатися через величину національного доходу, якщо йдеться про економіку країни або великого регіону. Отже, ефективність розміщення може розраховуватись як для окремого підприємства чи виду економічної діяльності, так і для цілого регіону.

Закономірність територіального поділу праці виявляється у формуванні такої територіально-виробничої структури народного господарства, яка найбільш відповідає природним, економічним, соціальним умовам регіону та потребам міжрегіонального ринку.

Закономірність регіональної інтеграції господарства діалектично пов'язана із закономірністю територіального поділу праці: виокремлення регіонів через їхню спеціалізацію потребує налагодження тісних зв'язків між ними. Так постає міжрегіональна економічна інтеграція.

Закономірність територіальної комплексності продуктивних сил. Комплексністю називається взаємопов'язаність елементів регіонального господарства, що упорядковує їх у регіональну економічну систему. Комплексний розвиток означає пропорційність, врівноваженість між природними й трудовими ресурсами та виробництвом. Елементи

комплексу взаємодоповнюють один одного: зміна (або зникнення) одного з них впливає на стан інших й на розвиток усього комплексу.

Закономірність територіальної концентрації продуктивних сил полягає у зосередженні виробництва й населення у найбільш вигідних місцях регіону, що забезпечує вищий (ніж середній для регіону) рівень життя та ефективність виробництва.

Закономірність зближення рівнів соціально-економічного розвитку регіонів пов'язана з процесами територіального поділу праці й регіональною інтеграцією. Між регіонами існують відмінності, зумовлені неоднаковістю природних, економічних та соціальних умов. Закономірність полягає в подальшому узгодженні рівнів соціально-економічного розвитку через посилення взаємозв'язків між регіонами.

Найважливіші принципи розміщення продуктивних сил. Відображенням закономірностей і економічних законів є принципи, які застосовують при розміщенні видів економічної діяльності та підприємств. Вони спрямовані на поєднання інтересів усіх суб'єктів ринкових відносин: держави, регіонів та окремих підприємств. У сукупності закономірності й принципи представляють собою теоретичні й методологічні засади розміщення продуктивних сил.

Умовно принципи розміщення продуктивних сил розподіляють на дві групи. Перша група принципів розміщення продуктивних сил витікає із загальної задачі *підвищення економічної ефективності виробництва*.

Слід виділити наступні принципи розміщення продуктивних сил, розміщення підприємств у відповідності до раціональних форм суспільної організації виробництва; раціональної просторової концентрації (агломерації) у вигляді територіально-виробничих, а також промислових районів, зон й вузлів; спеціалізації підприємств (в економічно доцільних межах) відповідно основній спеціалізації районів їх розміщення; кооперування виробництва між різними підприємствами з метою скорочення нераціональних перевезень, при максимально можливому

комплексному розвитку господарства районів розміщення; оптимальне розміщення виробництва; збалансованість й пропорційність розміщення виробництва; можливості міжнародного територіального розподілу праці; збереження екологічної рівноваги – запобігання шкідливого впливу виробництва на довкілля.

Принцип раціонального розміщення виробництва впливає із закономірності ефективного розміщення продуктивних сил. Зміст його полягає в такому розміщенні виробництва, яке забезпечить високу ефективність національного господарства.

З принципом раціональності тісно пов'язаний *принцип оптимальності розміщення виробництва*. Оптимальність означає вибір найкращого варіанту розміщення виробництва не лише з наявних, а з усіх можливих.

Принцип збалансованості й пропорційності означає таке розміщення виробництва, при якому витримувалася б рівновага між виробничими потужностями, обсягом виробництва, з одного боку, та наявністю сировинних, енергетичних, водних, земельних, трудових, фінансових ресурсів регіону – з іншого.

Принцип розміщення підприємства згідно з раціональними формами суспільної організації виробництва. До таких форм належать концентрація, спеціалізація, кооперування та комбінування.

Науково обґрунтована політика особливо актуальна для України. За роки існування системи жорсткого централізованого управління економічні й соціальні структури країни дуже деформувалися. Це стосується й регіонального рівня. Власне кажучи, відомчий підхід до розміщення виробництва ігнорував інтереси регіонів, що привело до посилення екологічної та соціальної напруженості. При розміщенні виробництва обов'язково необхідно урахувати такі принципи розміщення продуктивних сил, як містобудівний, пов'язаний із

генеральними планами розвитку міст, недопущення надмірної концентрації промисловості, а через них негативних соціальних наслідків.

Викладені принципи розміщення продуктивних сил не можуть розглядатися ізольовано один від одного, вони взаємодіють як між собою, так і з принципами розміщення продуктивних сил в інших державах СНД, які ураховують їх національні й демографічні особливості.

Основні фактори, що впливають на розміщення продуктивних сил. *Фактори розміщення продуктивних сил* – конкретні причини й умови, що впливають на територіальне розміщення видів виробництва.

Відрізняють наступні групи факторів:

- природні – кількісні запаси та якісний склад природних ресурсів, гірсько-геологічні та інші умови їх видобування й використання, кліматичні, геологічні умови та ін.;

- екологічні – ступінь дбайливого використання природних ресурсів й забезпечення умов для здорового життя та праці населення;

- технічні – досягнутий і можливий рівень техніки й технологій;

- соціально-демографічні – трудомісткість, матеріаломісткість, енергомісткість, водомісткість, транспортабельність продукції та ін.;

- економічні – економіко-географічне й транспортне положення, вартість капітальних й поточних витрат, строки будівництва, ефективність виробництва, призначення та якість продукції, територіальні економічні зв'язки тощо.

В обробній промисловості, розміщення якої найбільш складне, одночасно діють з різною силою декілька факторів. Роль більшості з них характеризується питомими показниками (витрати сировини, палива, електроенергії, води на одиницю готової продукції), трудомісткістю виробів часткою витрат на робочу силу, сировину, паливо в собівартості промислової продукції й капітальних вкладеннях. Однак значення усіх цих показників суттєво змінюється під впливом науково-технічного прогресу,

модифікації техніки й технології виробництва, які впливають на витрати живої праці та різних ресурсів.

Фактори можна об'єднати у групи, які найбільш впливають на розміщення виробництва: сировинна, трудова (фактор трудових ресурсів), транспортна, споживча, енергетична, водна, ринкової кон'юнктури, науково-технічного прогресу, економіко-географічної ситуації, екологічна. Дія цих факторів є наслідком їхнього взаємозв'язку та взаємовпливу. Часто дія одного фактору підсилюється впливом іншого. Так, транспортні витрати істотно впливають на розміщення матеріаломісткого виробництва, доступу підприємства до джерел сировини.

Сировинний фактор. Звичайно ступінь матеріаломісткості визначається відношенням витрат на сировину до обсягу виробленої продукції. Водночас обидві величини можна виражати як у грошових, так і в натуральних показниках. Показник матеріалоемності визначається за формулою:

$$M_e = \frac{Z_c, \text{ м}}{Q},$$

де M_e - матеріалоемність продукції; Z_c - витрати сировини, матеріалів, грн., т; Q - обсяг виробленої продукції, грн., шт., т.

Виробництва з великими витратами сировини на одиницю готової продукції, звичайно, треба розміщувати поблизу сировинної бази, щоб уникнути завеликих витрат на транспорт. Найчастіше (але не завжди) перевезення готової продукції до споживача коштує менше, ніж перевезення сировини. Чим вища матеріалоемність виробництва, тим більша його орієнтація на сировину. Відношення маси сировини до маси готової продукції: нафтопереробка – 1:1; виробництво сталі (переділ) – 1:1; виробництво домашніх холодильників – 0,8:1 (витрати металу); виробництво продовольчих машин – 1:1 (витрати металу); випічка хліба – 0,6:1 (витрата борошна); виробництво будівельних матеріалів – 1,5:1 (витрати цементу); виробництво сільськогосподарських машин – 1,2:1

(витрати металу); виробництво прокату (переділ) – 1,4:1; чорна металургія (повний цикл) 2,5:1; цукрова промисловість – 7:1; мідеплавильна – 7,5:1; гідролізна – 7,7:1; калійні добрива – 3:1; віскозний шовк – 3,5:1; синтетичний каучук – 2,6:1; легка промисловість (первинні види діяльності) – 7:1; олійна промисловість – 2,5:1; сироварна промисловість – 9:1; маслоробна промисловість – 15:1.

Виробництво льняних тканин зосереджено в районах виробництва льону, бо сировина (стебло) нетранспортабельна.

У кольоровій металургії збагачення сировини – дуже матеріаломісткий вид виробництва, адже навіть багаті мідні руди містять металу не більше 5-10%, а руди рідких металів – десятки й соті частки відсотку. Звичайно, возити на велику відстань величезну кількість гірської породи безглуздо. В текстильній промисловості бавовноочисні й вовномийні заводи також розміщуються поблизу місць виробництва бавовни й вовни, адже після очищення вага сировини набагато знижується.

У чорній металургії матеріаломісткою вважається стадія виробництва чавуну, коли на 1 т готової продукції потрібно близько 2 т залізної руди, 1,3 т коксівного вугілля, а також флюсові вапняки, вогнетривкі глини та інша сировина. Через це заводи повного циклу розташовуються поблизу джерел сировини.

У цукробуряковому виробництві одержання цукру-сирцю прив'язане до місць буряківництва, а рафінадне виробництво – до споживача.

Оскільки мінеральні ресурси жорстко локалізовані (родовища руд, металів, мінеральна сировина для хімічної промисловості тощо), то розміщення матеріаломісткого виробництва здебільшого притаманна висока концентрація.

Паливно-енергетичний фактор. Цей фактор за характером впливу на розміщення виробництва близький до сировинного, бо пальне, як і багато інших видів сировини, теж мінеральний ресурс. Виробництва, що зазнають сильного впливу паливно-енергетичного фактора, називаються енергоємні.

Вони поділяються на електроємні й паливномісткі. Показник енергоємності виробництва:

$$E_n = \frac{Z_e}{Q},$$

де E_n - енергоємність виробництва; Z_e – витрати електроенергії, кВт/год.; Q – обсяг виробленої продукції, грн., шт., т.

Сумарні енергетичні витрати на виробництво такої продукції більші, ніж на сировину й матеріали, а капітальні вкладення в енергобазу приблизно дорівнюють або навіть перевищують, ніж в основне виробництво. Відповідно частка енергетичної складової виявляється найбільшою, крім електроенергетики, в металургії, хімічній та нафтохімічній промисловості. У чорній металургії, целюлозно-паперовій промисловості, виробництвах міді, свинцю, гідролізних дріжджів, каустичної солі та деяких інших питома енергоємність виробництва становить 1-3 т умовного палива, але сумарна потреба в енергоресурсах через великий обсяг виробництва дуже значна.

До електроємних видів виробництва відносять: виплавляння легких металів (алюмінію, титану, магнію), електролітичне виплавляння міді, нікелю, феросплавів та сталі, виробництво віскозного шовку, синтетичного каучуку. Такі виробництва повинні розміщуватись поблизу великих джерел електроенергії – бажано біля гідроелектростанцій, що дають дешеву електроенергію. Порівняльна електроємність деяких видів виробництва у кВт. год./т: домашні холодильники – 600; сільськогосподарські машини – 400; цукор-пісок – 550; цемент – 100; сталевий прокат – 570; хліб – 130; виробництво міді – 2400; електросталь – 3000; синтетичний каучук – 3400; капронове волокно – 7000; віскозний шовк – 12600; виробництво алюмінію – 16000; виробництво магнію – 20000; виробництво титану – 60000.

До паливномістких належать виробництва, що поглинають багато тепла. Сюди відноситься виробництво глинозему (напівфабрикат для одержання алюмінію), на одну тону якого витрачається 3 тони умовного палива, віскозного шовку (15 т у.п.), випічка хліба (2 т у.п.), виплавляння нікелю (50 т у.п.), виробництво соди (0,5 т у.п.), синтетичного каучуку, целюлози, цементу, скла, виплавляння цинку тощо.

Паливномісткість деяких видів виробництва у мегакалоріях тепла на одну тону готової продукції складає: переробка нафти – 184; виробництво цукру – 303; виробництво кальцинованої соди – 1913; виробництво пластмас – 5129; виробництво каустичної соди – 3543; виробництво целюлози – 4394; виробництво кормових дріжджів – 7121; виробництво хімічного волокна – 14666; виробництво синтетичного каучуку – 28407.

Водний фактор. Вплив цього фактору, як і попередніх, базується на використанні природних ресурсів. Як правило, мова йде про прісну воду, яка витрачається в процесі виробництва. Споживання прісної води в Україні стримується її обмеженими запасами. На господарчо-питні цілі в країні витрачається 84 м³ води на рік у розрахунку на одну людину.

Водний фактор розміщення продуктивних сил відіграє істотну, а в ряду випадків й вирішальну роль. Водомісткість виробництва визначається:

$$V_e = \frac{Z_v}{Q},$$

де V_e – водомісткість виробництва; Z_v – витрати води, л, м³; Q – обсяг виробленої продукції, грн., шт., т.

Найбільш водомістким видом виробництва є вирощування сільськогосподарських культур на зрошуваних землях.

У промисловості найбільш водомістким є виробництво продукції хімії органічного синтезу, а також очищення первинної текстильної сировини: суперфосфат 3 м³/т; чавунне литво – 7; текстильні машини 12; сода – 15; глинозем – 20; кормові дріжджі – 26; алюміній – 34; очищення

вовни – 81; очищення бавовни – 100; сталь – 115; целюлоза – 200; синтетичний каучук – 220; віскозний шовк – 500.

Фактор робочої сили (трудовий). Вплив трудового фактора визначається обсягом витрат праці на виробництво одиниці продукції.

Найбільш трудомісткими виявляються наступні види діяльності: електроніка (виробництво ЕОМ, телевізорів, радіоприймачів, побутової електроніки), приладобудування, оптико-механічне, інструментальне виробництво, автомобілебудування, верстатобудування, швацька, бавовняна, вовняна, шовкова, взуттєва промисловість.

Трудовий фактор розміщення продуктивних сил (витрати живої праці на виготовлення продукції) зберігає важливе значення. Трудомісткість виробництва визначається:

$$T_e = \frac{Z_{mp.}}{Q};$$

де T_e – трудомісткість продукції; $Z_{тр.}$ – витрати праці, осіб /годину; Q – обсяг виробленої продукції, грн., шт., т.

До фактора "трудомісткість" наближений фактор наукомісткості виробництва. До наукомісткості відносяться усі виробництва, які потребують, по-перше, висококваліфікованих працівників, а, по-друге, великих інвестицій у науково-дослідну базу. Мається на увазі ракетобудування, літако- й автомобілебудування, виготовлення зброї тощо. Такі виробництва необхідно розміщувати у великих містах, де містяться декілька (здебільшого понад десяти) науково-дослідних інститутів й вищих навчальних закладів.

Споживчий фактор Дія цього фактору виявляється в наближенні виробництва до місць споживання готової продукції: а) коли готовий продукт не можна перевозити на великі відстані через притаманні його споживчі властивості; б) коли продукт порівняно дешевий й перевезення на великі відстані може істотно підвищити його вартість; в) коли масове

споживання готової продукції локалізується в певних центрах, наприклад, у великих містах або агломераціях, а сировина транспортується легко.

У обробній промисловості виділяється група видів діяльності, які тяжіють до районів споживання внаслідок повсякденного попиту населення, вимог щодо свіжості продукції (хлібопекарна, кондитерська, молочна) або за транспортним фактором, оскільки вартість перевезення готової продукції більша (або перевезення складніше), ніж сировини й палива для її виготовлення (пивобезалькогольна, меблева, сірководнева). У видобувній промисловості розміщення підприємств обумовлюється, головним чином, сировинним й транспортним факторами розміщення продуктивних сил – наявністю й якістю родовищ корисних копалин, техніко-економічними показниками їх експлуатації та транспортування продукції.

Відповідно до споживчого фактора згадані види виробництва розміщуються в місцях масового споживання.

Транспортний фактор. Цей фактор являється з найбільш важливих. Залежно від розмірів транспортних витрат розміщення виробництва тяжіє або до сировини, або споживача.

Дешеві вантажі доцільно відправляти тими видами транспорту, які забезпечують найнижчу вартість перевезення одиниці вантажу. Це, передусім, водний й трубопровідний транспорт. Вантажі далекого призначення відправляються, як правило, залізницею, а ближнього – автомобільним транспортом.

Транспортабельність продукції визначається за формулою:

$$T_p = \frac{Z_n}{Q},$$

де T_p – транспортабельність продукції; Z_n – витрати на перевезення продукції, грн.; Q – обсяг продукції, яка перевозиться, грн., шт., т.

Науково-технічний прогрес систематично знижує частку транспортних витрат в собівартості промислової продукції, але в

багатотоннажних перевезеннях вона залишається досить високою – від 20% по рудах чорних металів до приблизно 40% по мінерально-будівельних матеріалах.

Вплив транспортного фактору важливий не лише через вартість перевезень, але й через забезпеченість території транспортним сполученням. Це проявляється у конфігурації транспортної мережі, щільності доріг, спрямованості основних вантажів.

Земельний фактор. Відповідно до „Основ земельного законодавства”, весь земельний фонд поділяється на шість категорій: землі сільськогосподарського призначення; землі населених пунктів; землі спеціального призначення (промисловості, транспорту, заповідників та ін.); землі державного лісового фонду; землі державного водного фонду; землі державного запасу. При розміщенні продуктивних сил земельний фактор має особливу гостроту при відведенні майданчиків для промислового будівництва (їх розміри для великих підприємств досягають сотень га) в районах інтенсивного сільського господарства та містах в умовах обмеженості земельного фонду й високої вартості міських комунікацій й інженерних споруд. Важливим засобом економії в цьому відношенні є групове розміщення підприємств у вигляді промислових вузлів.

У сільському господарстві вирішальне значення, передусім, мають ґрунтово-кліматичні умови. Зрушення у розміщенні відбуваються, як правило, в межах великих сільськогосподарських зон. При цьому залишається задача покращення спеціалізації й розміщення сільськогосподарського виробництва з метою максимального врахування особливостей землекористування і ґрунтового покриття в кожному з них, з урахуванням наявності трудових ресурсів, експлуатованих у минулому нерентабельних родовищ, підвищення рівня комплексного використання руд та ін.

Фактор ринкової кон'юнктури. Кон'юнктура ринку – це конкретні умови реалізації суспільного продукту. Вона здійснюється в співвідношенні між наявними на ринку матеріальними цінностями та послугами й потребою в них.

Співвідношення попиту й пропозиції, яке лежить в основі кон'юнктури ринку, впливає на структуру й розміщення національного господарства.

За приклад може бути кон'юнктура, яка складається на світовому ринку енергоресурсів у нашому сторіччі. Проте поступово найбільш економічні види палива – нафта й газ – почали витісняти вугілля в паливно-енергетичному балансі.

Фактор економіко-географічного положення. Економіко-географічним положенням (ЕГП) об'єкта називається сукупність його відношень до інших економіко-географічних об'єктів, що лежать поза ним.

Географічне розміщення об'єкта або території може розглядатися на трьох рівнях: макро-, мезо- й мікрорівнях. *Макроположення* відображає економічні відносини об'єкта з великими регіонами або навіть міждержавний рівень відносин. *Мезоположення* характеризує об'єкт за відношенням до компактної та відносно невеликої за розміром території його оточення. Це може бути положення обласного центру або міста усередині якогось регіону. На *мікрорівні* – а подеколи й на макрорівні – можна розрахувати зони впливу міст, тобто визначити радіус території навколо міста, вплив якого відчутний в тій чи іншій мірі.

Екологічний фактор. У другій половині ХХ ст. вплив людини на природу посилюється і екологічний фактор набув глобальних вимірів. Лише за останні три десятиріччя з надр Землі видобуто стільки сировини, скільки за всю історію людства. Якщо й надалі витримуватимуться такі темпи видобутку мінеральних ресурсів, то постане реальна загроза їхнього вичерпання.

Пошкодження ґрунту останнім часом набуло загрозливих розмірів: за останні десятиріччя тисячі гектарів чорноземів в Україні втратили свою колишню родючість.

Земля вилучається з сільськогосподарського обороту під міське, промислове й транспортне будівництво, під час будівництва гідроелектростанцій внаслідок заповнення водосховищ заповнюються найцінніші заплави, через надмірний випас худоби чимала частина пасовищ руйнується й перетворюється на малоприсадатні для сільського господарства землі. Головною екологічною проблемою залишається збереження якості води в усіх джерелах.

1.3. Регіональні дослідження в працях зарубіжних та вітчизняних вчених

Внесок вітчизняних та зарубіжних учених в теорію розміщення продуктивних сил. Роль науки в розробці теорії та методів розміщення продуктивних сил досить велика. Наукові дослідження проводились вітчизняними й зарубіжними ученими: у XVIII ст. І. К. Кириловим, М. В. Ломоносовим, В. М. Татіщевим та ін.; у XIX ст. такі дослідження проводили К. І. Арсен'єв, В. В. Докучаєв, А. Г. Ободовський П. П. Семенов-Тянь-Шанський, І. Тюнен та ін.; у XX ст. значний внесок в теорію економічного районування зробили А. Вебер, А. Г. Дояренков, У. Изард, В. Кристалер, А. Леш, Л. І. Прасолов, С. М. Чаянов, А. М. Челінцев. Зараз економічним та соціальним проблемам розвитку продуктивних сил присвячені роботи: А. М. Алімова, М. М. Баранського, Ф. Д. Заставного, В. В. Кіста нова, М. М. Некрасова, А. Е. Пробста, Ю. Г. Саушкіна, Б. С. Хорєва та ін.

У Росії регіональна економіка почала складатися як наука спочатку в рамках економічної географії з праць економістів-географів М. М. Баранського, М. М. Колосовського та інших. Цим ученим належить ряд праць з питань економічного районування, розвитку та розміщення

продуктивних сил, а також по загальних проблемах економічної географії. М. М. Баранського вважають засновником економічної географії в СРСР, він є автором численних праць по теорії та методології економічної географії. М. М. Колосовський в середині 40-х років досліджував систему територіальних комплексів районного масштабу, створив фундамент для розробки теорії ТВК (територіально-виробничих комплексів). М. М. Колосовський розробив метод енерговиробничих циклів, який згодом став основним для економіко-географічної характеристики районів і дозволяв більш чітко визначати структуру господарства й внутрішніх районних виробничих зв'язків.

Енерговиробничий цикл (ЕВЦ) – це закономірний ланцюг виробництва, взаємозалежних виробничих процесів на загальній для них базі головних видів енергії та сировини.

М. М. Колосовський у 1947 р. виділив вісім ЕВЦ та їх сукупностей. У зв'язку з НТП та залученням до виробництва нових видів сировини й енергії їх число подвоїлося. Зараз виділяють 16 ЕВЦ.

У подальшому проблеми регіональної економіки вивчали П. М. Алампієв, В. В. Кістанов, Е. Пробст, Е. Б. Алаєв, М. М. Некрасов та ін. Згідно їх дослідженням – економічний район – це невід'ємна частина народного господарства країни. Він займає певну територію. Основні його риси: виробнича спеціалізація, рівень та структура виробництва, економіко-географічне положення, природні та трудові ресурси.

Певний позитивний внесок у розробку проблем територіально-виробничого комплексоутворення та економічного районування зробили українські учені М. М. Паламарчук, Л. М. Корецький, Ф. Д. Заставний, В. А. Поповкін, М. Д. Пістун, С. Ф. Іщук, О. І. Шаблій та інші.

Економічна наука знає *шість основних напрямків й теорій розміщення продуктивних сил регіональної економіки:*

1. Географічний детермінізм – Монтеस्क'є, Реклю; Франція, Німеччина, Росія, Україна. Це форма натуралістичних вчень, що віддають

провідну роль у розвитку суспільства й нації географічному положенню та природним ресурсам.

Ш. Монтеस्क'є до числа найважливіших сил, що визначають характер суспільного ладу, відносить насамперед клімат. Інший важливий фактор – рельєф місцевості. І, нарешті, велике значення має характер ґрунту.

2. Енвайронменталізм – Сімф, Сміт; США, Великобританія – філософська концепція, що підкреслює значення впливу середовища на життя й діяльність людини. Це наукове вчення пояснює міжнародний поділ праці відмінностями природного середовища. Одним із учених був Інтінгтон, який розробив теорію кліматичних оптимумів. Він вважав, що найбільш сприятливі умови для розвитку виробництва мають країни, що розміщуються в помірному кліматі. Ця теорія виникла в ХІ ст. й спиралася на визначальну роль прибутку в умовах ринкового господарства.

3. Штандортні теорії – Тюнен, Вебер; США. Найбільш відомими зарубіжними теоретиками цієї теорії були німецький аграрник І.Тюнен, який розробив концепцію розміщення сільського господарства „ізолюваної держави”, та німецький економіст А. Вебер, який запропонував „загальні штандорти” (стереотипи місця розташування) промисловості. Ці теорії були широко розповсюджені в минулому й на початку ХХ сторіччя.

І. Тюнен вважав, що розміщення зон залежить від інтенсивності сільськогосподарського виробництва, виробництва навколо ринкового центру ізолюваної держави. Головним змістом написаної ним в 1826 р. роботи "Ізолювана держава і її відношення до сільського господарства й національної економіки" було виявлення закономірностей розміщення сільськогосподарського виробництва. Він припускав наявність економічно ізолюваного від іншого світу держави, в межах якої центральне місто є єдиним ринком збуту сільськогосподарської продукції й джерелом забезпечення промисловими товарами. Тут ціна кожного продукту в будь-якій точці простору відрізняється від його ціни в місті на величину

транспортних витрат, що приймаються прямо пропорційними вазі вантажу й дальності перевезення. І. Тюнен доводить, що оптимальна схема розміщення сільськогосподарського виробництва – це система концентричних кіл (поясів) різного діаметра навколо центрального міста, що розділяють зони розміщення різних видів сільськогосподарської діяльності. Чим вище врожайність (продуктивність), тим ближче до міста повинне розміщуватися виробництво. У той же час чим дорожче той чи інший продукт на одиницю ваги, тим далі від міста доцільно його розміщувати. В результаті інтенсивність ведення господарства знижується по мірі віддалення від міста.

Абстрагуючись від зміни рівня техніки, впливу зовнішнього рику, Й. Тюнен доводив, що під впливом зниження цін на землю і робочу сил від центра держави до її периферії та зростанням вартості транспортних витрат навколо міста (промислового центру) розташовані концентричні пояса спеціалізації сільського господарства:

1 – „вільного” приміського господарства, де виробляється нетранспортабельна продукція рослинництва та тваринництва (овочі, картопля, молоко). Вкладаються значні капіталовкладення на одиницю площі, в землю вноситься багато добрив, інтенсивно використовується кожний клаптик землі під культури, які забезпечують високий прибуток. Цей пояс має значну аналогію із сучасним приміським сільським господарством;

2 – лісного господарства, яке поставляє на центральний ринок та в господарства першого поясу паливо, будівельний ліс, вугілля і т.д. Цей пояс має деяку аналогію з лісопарковими поясами великих міст;

3, 4, 5 – вирощування зерна, але в кожному поясі за різними технологіями. Й. Тюнен довів, що спостерігається закономірне зниження виробництва із віддаленням від міста і це показує, як встановлюються межі розповсюдження ресурсномістких технологій;

6 – екстенсивного тваринництва (скотарство та вівчарство), яке поставляє на ринок м'ясо, масло, вовну і т.д. Тварин випасають на природних пасовищах, взимку годують сіном та соломою. Землеробство розвивається лише для власних потреб;

7 – натурального господарства (охота, рибальство та інші примітивні форми екстенсивного господарства).

Й. Тюнен визначив найбільш важливий механізм виробничої диференціації сільського господарства – його залежність від транспортно-географічного положення. Дослідження Й. Тюнена, сама ідея поясів мали великий вплив на подальший розвиток аграрно-економічної думки.

На сучасному етапі ідеальна модель Й. Тюнена приваблює не конкретним змістом, а методами побудови. Він одним із найперших використав при вивченні проблем розміщення кількісні математичні методи для дослідження просторових (територіальних) відносин, розкрив залежність функцій (спеціалізації) земельних ділянок від географічного положення, відстані, сусідства.

Основоположником теорії розміщення промисловості є німецький економіст Альфред Вебер (1868-1958), який заклав основи „штандорта”, тобто вибору оптимального місця для розміщення підприємства. Теорія А. Вебера, викладена у роботі „Теорія Штандорта промисловості” (1909) базується на певній ізольованості, замкненості у господарському відношенні території, на якій подумки допускається наявність паливних та інших ресурсів, широкий розвиток залізничного транспорту, необмежена кількість робочої сили.

Доцільним місцем розміщення нового промислового підприємства А. Вебер вважав таке, де підприємство буде працювати з найменшими витратами виробництва. Спираючись на елементи собівартості, А. Вебер вважав, що основний принцип розміщення промисловості виявляється через три орієнтації:

1. Транспортні витрати.

2. Агломераційні потреби (споживчий попит).

3. Витрати на робочу силу.

У своїй „штандотній” теорії він обмежується вивченням одного підприємства без врахування взаємовідносин й взаємозв’язків між усіма підприємствами, які беруть участь у процесі виробництва.

4. Регіональна наука – Хаггет, Ізард, Леонт'єв; США, Великобританія, Японія, Франція. Напрямок зарубіжної теорії розміщення продуктивних сил виник у першій половині 50-х років минулого століття і являється синтезом багатьох традиційних наук. Ізард у своїх роботах віддавав перевагу попиту над виробництвом, а тому основою розміщення виробництва є чисельність населення (споживачів). Його роботи: „Розміщення й територіальна економіка” (1956), „Методи регіонального аналізу: передмова науки про регіони” (1961), „Загальна соціальна й регіональна теорія” (1968).

Хаггет займався теорією територіальної організації суспільства, моделюванням процесу на основі мінімізації витрат сил й часу при переміщенні по найкоротших відстанях. Його роботи: „Модель у географії” (1971), „Просторовий аналіз” (1965).

Найбільш великими представниками сучасної регіональної науки є У. Ізард (США) та П. Хаггет (Англія). У їхніх роботах міститься ряд цінних практичних розрахунків й математичних методів аналізу територіального розміщення виробництва. Ці учені намітили важливі взаємозв’язки розміщення підприємств і видів економічної діяльності за допомогою міжгалузевих балансів (балансів «витрати-випуск»).

В. Леонт'єв займався розробкою методів вивчення міжгалузевих зв’язків й балансу за схемою „витрати – випуск”.

Наукова теорія територіальної організації господарства має велике конструктивне значення і покликана обґрунтувати стратегію комплексного розміщення продуктивних сил.

5. Теорія ринку збуту – Льюш, Кристаллер; Німеччина, США. Льюш написав роботу „Географія розміщення господарства” (1940). Виходячи з його учення, основні фактори розвитку економіки полягають у наступному:

- ринок збуту товарів;
- інтереси національного господарства;
- максимальний прибуток;
- транспортний фактор;
- сировинний фактор.

На відміну від А. Вебера, що шукав місце для підприємства, яке б забезпечувало мінімальні підприємницькі витрати, цей учений за основу брав максимальний прибуток. Типовим прикладом „чистої” теорії являється виявлення оптимального розміщення виробничих фірм, що при визначеному попиті прагнуть мінімізувати транспортні витрати на одиницю площі. Цю проблему, відштовхуючись від ідеї В. Кристаллера, поставив і вирішив А. Льюш. Суть знайденого рішення полягає в наступному. Фірми повинні розміщуватися у вершинах кристаллеровської (гексагональних) решітки, і кожна фірма повинна обслуговувати покупців у межах „свого” правильного шестикутника. У своєму вченні А. Льюш значно розширює число факторів й умов, розглянутих при розміщенні підприємств та їх сполученні (податки, мита, ефекти монополій й олігополії і т.д.), насичуючи теорію розміщення всією розманітністю інструментів макроекономіки. Він аналізує ситуацію розміщення фірм в умовах конкуренції, коли вибір місця розташування визначається не тільки прагненням кожної фірми до максимуму прибутку, але і збільшенням числа фірм, що заповнюють увесь ринковий простір. Відповідно в просторовому ціноутворенні окремі фірми повинні коректувати ціни з метою захисту свого ринку від проникнення інших фірм. А. Льюш доводив оптимальність гексагонального розміщення фірм (у вершинах правильних шестикутників).

Найбільшим науковим досягненням А. Льюша, яке підіймає його над усіма теоретиками просторової економіки до середини ХХ ст., є розробка принципів основ теорії просторової економічної рівноваги. Він привів докладне математичне описання ринкового функціонування системи виробників й споживачів, де кожна економічна перемінна прив'язана до визначеної точки простору. Основними елементами рівнянь моделі рівноваги являються функції попиту та витрат.

Першу теорію про функції розміщення системи населених пунктів (центральної місць) у ринковому просторі висунув В. Кристаллер у своїй роботі „Центральні місця в південній Німеччині”, опублікованій в 1993 р. Центральними місцями В. Кристаллер називає економічні центри, які обслуговують товарами й послугами не тільки себе, але й населення своєї округи (зони збуту). Згідно В. Кристаллеру, зони обслуговування й збуту з часом мають тенденцію оформлюватися в правильні шестикутники (бджолині стільники), а вся заселена територія покривається шестикутниками без просвітів (кристаллерівська решітка). Завдяки цьому мінімізується середня відстань до пунктів збуту чи отримання продукції, поїздок у центри для покупок й обслуговування. Теорія В. Кристаллера пояснює, чому одні товари й послуги повинні вироблятися (надаватися) у кожному населеному пункті (товари першої необхідності), а інші – середніх поселеннях (звичайний одяг, основні побутові послуги та ін.), треті – тільки у великих містах (предмети розкоші, театри, музеї та ін.).

Кожне центральне місто має тим велику зону збуту, чим вище рівень ієрархії, до якого воно належить. Крім продукції, необхідної для зони свого рангу (свого шестикутника), центр надає товари й послуги, типові для усіх центрів нижчих рангів.

6. Геополітика – Ратцель, Челлер; Німеччина. Це напрямок, який досліджує політику держави щодо навколишнього середовища і розглядає проблеми, що виникають унаслідок територіальних відносин. Цю теорію заснував шведський учений Челлер. Він написав роботу „Великі держави”

(1910), іншим автором став Ратцель, він написав двотомник „Антропогеографія” і „Политическая географія” (1987).

1.4. Наукові методи аналізу розміщення продуктивних сил і рівня економічного розвитку регіонів

Методи територіальної організації господарства. Розміщення виробничих комплексів, соціальної інфраструктури, господарств економічних районів характеризує систему територіальної організації народного господарства. Розміщення продуктивних сил є об'єктом територіального планування, що передбачає розробку схем розвитку і розміщення видів економічної діяльності, продуктивних сил областей і економічних районів. На основі розроблених схем складають генеральну схему РПС країни. Для вирішення найважливіших проблем розвитку господарства розробляють цільові комплексні програми, у тому числі і територіальні.

Методи територіальної організації національного господарства:

Системний аналіз – дає можливість порівнювати різні варіанти рішення проблем удосконалення виробництва.

Економічні методи – використовуються в проектних розробках для обґрунтування розміщення продуктивних сил.

Балансовий метод дозволяє ув'язувати потреби і ресурси, формувати необхідні пропорції. Цей метод містить у собі систему балансів: матеріальних, фінансових, трудових, доходів й витрат населення, територіальних балансів потужностей будівельних організацій, продукції металообробної промисловості міжгалузевого використання. Баланси бувають звітні й планові.

Техніко-економічні розрахунки використовуються на проектній стадії обґрунтування розміщення підприємств і територіального розвитку виробництва. Порівняльну ефективність різних варіантів районного

розміщення підприємств та комплексів визначають з розрахунку поточних й капітальних витрат [9].

При виборі місця розташування визначають показники:

- матеріалоемності виробництва:

$$Me = \frac{C_m}{B_n},$$

де C_m - матеріальні витрати, грн., т.

B_n - річний випуск продукції, грн., т.

- енергоемність виробництва:

$$Эe = \frac{C_э}{B_n},$$

де $C_э$ - енергетичні витрати, квт/рік.

- трудомісткість виробництва:

$$Te = \frac{C_t}{B_n},$$

де C_t - трудові витрати, осіб/рік/година.

- фондоємність виробництва визначається за формулою:

$$\Phi_e = \frac{C_{оз}}{B_n},$$

де $C_{оз}$ – вартість основних засобів, грн.

- капіталоємність виробництва:

$$K_e = \frac{C_{кв}}{B_n}$$

де $C_{кв}$ – вартість капіталовкладень на будівництво об'єкта, грн.

- собівартість продукції:

$$C = Z_m + Z_c + Z_0, \text{ грн.}$$

де Z_m , Z_c – вартість сировини і матеріалів, палива, енергії та інших предметів праці й амортизаційних відрахувань, грн.; Z_0 – витрати на оплату праці й реалізацію продукції, грн.

Для визначення ефективності функціонування підприємств використовують систему вартісних показників: валову й товарну

продукцію, чисельність працюючих, продуктивність праці, вартість основних засобів, матеріальні витрати, капіталовкладення.

Економіко-статистичні методи використовуються для аналізу територіальної організації господарства. До них відносяться розрахунок індексів і середніх величин, кореляційний аналіз, метод угруповань та графоаналітичний метод.

Нормативний метод використовують при моделюванні на перспективу, спрямований на подолання перевидатку ресурсів. Необхідно впроваджувати ресурсозберігаючі технології, раціонального використання матеріальних (сировинних), трудових ресурсів. Для розробки об'єктів повинні застосовувати науково обґрунтовані нормативи і норми.

Картографічний метод припускає складання карт, картограм, що характеризують просторовий розподіл безлічі об'єктів. Показує динаміку явища, відстань, густина населення, факти, масштаби, кількісні подібності та розходження, взаємозв'язок й розподіл різних об'єктів.

Особливий інтерес представляють карти статистичних поверхонь (густина ОФ на 1 км² площі і на 1000 чол.), які дають можливість відносити взаємозв'язок економічних явищ з місцевими умовами.

Наукові методи аналізу територіальної організації господарства. До традиційних методів аналізу розміщення продуктивних сил належить порівняльний метод вивчення економічних та економіко-географічних явищ, їх конкретизація й генералізація. У прикладних розробках широко застосовують картографічний метод, запозичений з економічної географії. Економічне картування – наочний й конкретний інструмент дослідження території, аналізу особливостей розміщення та взаємозв'язку предметів і явищ, особливо для вимірювання економічних відстаней.

У моделюванні розміщення виробництва на перспективу широко застосовується нормативний метод, значення якого посилюється в нових умовах господарювання, коли існує потреба в подоланні так званого витратного механізму.

Проте сучасні економічні явища й процеси, пов'язані із територіальним розміщенням виробництва, часто носять масовий характер й зумовлені складним комплексом причин. Тому аналізувати їх можна лише за допомогою точних кількісних, тобто економіко-математичних методів. Суть їх полягає в формалізованому описанні економічних явищ та процесів у вигляді відповідних моделей – систем математичних рівнянь. Найчастіше застосовують два види економіко-математичних моделей – *балансові й оптимізаційні*.

Балансові моделі будуть у вигляді систем шахових таблиць (баланси витрат й випуску продукції, капітальних вкладень, витрат трудових й природних ресурсів). Складають також баланси «витрати-випуску» виробництва та розподілу продукції.

Оптимізаційні моделі – вища форма техніко-економічних розрахунків. Основне їх призначення – вибір оптимального варіанту розміщення не тільки підприємств і видів економічної діяльності, а й територіально-виробничих комплексів.

Цільовою функцією оптимізаційної моделі розміщення виробництва являється мінімум витрат, а обмеженнями – розміри потреб у продукції, обсяги її випуску, ресурси сировини, палива й матеріалів, капітальні вкладення.

Умови й рішення оптимізаційних моделей можуть бути у вигляді матриць (таблиць) чи мережний (графічної).

Метою оптимізаційної моделі розміщення виробництва являється мінімум витрат, обмеженням – розміри потреб в продукції, обсязі її випуску, сировини, палива, матеріалах, капітальних інвестиціях.

Економіко-математична модель транспортної задачі (найбільш проста) для вибору оптимального варіанту:

$$\sum (C_i + E_n K_i + T_{ij}) \cdot X_{ij} \rightarrow \min$$

де $(C_i + E_n K_i)$ – приведені витрати на виробництво одиниці продукції в i -м пункти розміщення; T_{ij} – витрати на транспортування одиниці

продукції i -го пункту виробництва в j -й пункт споживання; X_{ij} – необхідний обсяг постачання продукції з i -го пункту в j -й пункт споживання.

Етапом дослідження і прогнозування територіальної організації господарства являється визначення можливого економічного ефекту від нового упровадження продуктивних сил.

Методи економічного обґрунтування розміщення виробництва за видами економічної діяльності. Процес економічного обґрунтування розміщення виробництва в загальному вигляді складається з таких важливих етапів: 1) аналіз сучасного розвитку й розміщення видів діяльності; 2) визначення основних умов й чинників розвитку видів діяльності та їх окремих підприємств на перспективу; 3) вибір варіантів та визначення оптимального варіанту розміщення виду діяльності.

Варіанти розміщення обґрунтовують також методом мінімізації приведених витрат, які обчислюються за формулою:

$$B_{np} = C + E_n K \rightarrow \min$$

де C – собівартість продукції з урахуванням транспортування до споживача; E_n – нормативний коефіцієнт ефективності капітальних вкладень (по господарству в цілому цей коефіцієнт становить на сучасному рівні 0,12); K – капітальні вкладення.

З усіх варіантів вибирають той, в якому приведені витрати (B_{np}) найменші. Це й буде оптимальний варіант розташування виробництва.

Важливе значення мають також інші оцінки нового розміщення, зокрема, екологічна оцінка. Ціль екологічної експертизи – визначення екологічної безпеки будь-якої господарської діяльності, критерії – чинні стандарти й нормативи для природного середовища та впливу на нього людської діяльності.

Для розміщення виробництва з урахуванням його зв'язків з підприємствами інших видів економічної діяльності, які використовують баланси «витрати-випуск».

Методи економічного обґрунтування територіально-комплексного розміщення виробництва. Основним в економічному обґрунтуванні територіально-комплексного розвитку та розміщення продуктивних сил країни, її економічних районів являється метод територіальних схем (програм).

Територіальні схеми містять такі розділи:

1. Аналіз сучасного стану економічного й соціального розвитку та розміщення продуктивних сил регіону. Аналізують рівень соціального й економічного розвитку за попередні 15 років.

2. Оцінка природних, економічних і соціальних передумов для подальшого розвитку продуктивних сил та їх розміщення. Вивчають природні умови розвитку господарства – стан земельних, водних, лісових, мінеральних та енергетичних ресурсів.

3. Обґрунтування основних напрямків виробничої спеціалізації та комплексного розвитку господарства. Розробляють концепцію (основні напрями) подальшого розвитку району, передбачаючи загальні, основні тенденції розвитку та розміщення господарства.

4. Обґрунтування розміщення продуктивних сил у межах регіону (економічного району). Розглядають питання взаємозалежності розміщення підприємств різних видів економічної діяльності на території районів з перспективою формування й розвитку територіальних комплексів.

5. Основні висновки, оцінка ефективності передбачуваних напрямків та пропозицій подальшого розвитку й розміщення продуктивних сил.

Визначають основні показники розвитку й розміщення продуктивних сил району за рекомендованим варіантом: населення, трудові ресурси, сукупний суспільний продукт, національний прибуток, структура господарства, капітальні вкладення, основні засоби, темпи росту, товарна, чиста продукція та основні показники розвитку промисловості, сільського господарства (його основних видів економічної діяльності), будівництва,

транспорту, невиробничої сфери; важливі об'єкти нового будівництва, зрушення в розміщенні продуктивних сил у регіоні.

1.5. Економічне районування і територіальна організація господарства

Економічне районування та територіальна організація господарства. Наукові основи формування економічних районів. Відмінності між природними умовами і ресурсами – одна з причин територіального поділу праці, який впливає на виробництво не безпосередньо, а через виробничі відносини.

Територіальний поділ праці – об'єктивний незворотний процес виробничої спеціалізації економічних районів і формування міжрайонної кооперації, обміну спеціалізованою продукцією та послугами. Просторовий поділ суспільної праці зумовлений природними, економічними, соціальними, національно-історичними особливостями різних територій та їх географічним положенням і є одним з факторів підвищення продуктивності суспільної праці. Рівень територіального поділу праці залежить від рівня суспільного поділу праці в країні а, отже, може бути непрямым показником рівня розвитку її продуктивних сил.

Категорія територіального поділу праці конструктивно пояснює процес районотворення, обґрунтування основного стимулу раціонального розміщення продуктивних сил – підвищення продуктивності суспільної праці, а також є одним з показників рівня економічного освоєння території, розвитку продуктивних сил країни, інтеграції національної економіки. Часто географи використовують термін "географічний поділ праці", який проявляється в спеціалізації виробництва певних видів промислової продукції, сільськогосподарських продуктів або послуг. Географічний поділ праці є формою суспільного поділу праці й підпадає під дію законів його розвитку. Однак між ними істотної різниці немає.

Крім загальної користі від суспільного поділу праці, територіальний поділ уможлиблює максимальне використання сприятливих для виробництва умов кожної місцевості, багатство корисних копалин та інших природних ресурсів, вигідне географічне положення, виробничу практику місцевого населення, комбінування виробничих процесів тощо. Кожний регіон країни при цьому може розвивати найвигідніші для нього види економічної діяльності, постачання з інших районів всього необхідного.

Територіальний поділ праці – основа формування економічних районів. Територіальний поділ праці виявляється насамперед у виробничій спеціалізації економічних районів, у розвитку в кожному з них тих чи інших видів виробництва, що орієнтуються на вивезення за межі району значної частини продукції. Спеціалізація економічних районів має спільні риси із спеціалізацією промислових чи сільськогосподарських підприємств. Проте основне тут – широке використання сприятливих природних і економічних умов кожного регіону, зосередження матеріальних засобів та трудових ресурсів у тих видах виробництва, які в певному регіоні економічно найефективніші й найдоцільніші. тобто продукують найбільше матеріальних цінностей за одиницю часу.

Види економічної діяльності спеціалізації визначають місце району в територіальному поділі праці, беруть участь у міжрайонному обміні продукцією чи послугами [3].

Спеціалізація промисловості тісно пов'язана з технічним прогресом, розвитком продуктивних сил суспільства, оскільки технічний прогрес поглиблює суспільній поділ праці в промисловості завдяки виникненню й розвитку спеціалізованих видів діяльності, підприємств, цехів, дільниць. Спеціалізація тісно пов'язана з територіальним поділом праці, спеціалізованим виробництвом на основі використання природних ресурсів.

Умовно річну економію поточних витрат від спеціалізації визначають як різницю між сумарними витратами (собівартість виробництва плюс витрати на транспортування готової продукції до споживача) при колишньому і новому рівнях спеціалізації:

$$E = ((C_1 + T_1) - (C_2 + T_2)) \times V,$$

де C_1, C_2 – повна собівартість одиниці продукції відповідно до і після проведення спеціалізації; T_1, T_2 – транспортні витрати в розрахунку на одиницю продукції відповідно до і після проведення спеціалізації; V – річний випуск продукції після проведення спеціалізації.

У період переходу до ринкових відносин на території країни загострюються питання, пов'язані із зниженням собівартості та підвищенням якості продукції й продуктивності праці. У розвинених країнах виробництво спеціалізувалося в основному через розширення подетальної та технологічної спеціалізації в багатьох видах діяльності промисловості, особливо в США та Японії. Очевидно, саме так розвиватиметься спеціалізація промисловості і в Україні, що в майбутньому поглибить територіальний поділ праці в окремих частинах країни. Отже, значно зміниться мережа економічних районів. Це стосується не тільки спеціалізації промисловості, а й сільськогосподарського виробництва, де до того ж враховується його специфіка (природні та біологічні умови рослин і тварин, особливості використання землі, матеріальних та трудових ресурсів, транспортних засобів тощо). В залежності від головного виду діяльності формуються господарства різного виробничого напрямку: зернові, бавовняні, буряківничі, молочні, м'ясо-молочні та інші.

Оскільки Україна прямує до ринку й ринкових відносин, то в залежності від цього удосконалюватиметься спеціалізація сільськогосподарства різних районів.

На сучасному етапі види діяльності спеціалізації визначаються обчисленням системи певних коефіцієнтів: коефіцієнта локалізації виду

діяльності в районі, коефіцієнта виробництва продукції виду діяльності та душу населення та коефіцієнта міжрайонної товарності продукції певного виду економічної діяльності.

Так, коефіцієнт локалізації, або концентрації, певного виробництва в районі визначається за формулою:

$$K_{л} = \frac{\Pi_{в.р.}}{\Pi_{в.к.}}$$

де $\Pi_{в.р.}$, $\Pi_{в.к.}$ – частка виду діяльності відповідно у виробництві району і країни (промисловості, сільського господарства).

Коефіцієнт виробництва продукції на душу населення визначається за формулою:

$$K_{д} = \frac{\Pi_{гал.р.}}{\Pi_{нас.к.}}$$

де $\Pi_{гал.р.}$, $\Pi_{нас.к.}$ – частка виду діяльності району у виробництві продукції відповідного виду діяльності в масштабі всієї країни і населення району в населені країни.

Коефіцієнт міжрайонної товарності визначають за формулою:

$$K_{м.т.} = \frac{\Pi_{н.г.р.}}{\Pi_{н.р.}}$$

де $\Pi_{н.г.р.}$, $\Pi_{н.к.}$ – вартість продукції певного виду діяльності району, яка вивозиться за його межі; продукції, яка виробляється у районі.

Узагалі найпростіше цей коефіцієнт визначати відношенням обсягів вивезення з району продукції виду діяльності до обсягів її виробництва в районі в натуральних показниках.

Для спеціалізованих видів діяльності показники $K_{л}$ і $K_{д}$ завжди більшу за одиницю, а $K_{м.т.}$ – менший або дорівнює одиниці. Сьогодні відсутня інформація про частку різних видів промисловості у вартісному вираженні. Чим більша частка вивезення продукції різних видів діяльності за межі певних економічних районів, внаслідок чого виникають труднощі з визначенням коефіцієнта локалізації або міжрайонної товарності.

Зазначимо, що високий рівень спеціалізації, або висока активність у міжрайонному поділі праці, має, наприклад, чорна металургія у Східній економічній зоні, а цукрова промисловість – у Західній.

Не менш важливо знати *загальний рівень спеціалізації економічного району*, бо це дає можливість визначити конкретне місце, значущість господарського розвитку економічного району. Це можна зробити за допомогою обчислення процентного відношення вартості всієї вивезеної з району продукції до обсягу виробництва валової продукції усередині району:

$$O_3 = \left(\frac{P_6}{P} \right) \cdot 100 \% ,$$

де O_3 – загальний рівень спеціалізації району; O_6 – частка сукупного суспільного продукту, що вивозиться за межі району, у вартісному виразі; P – сукупний суспільний продукт, який виробляється в районі (у вартісному виразі).

Вивезена за межі району частка сукупного суспільного продукту менша від сукупного суспільного продукту, який виробляється в районі. Тому рівень спеціалізації району не може становити 100 відсотків, оскільки це б означало, що вся вироблена в районі продукція вивозиться за його межі.

Аналогічно визначають рівень комплексного розвитку господарства району, %:

$$K = \left(\frac{P_k}{P_c} \right) \cdot 100 \%$$

де $P_k P_c$ – частка сукупного суспільного продукту, спожитого в районі, й сукупний суспільний продукт району у вартісному вираженні.

Частка сукупного суспільного продукту, спожитого в районі, завжди менша від сукупного суспільного продукту району, тому стовідсотковий показник неможливий. Інакше кажучи, стовідсоткова комплексність є нонсенсом, оскільки райони мали б здатність самозабезпечення й

обмеженості, а це суперечить поняттю як економічного районування, так і територіальному поділу праці. Між поняттями "спеціалізація" та "комплексний розвиток" існує зворотна пропорційна залежність:

$$\frac{P_e}{C} = \frac{P_k}{K}$$

Отже, підвищення рівня спеціалізації веде до зниження рівня комплексного розвитку і, навпаки, підвищення рівня комплексного розвитку економіки району знижує рівень його спеціалізації.

Ці формули дають лише загальну уяву про спеціалізацію та комплексний розвиток економіки району. Більш точні й достовірні дані можна отримати за допомогою сучасних балансових розрахунків усіх видів матеріального виробництва і невиробничої сфери, Інфраструктура визначається як сукупність споруд, будівель, мереж, так і систем, які прямо не належать до виробництва матеріальних благ, але необхідні для самого процесу виробництва (виробнича інфраструктура – транспорт, зв'язок, мережа енерго- та водопостачання тощо). Соціальна інфраструктура – заклади охорони здоров'я, освіти, культури, побутового обслуговування. Соціальна інфраструктура – це важливий показник умов й життєвого рівня населення.

Економічний район – це економічно цілісна частина території країни, якій притаманні такі ознаки, як спеціалізація та комплексність господарства.

Економічне районування – це науково обґрунтований поділ країни на економічні райони, що історично склалися або формуються в процесі розвитку продуктивних сил на основі суспільного поділу праці. Економічне районування сприяє раціональній територіальній організації господарства. Разом з тим спеціалізація економічних районів, як і взагалі спеціалізація у виробництві (предметна, подетальна, технологічна), сприяє економії суспільної праці.

Завдання, функції та принципи економічного районування. Завданням економічного районування є створення теоретико-методологічного підґрунтя для територіальної організації національного господарства: обґрунтування раціонального розміщення виробництва в регіонах, удосконалення його спеціалізації, піднесення соціально-економічного розвитку території району й країни в цілому.

Основними чинниками економічного районування є: створення економічної основи територіального управління господарством регіонів; удосконалення територіальної структури господарства; формування й реалізація державної регіональної економічної політики; обґрунтування вибору доцільних варіантів розміщення компонентів продуктивних сил; обґрунтування розвитку територіально-виробничих комплексів; підвищення ефективності використання ресурсного, виробничого та науково-технічного потенціалів; сприяння аналізу, діагностиці та прогнозуванню регіонального розвитку; створення основи для розробки й реалізації територіальних комплексних програм і схем природокористування, схем розвитку і розміщення продуктивних сил та розселення населення.

Сучасне мезорайонування, в основі якого лежить мережа економічних районів (регіонів). У післявоєнні роки групою учених під керівництвом академіка Воблого К.Г. було розроблено мережу районування з п'яти інтегральних економічних районів: Центрального, Південно-Східного, Північно-Східного, Південно-Західного, Західного.

У 1963 р. до загальносоюзного районування на території України було виділено три великих інтегральних райони. Цією мережею економічних районів користувалися до 1991 р., а після розпаду СРСР та перехід до самостійного економічного розвитку нагальним завданням стало окреслення нової мережі економічних районів, яка б відповідала потребам сучасності.

У 1990-х роках провідними ученими на чолі Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України було розроблено концепцію

державної регіональної економічної політики і запропоновано мережу економічного районування України.

Ускладнення територіальної структури народного господарства вимагало подальшого розвитку теорії економічного районування. М. Колосовський запровадив поняття ТВК. Серед нових властивостей ТВК відзначалася впорядкованість внутрішньої структури, де на рівні підсистем утворювалися тривкі сукупності виробництв -енерговиробничі цикли. Нові територіально-виробничі системи (ТВК та ЕВЦ) успадкували різні властивості районних комбінатів: ТВК - здатність формувати економічний район, ЕВЦ - спосіб внутрішньої самоорганізації на основі комбінування.

Сучасне мезорайонування України, в основу якого покладено мережу економічних районів (регіонів), наступне: Донецький (Донецька й Луганська обл.); Придніпровський (Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська обл.); Східна (Полтавська, Сумська, Харківська обл.); Центральний (Київська, Черкаська обл. та м. Київ); Поліський (Волинська, Житомирська, Рівненська, Чернігівська обл.); Подільський (Вінницька, Тернопільська, Хмельницька обл.); Південний (Автономна Республіка Крим, Одеська, Миколаївська, Херсонська обл.); Карпатський (Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька, Закарпатська обл.).

Питання для самоконтролю

1. Що являється предметом регіональної економіки ?
2. Методологічна основа курсу „Регіональна економіка”.
3. Задачі курсу „Регіональна економіка”.
4. Поняття „закон” і „закономірність”.
5. Перерахуйте основні закономірності розміщення продуктивних сил.
6. Найважливіші принципи розміщення продуктивних сил.
7. Перерахуйте групи факторів, що впливають на розміщення продуктивних сил.

8. Сутність балансового методу територіальної організації національного господарства.

9. Основне призначення і сутність оптимізаційної моделі розміщення виробництва.

10. Основою формування економічних районів є територіальний поділ праці, поясніть чому ?

11. Що являється основними чинниками економічного районування.

12. Назвіть сучасне мезорайонування України, в основу якого покладено мережу економічних районів.

Теми для дискусій

1. Розкрийте сутність кожного з факторів, що впливають на розміщення виробництва (сировинного, паливно – енергетичного, водного та ін.).

2. Сутність теорії промислового штандорта А. Вебера.

3. Сутність теорії розміщення сільськогосподарського виробництва (теорія сільськогосподарського штандорта Й. Тюнена).

Тести

1. Регіональна економіка, як наукова область знань, займається:

А) вивченням особливостей економічного відтворення на даній території з метою раціональної організації виробництва;

В) визначенням соціально-політичних процесів взаємовідносин центральних органів влади і регіональних органів самоврядування з метою впорядкування регіональних і загальнодержавних інтересів;

С) дослідженням закономірностей, принципів усіх елементів продуктивних сил й соціальної інфраструктури в територіальному аспекті; аналізом, прогнозування й обґрунтування напрямків розміщення

продуктивних сил з урахуванням загальної стратегії соціально-економічного розвитку й екологічних вимог;

D) усі відповіді правильні.

2. Предметом вивчення дисципліни «Регіональна економіка» є:

A) закономірності та способи формування і продуктивного використання ресурсів праці;

B) господарський комплекс України та її регіонів;

C) закономірності прогнозування та планування, оцінка ступеню їх достовірності прогнозів та планів;

D) усі відповіді правильні.

3 Регіональна економіка належить до:

A) географічних наук;

B) філософських наук;

C) економічних наук;

D) правильної відповіді немає.

4. Продуктивні сили - це

A) сукупність основних засобів і обігових коштів, що забезпечують виробництво матеріальних благ.

B) сукупність матеріальних елементів і людей, а також відносин між ними, які в процесі економічної діяльності забезпечують виробництво матеріальних благ;

C) сукупність природних і трудових ресурсів, що в процесі економічної діяльності забезпечують виробництво матеріальних благ;

D) сукупність земельних, водних, лісових і кліматичних ресурсів, які створюють сприятливі умови для життєдіяльності людей.

5. Регіон - це

A) певна територія, де проживають окремі національні групи людей;

B) певна територія країни, краю, області;

С) певна територія, що являє собою певну цілісність, відрізняється від інших своїми особливостями розвитку та взаємопов'язаністю складових елементів;

Д) усі відповіді правильні.

6. Закони й закономірності РПС – це

А) всі відповіді вірні;

В) способи дії на окремий регіон з метою здійснення координації його діяльності;

С) правила та норми, яким повинна підпорядковуватися окрема територія;

Д) об'єктивні відносини, що не залежать від волі окремих людей.

7. Закономірність раціонального розміщення продуктивних сил реалізується насамперед через:

А) принцип вирівнювання рівнів економічного розвитку територій;

В) принцип територіального поділу праці;

С) принцип територіального зближення обробної промисловості з видобувною;

Д) принцип розміщення виробництва до джерел сировини, палива, споживача.

8. Закономірність пропорційного розміщення продуктивних сил втілюється в життя через:

А) принцип територіального поділу праці;

В) принцип територіального зближення обробної промисловості з видобувною;

С) принцип розміщення виробництва до джерел сировини, палива, споживача.

Д) принцип вирівнювання рівнів економічного розвитку територій.

9. Закономірність комплексного розміщення продуктивних сил виявляється у:

- A) територіальному зближенню обробної промисловості з видобувною;
- B) розміщенні виробництва до джерел сировини, палива, споживача;
- C) зосередженні виробництва й населення у найбільш вигідних місцях регіону;
- D) формуванні економічних районів і їх спеціалізації.

10. Принципами розміщення продуктивних сил називаються:

- A) сукупність причин, що зумовлюють особливості розвитку певних економічних процесів на конкретній території
- B) стисло викладені науково обґрунтовані положення або правила господарювання, яких необхідно дотримуватись суб'єктам економічної діяльності на певному етапі історичного розвитку.
- C) наукові положення, що відображають стійкі причинно-наслідкові зв'язки між явищами і процесами в природі та суспільстві.
- D) об'єктивні відносини, що не залежать від волі окремих людей.

11. Факторами розміщення продуктивних сил називають:

- A) об'єктивні відносини, що не залежать від волі окремих людей;
- B) стисло викладені науково обґрунтовані положення або правила господарювання, яких необхідно дотримуватись суб'єктам економічної діяльності на певному етапі історичного розвитку;
- C) наукові положення, що відображають стійкі причинно-наслідкові зв'язки між явищами і процесами в природі та суспільстві;
- D) сукупність причин, що зумовлюють особливості розвитку певних економічних процесів на конкретній території.

12. Трудомісткість виробництва визначається за формулою:

A) $\frac{Z_v}{Q}$,

де Z_v – витрати води, л, м³; Q – обсяг виробленої продукції, грн., шт., т.

В) $\frac{Z_e}{Q}$,

де Z_e – витрати електроенергії, кВт/год.; Q – обсяг виробленої продукції, грн., шт., т.

С) $\frac{Z_c, м}{Q}$,

де Z_c – витрати сировини, матеріалів, грн., т; Q – обсяг виробленої продукції, грн., шт., т.

Д) $\frac{Z_{тр.}}{Q}$;

де $Z_{тр.}$ – витрати праці, осіб /годину; Q – обсяг виробленої продукції, грн., шт., т.

13. Показник матеріалоємності визначається за формулою:

А) $\frac{Z_B}{Q}$,

де Z_B – витрати води, л, м³; Q – обсяг виробленої продукції, грн., шт., т

В) $\frac{Z_c, м}{Q}$,

де Z_c – витрати сировини, матеріалів, грн., т; Q – обсяг виробленої продукції, грн., шт., т.

С) $\frac{Z_e}{Q}$,

де Z_e – витрати електроенергії, кВт/год.; Q – обсяг виробленої продукції, грн., шт., т.

Д) $\frac{Z_{тр.}}{Q}$;

де $Z_{тр.}$ – витрати праці, осіб /годину; Q – обсяг виробленої продукції, грн., шт., т.

14. Метод енерговиробничих циклів розробив:

А) М.М. Баранський;

В) Б.Е. Алаєв;

С) М.М. Некрасов;

Д) М.М. Колосовський.

15. Основоположником теорії розміщення промисловості є:

А) А. Вебер;

- В) Й. Тюнен;
- С) А. Льош;
- Д) В. Кристаллер.

16. Який з методів використовують для аналізу територіальної організації господарства:

- А) економіко-статистичний;
- В) балансовий;
- С) нормативний;
- Д) картографічний.

17. Територіальний поділ праці – це

- А) всі відповіді вірні;
- В) наявність і структура природних ресурсів певної території, регіону, країни, які визначають основну спеціалізацію виробництва;
- С) історичні умови розвитку певної території, регіону, країни;
- Д) об'єктивний незворотний процес виробничої спеціалізації економічних районів і формування міжрайонної кооперації, обміну спеціалізованою продукцією та послугами.

18. Під комплексним економічним розвитком територій розуміють:

- А) однакове забезпечення всіх суб'єктів господарювання територій ресурсами розвитку;
- В) системну залежність різних видів економічної діяльності з урахуванням наявного ресурсного потенціалу територій;
- С) екологічну орієнтацію виробництва з метою охорони довкілля та збереження біорізноманіття;
- Д) всі відповіді вірні.

19. Коефіцієнт концентрації певного виробництва в районі визначається за формулою:

$$А) K_n = \frac{П_{с.г.}}{П_{пром.}}$$

де $\Pi_{с.г.}, \Pi_{пром.}$ – частка відповідно у виробництві сільськогосподарської продукції у районі та промисловості.

$$B) K_o = \frac{\Pi_{гал.р.}}{\Pi_{нас.к.}}$$

де $\Pi_{гал.р.}, \Pi_{нас.к.}$ – частка виду економічної діяльності району у виробництві продукції відповідного виду діяльності в масштабі всієї країни і населення району в населенні країни.

$$C) K_{м.т.} = \frac{\Pi_{н.г.р.}}{\Pi_{н.р.}}$$

де $\Pi_{н.г.р.}, \Pi_{н.к.}$ – вартість продукції певного виду економічної діяльності району, яка вивозиться за його межі; продукції, яка виробляється у районі.

$$D) K_l = \frac{\Pi_{в.р.}}{\Pi_{в.к.}}$$

де $\Pi_{в.р.}, \Pi_{в.к.}$ – частка виду діяльності відповідно у виробництві району і країни (промисловості, сільського господарства).

20. Коефіцієнт виробництва продукції на душу населення визначається за формулою:

$$A) K_n = \frac{\Pi_{с.г.}}{\Pi_{пром.}}$$

де $\Pi_{с.г.}, \Pi_{пром.}$ – частка відповідно у виробництві сільськогосподарської продукції у районі та промисловості.

$$B) K_{м.т.} = \frac{\Pi_{н.г.р.}}{\Pi_{н.р.}}$$

де $\Pi_{н.г.р.}, \Pi_{н.к.}$ – вартість продукції певного виду діяльності району, яка вивозиться за його межі; продукції, яка виробляється у районі.

$$C) K_l = \frac{\Pi_{в.р.}}{\Pi_{в.к.}}$$

де $\Pi_{в.р.}, \Pi_{в.к.}$ – частка виду діяльності відповідно у виробництві району і країни (промисловості, сільського господарства).

$$D) K_{\partial} = \frac{P_{\text{гал.р.}}}{P_{\text{нас.к.}}}$$

де $P_{\text{гал.р.}}$, $P_{\text{нас.к.}}$ – частка виду економічної діяльності району у виробництві продукції відповідного виду діяльності в масштабі всієї країни і населення району в населені країни.

Практичні завдання

1. Назвіть рівні наукових методів дослідження курсу "Регіональна економіка" _____

2. Назвіть етапи дослідження розміщення продуктивних сил

3. При вивченні курсу «Регіональна економіка» були розглянуті ряд проблемних питань щодо курсу. Сформулюйте Ваше бачення вирішення визначених проблем _____

4. Перелічіть які загальні економічні закони справляють найбільший вплив на розвиток продуктивних сил та назвіть їх закономірності _____

5. Назвіть та охарактеризуйте фактори, які мають найбільший вплив на розміщення таких видів економічної діяльності, як: сільське господарство, промисловість (добувна та переробна), будівництво, діяльність транспорту та зв'язку _____

6. Назвіть сучасних науковців та дослідників регіональної економіки та розміщення продуктивних сил та їх основні праці

7. Назвіть та охарактеризуйте основні риси економічного району _____

8. На конкретних прикладах розкрийте дію фактора економіко-географічного положення _____

9. Засновником та організатором регіональної науки в зарубіжних країнах став У. Ізард, який ініціював створення Асоціації регіональної науки (Regional Science Association). Підготуйте доповідь про його життя та творчість.

10. Встановіть відповідність між науковим напрямом розвитку продуктивних сил і регіональної економіки та його засновниками:

№ пор.	Науковий напрям	№ пор.	Засновники теорії розміщення
1.	Штандортна теорія розміщення промисловості	1.	І. Тюнен
2.	Гранична просторова модель розміщення сільського господарства	2.	В. Кристале?
3.	Теорія ринків збуту	3.	А. Вебер
4.	Теорія центральних місць	4.	А. Льош

11. Встановіть відповідність між термінами та їх сутністю:

№ пор.	Науковий напрям РПС і регіональної економіки	№ пор.	Сутність напрямку
1.	Географічний детермінізм	1.	Вибір оптимального для окремого власника місця розміщення окремого підприємства
2.	Штандортні теорії розміщення	2.	Вивчення просторового аспекту будь-якої економічно-активної діяльності
3.	Теорія ринків збуту	3.	Міста виступають ядрами, до яких тяжіють виробництва і навколо яких групуються поселення
4.	Теорія центральних місць	4.	Оптимальним розміщенням є розміщення, яке приносить максимальні прибутки і забезпечує інтереси держави
5.	Регіональна економіка	5.	Підкреслює значення впливу середовища на життя й діяльність людини
6.	Енвайронменталізм	6.	Визначальним фактором розвитку вважається географічне середовище

12. Здійснити аналіз структури видів економічної діяльності регіонів А та Б на основі наведених даних по випуску продукції у таблиці здійснивши для цього розрахунок коефіцієнтів локалізації виробництва у регіонах.

Таблиця 1.1

Структура видів діяльності виробництва (випуску продукції), %

Види діяльності	Регіон А	Регіон Б	Країна
Добувна	10,6	36,9	25,3
Готова продукція	48,3	40,2	50,6
Послуги	41,1	22,9	24,1
Всього	100	100	100

13. Визначте матеріаломісткість окремих виробництв, якщо відомо, що співвідношення маси сировини до готової продукції становить:

Вид виробництва	Співвідношення маси сировини і готової продукції	Ступінь матеріаломісткості
Нафтопереробка	1:1	
Чорна металургія	2,5:1	
Цукрова промисловість	7:1	
Сироварна промисловість	9:1	

14. Як називається відношення маси сировини до маси готової продукції? Про що воно свідчить і що характеризує?

15. В Україні виробництво алюмінію становить близько 22 тис. т, магнію - понад 19 тис. т, а затрати електроенергії на виплавку цих металів становлять, відповідно: 35,8 млн кВт і 37,0 млн кВт/год. Визначте енергомісткість 1 т металу кожного виду, порівняйте ці показники, зробіть висновки. Де розташовані алюмінієві та магнієві заводи на території України, якими факторами зумовлено їх розміщення?

Список рекомендованих джерел

Основні

1. Голиков А. П. Размещение производительных сил и регионалистика / А. П. Голиков, А. Г. Дейнека, Н. А. Казакова. – Х. : Олант, 2002. – 319 с.

2. Дорогунцов С. І. Теорія розміщення продуктивних сил і регіональної економіки / С. І Дорогунцов., Я. Б. Олійник, А. В. Степаненко. – К. : Стефед-2, 2001. – 144 с.
3. Жук М. В. Розміщення продуктивних сил і економіка регіонів України : підручник для вузів / М. В. Жук, В. П. Круль. – К. : Кондор, 2004. – 293 с.
4. Заблоцький Б. Ф. Розміщення продуктивних сил України. Національна макроекономіка: посібник / Б. Ф. Заблоцький. – К. : Академвидав, 2003. – 367 с.
5. Клиновий Д. В. Розміщення продуктивних сил та регіональна економіка України : навч. посібник / Д. В. Клиновий, Т. В. Пепа. – К. : ЦУЛ, 2006. – 726 с.
6. Лишиленко В. І. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка : навч. посібник для вузів / В. І. Лишиленко. – К. : ЦУЛ, 2006. – 320 с.
7. Сазонець І. Л. Розміщення продуктивних сил: навч. посібник для вузів / І. Л. Сазонець, В. В. Джинджаян, О. О. Чубар. – К. : ЦУЛ, 2006. – 317 с.
8. Стадницький Ю. І. Розміщення продуктивних сил (теоретичні основи): навч. посібник / Ю. І. Стадницький, А. Г. Загородній. – К. : Знання, 2008. – 351 с.
9. Стеченко Д. М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика : підручник / Д. М. Стеченко. – К. : ВІКАР, 2006. – 396 с.
10. Хвесик М. А. Розміщення продуктивних сил та регіональна економіка : навч. посібник для вузів / М. А. Хвесик, Л. М. Горбач, П. П. Пастушенко. – К. : Кондор, 2005. – 342 с.

Додаткові

11. Голиков А. П. Стратегия регионального развития : учеб. пособие / А. П. Голиков. – Х. : ХНУ, 2001. – 40 с.
12. Дергачев В. А. Геоэкономика Украины : (теоретические и прикладные основы) / В. А. Дергачев; НАН Украины. – Одесса, 2002.

13. Іщук С. І. Розміщення продуктивних сил і територіальна організація виробництва : навч. посібник для студентів екон. та геогр. спец. вищ. навч. закл. / С. І. Іщук. – К. : Вид-во Паливода А.В., 2002. – 260 с.
14. Продуктивні сили України: прогноз розвитку і розміщення на період до 2010 р.: в 2-х т. Т. 1. / НАН України; Рада по вивченню продуктивних сил України. – К., 2000.
15. Сосько С. П. Ринок і регіоналістика: навч. посібник / С. П. Сосько, В. В. Кулішов, В. І. Мустафін. – К. : Ельга, Ніка-Центр, 2002. – 380 с.
16. Соціально-економічні системи продуктивних сил регіонів України / С. І. Дорогунцов, Л. Г. Черняк, П. П. Борщевський та ін. – Нічлава, 2002. – 690 с.
17. Трансформація структури України : регіональний аспект / за ред. Г. В. Балабанова, В. П. Нагірної, О. М. Нижник. – К. : Міленіум, 2003. – 404 с.
18. New opportunities for new regions. Regional policy supplement // Eur-po news. – 2000. – № 1.
19. Newhouse J. Europe's rising regionalism / J. Newhouse // Foreign Affairs. – 1997. – V. 76. – №1.

РОЗДІЛ 2. НАУКОВІ ЗАСАДИ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

2.1. Сутність, мета і завдання регіональної економічної політики

Визначення державної регіональної економічної політики. Регіональна економічна політика характеризується сукупністю цілей, завдань, механізмів, які визначають її стратегію і тактику. Вона базується на національних, політичних, соціальних факторах, які дозволяють ефективно впливати на регіональний розвиток.

Державна регіональна економічна політика – це система заходів правового, економічного й організаційного характеру, яка здійснюється державою у сфері регіонального розвитку країни відповідно до її поточних та стратегічних цілей.

Її головні напрямки – забезпечення раціонального використання природних ресурсів регіонів, нормалізація життєдіяльності населення, досягнення екологічної безпеки й удосконалення територіальної структури економіки.

Пріоритетними напрямками регіональної економічної політики являються демографічні, екологічні, виробничі та інші проблеми, вирішення яких сприяє загальному економічному зростанню регіонів.

Об'єктами регіональної економічної політики можуть бути різні адміністративно-територіальні утворення, їх об'єднання; суб'єктами – органи виконавчої влади і місцевого самоврядування. Фундаментом державної регіональної економічної політики являється Конституція України, Закон України „Про місцеве самоврядування в Україні” та інші, а також нормативно-правові акти [2].

Державна регіональна соціально-економічна політика – невід'ємна складова частина соціально-економічних змін, що здійснюються в Україні, і включає структурну перебудову, поліпшення територіальних пропорцій в регіоні, підвищення ролі місцевої фінансової влади. Виходячи з

загальнонаціональних й регіональних інтересів та можливостей, визначених Конституцією й законами України, регіональна соціально-економічна політика передбачає:

- урахування відмінностей в рівнях економічного та соціального розвитку окремих територій, а також її історичних природно-географічних демографічних та етнічних особливостей;

- децентралізацію процесів управління соціально-економічним розвитком регіонів, підвищення відповідності місцевих органів виконавчої влади та їх виконавчих комітетів здійсненню економічної реформи;

- раціональне використання природно-ресурсного потенціалу;

- підтримка внутрішньої регіональної збалансованості економічного розвитку, покращення екологічного стану та соціально-демографічної ситуації.

Регіональна соціально-економічна політика є інструментом удосконалення територіальної організації суспільства і спрямована на забезпечення умов функціонування територіально-господарських комплексів:

- дотримання пріоритетів загальнодержавного значення;

- органічне поєднання розвитку продуктивних сил регіону із завдання соціально-економічного розвитку держави;

- врахування вимог щодо екологічної безпеки при реформуванні структури господарських комплексів регіонів та розміщення нових підприємств;

- досягнення економічного ефекту за рахунок територіального поділу праці, раціональної системи природокористування, а також розвитку зовнішньоекономічних зв'язків держави;

- створення необхідних умов для подальшого підвищення економічної самостійності регіонів шляхом чіткого розмежування повноважень між центральними і регіональними органами державної виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Мета державної регіональної економічної політики. Основною метою регіональної соціально-економічної політики є створення необхідних правових, економічних, соціальних і культурних умов життєдіяльності, екологічної безпеки, задоволення матеріальних й культурних благ населення.

В економічній сфері – ефективний розвиток і раціональне розміщення продуктивних сил, використання переваг територіального розподілу праці й економічного кооперування виробництва, розвиток міжрегіональних економічних зв'язків.

У соціальній сфері – підвищення добробуту і забезпечення необхідних умов життєдіяльності населення, захист й задоволення матеріальних й духовних інтересів громадян.

В екологічній сфері – досягнення природно-господарської збалансованості регіонів, охорона природного середовища, відтворення природних ресурсів.

Відповідно до мети регіонального розвитку визначають стратегічні й першочергові завдання регіональної політики.

Задачі державної регіональної політики в економічній, соціальній і екологічній сферах. Стратегічний курс регіонального розвитку повинен бути розрахований на тривалу перспективу з метою вирішення великомасштабних завдань. Зокрема:

- структурної перебудови економіки промислових районів та центрів, для яких характерна концентрація підприємств важкої індустрії;
- заохочення розвитку експортних та імпорتنих виробництв у районах, де є для цього сприятливі умови;
- інтенсифікації сільськогосподарського виробництва шляхом його раціональної спеціалізації;
- істотного оздоровлення екологічного середовища;
- раціонального використання рекреаційних ресурсів;

- формування раціональної системи розселення шляхом збереження існуючих та створення нових населених пунктів;
- збереження та відродження культурної спадщини регіонів;
- розвитку регіональної й міжрегіональної інфраструктури, спрямованих на стимулювання і підвищення ефективності територіального розподілу праці;
- забезпечення системи раціонального природокористування в регіонах.

Першочерговими завданнями політики є конкретизація стратегічних напрямків та напрямку, спрямованого на поетапне вирішення назрілих проблем. Серед цих завдань можна відмітити наступні:

- створення методологічної і правової бази управління розвитком регіонів;
- структурна перебудова економіки регіонів України;
- підвищення рівня фінансового, інформаційного, організаційного, кадрового забезпечення регіонального розвитку;
- розробка і реалізація регіональних програм соціально-економічного розвитку окремих територій та видів економічної діяльності;
- поліпшення демографічної ситуації в регіонах України на основі покращення соціально-побутових умов життя населення, здійснення заходів щодо підтримки родин з дітьми, соціально незахищених прошарків населення, зростання рівня споживання населенням товарів та послуг;
- сприяння формуванню регіональних ринків, створенню та функціонуванню спеціальних (вільних) економічних зон;
- широкий розвиток прикордонної торгівлі;
- розвиток експортних та імпортозамінних виробництв у регіонах, де є сприятливі умови (вигідне транспортно-географічне положення, необхідний економічний й науковий потенціал);
- розвиток сільського виробництва на основі удосконалення його спеціалізації та підвищення рівня інтенсифікації з метою нарощування

експортного потенціалу, комплексної інтеграції переробних видів діяльності виробленої сільськогосподарської продукції й сировини;

- більш повно використовувати рекреаційні ресурси для формування у майбутньому розвинених рекреаційно-туристичних та лікувально-оздоровчих комплексів державного й міжнародного значення.

Реалізація довгострокового стратегічного розвитку передбачає вирішення ряду економічних, соціальних й організаційних завдань [2].

Економічні завдання. Створення ефективного поєднання у роботі господарського комплексу, факторів ринкової економіки й елементів формування; технологічне переозброєння підприємств виробничої сфери; забезпечення динамічного росту обсягів виробництва та реалізації продукції; раціональне використання природних ресурсів, науково-технічного й інтелектуального потенціалу територій; створення єдиної регіональної системи зовнішньоекономічної діяльності; економія усіх видів енергоресурсів, зниження енергоємності виробництва; завершення конверсії машинобудівних підприємств військово-промислового комплексу; розвиток мережі та підвищення якості автомобільних доріг до рівня світових стандартів.

Соціальні завдання. Поліпшення якості життя і соціального забезпечення населення за рахунок реалізації економічного потенціалу; забезпечення оптимальної зайнятості населення; розвиток регіонального споживчого ринку; відновлення тенденцій природного й міграційного приросту населення; відновлення і збереження навколишнього природного середовища, запасів питної води, істотне скорочення викидів забруднюючих речовин в атмосферу; забезпечення безпечного і привабливого навколишнього середовища для життєдіяльності населення.

Організаційні завдання. Регіоналізація економіки, перерозподіл повноважень між центральними, регіональними та місцевими органами державної влади щодо розпорядження місцевими прибутками; створення системи програм управління процесами соціально-економічного розвитку

видів економічної діяльності; удосконалення структури адміністративно-господарського управління територією та роботи з кадрами.

Сучасна державна регіональна економічна політика. Регіональна економічна політика держави на сучасному етапі розвитку базується на наступних основних принципах:

- визначення і дотримання суспільних пріоритетів та забезпечення поєднання завдань соціально-економічного розвитку держави й розвитку продуктивних сил регіону;

- правове забезпечення економічної самостійності регіонів на підставі розмежування повноважень між центральними і місцевими органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування та підвищення їх відповідальності при вирішенні завдань життєзабезпечення й комплексного розвитку територій;

- дотримання вимог економічної безпеки при реформуванні структури господарських комплексів і розміщені нових підприємств. Досягнення економічного та соціального ефекту за рахунок територіального поділу праці. раціонального природокористування, розвитку міжрегіональних зв'язків.

2.2. Механізм реалізації державної регіональної економічної політики

Сутність механізму реалізації державної регіональної економічної політики. *Механізм реалізації державної регіональної економічної політики* – це система конкретних економічних важелів та організаційно-економічних засобів, за допомогою яких здійснюється державний вплив на просторову організацію суспільства, забезпечується соціально-економічний розвиток регіонів, удосконалюється структура їх господарського комплексу.

Основними складовими механізму державної регіональної економічної політики являються:

- відповідна нормативно-законодавча база;

- бюджетно-фінансове регулювання регіонального розвитку;
- прогнозування й програмування;
- розвиток різних форм територіального функціонування продуктивних сил.

Законодавча база визначає взаємовідносини держави та регіонів й відповідні організаційні структури управління соціально-економічними процесами.

Механізм державної регіональної економічної політики поєднує *методи прямого та опосередкованого впливу* на соціально-економічні процеси. Ці методи можуть бути заохочувальними і обмежувальними, активними і пасивними. Методи прямого економічного регулювання – цільове фінансування, пряма фінансова допомога, надання субсидій та субвенцій. Методи опосередкованого економічного регулювання – важелі податкової, кредитно-грошової, амортизаційної, зовнішньоекономічної політики держави.

Елементом регіональної економічної політики виступає розробка довгострокових і середньострокових прогнозів соціально-економічного розвитку й державний регіональних програм, за допомогою яких досягається плановість у розвитку продуктивних сил, узгоджуються інтереси видів економічної діяльності і територій.

У регіональній економічній політиці особлива увага приділяється економічному стимулюванню розміщення нових об'єктів, здатних виробляти конкурентоздатну продукцію та швидко реагувати на зміни ринкової кон'юнктури.

Особливе місце займають різні форми міжрегіонального та прикордонного співробітництва; зони активної науково-технічної діяльності, які передбачають організацію наукових, дослідницьких і технологічних парків, інноваційних центрів, технополісів. Ступінь державного втручання в господарські процеси вимірюється питомою вагою

державних прибутків та витрат у внутрішньому валовому продукті. Їх висока питома вага свідчить про значний вплив держави на економіку.

Механізм державного регулювання регіонального соціально-економічного розвитку в нових умовах повинен забезпечувати:

- активізацію господарської діяльності в регіонах на підставі нових виробничих відносин, покращення використання природно-ресурсного та економічного потенціалу;

- поглиблення спеціалізації територіально-господарських комплексів з урахуванням загальнодержавних інтересів;

- забезпечення прискореного розвитку прогресивних видів економічної діяльності господарства і створення сприятливих умов для залучення іноземних інвестицій;

- створення сприятливого середовища для життєдіяльності населення України та ліквідації зон надзвичайних екологічних ситуацій в окремих регіонах.

Регулювання розвитку економічного району буде здійснюватися відповідно до планів економічного й соціального розвитку державних регіональних програм шляхом формування різних типів спеціальних економічних зон, застосуванням бюджетного регулювання. Будуть широко використовуватися економічні методи, як то: пряме інвестування, субвенції, створення спеціальних фондів для фінансування програм, залучення іноземного та вітчизняного приватного капіталу, пільгове кредитування й оподаткування, використання позабюджетних коштів.

Ключовим у механізмі регіонального розвитку є формування та розподіл фінансових ресурсів між державним й місцевим бюджетами. Визначення оптимальних пропорцій буде залежати від чіткого розмежування функцій між державою і місцевим самоврядуванням. Потребує подальшого удосконалення податкова система як на центральному, так і місцевому рівнях, що може бути здійснено шляхом встановлення стабільних норм або ставок податкових надходжень з

державного й місцевого бюджетів. З централізованих джерел у першу чергу повинні фінансуватися витрати на нове будівництво й великомасштабну реконструкцію в базових видах промисловості, агропромислового комплексу, а також витрати на прискорений розвиток видів діяльності господарства, здатних у стислі строки забезпечити стабільне надходження валютних коштів та збільшення випуску товарів народного споживання. Регіонам, у промисловій структурі яких високу питому вагу складають підприємства військово-промислового комплексу, буде надаватися цільова державна допомога на реконструкцію та диверсифікованість виробництва.

Основні етапи реалізації державної економічної політики України до 2010 року. Здійснення регіональної соціально-економічної політики – це довгостроковий процес виконання практичних заходів. У всякому разі, він поділяється на три етапи:

– 1999-2000 рр. На цьому етапі проводиться поглиблена оцінка й діагностика ситуації, створення нормативно-правової та методологічної бази механізму управління територіальним розвитком (розробка нормативних актів щодо функцій й повноважень центральних і місцевих органів державної виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та їх економічних комітетів; розробка цільових, виробничих та інших регіональних програм у плані економічного і соціального розвитку; кадрове забезпечення);

– 2001-2005 рр. На цьому етапі буде здійснюватися реалізація державних регіональних програм, спрямованих на удосконалення структурної перебудови територіально-господарських комплексів, підвищення рівня соціально-економічного розвитку регіонів, поліпшення міжрегіональних зв'язків;

– 2006-2010 рр. і на більш віддалену перспективу проводити роботу із забезпечення відповідно до місцевих умов і економічно виправданого рівня комплексу соціально-економічного розвитку регіонів з використанням прогресивних форм виробничої й територіальної організації суспільного

виробництва та системи розселення населення, відродження малих міст й поліпшення соціальних умов життя населення регіонів.

Для досягнення поставлених цілей необхідно створити ефективний механізм управління соціально-економічними процесами в регіонах, сформувати гарантовану законодавством фінансову базу регіону, яка зможе забезпечити реалізацію поставлених цілей самоорганізації, самозабезпечення та недоторканості обласного й місцевого бюджетів; визначити пріоритети й оптимізувати витрати бюджетних коштів на соціальні потреби; розвивати підприємництво, сприяти розвиткові малого та середнього бізнесу; сприяти формуванню конкурентного середовища у виробництві та управління територіально-господарським комплексом й соціальною сферою; сформувати механізм цивілізованого внутрішнього та зовнішнього ринку, щоб забезпечити умови розвитку виробництва товарів промислового й особистого споживання; привести структуру регіонального управління у відповідність до сучасних вимог концепції адміністративної реформи України.

Сучасна концепція розміщення продуктивних сил по регіонах України. Сучасна концепція розміщення продуктивних сил орієнтується на досягнення їх постійного розвитку і передбачає:

- подолання існуючих диспропорцій в територіальній структурі національної економіки;
- максимальне використання переваг територіального поділу праці, особливостей природно-ресурсного та науково-виробничого потенціалу регіонів;
- удосконалення спеціалізації регіонів з урахуванням загальнодержавних інтересів;
- активізація господарської діяльності в регіонах в умовах різних форм власності; забезпечення умов для прискореного розвитку видів економічної діяльності, що випускають конкурентоздатну продукцію, і залучення іноземних інвестицій в регіони, де існують для цього сприятливі умови; створення нормальних умов для життєдіяльності населення і ліквідація в окремих регіонах зон надзвичайних екологічних ситуацій.

Особливості розвитку та розміщення продуктивних сил наступні:

- об'єднання державних, регіональних й місцевих інтересів при розміщенні нових об'єктів при територіальному залученні зовнішніх ресурсів та максимальному використанні місцевих ресурсів;
- формування та інтенсивний розвиток об'єктів ринкової інфраструктури й інформаційних систем з метою створення спеціалізованих збалансованих ринків виробництва і збуту конкурентноздатної продукції та послуг;
- пріоритетний розвиток наукомістких виробництв із швидкою окупністю витрат, ресурсозбереженням та швидким накопиченням активізації інвестиційної діяльності й структурної реорганізації економіки;
- орієнтація на прогресивну структуру регіональної економіки з високою питомою вагою видів діяльності, що працюють на споживача;
- розвиток недержавного сектора економіки, особливо підприємницьких структур [9].

У перспективі, наприклад, в Донецькому та Придніпровському регіонах подальший розвиток отримають види промисловості: паливно-енергетична, чорна та кольорова металургія, хімічна, автомобільна, аерокосмічна промисловість, важке машинобудування. Буде здійснена комплексна реструктуризація та технічне переозброєння перспективних підприємств вугільної, металургійної, хімічної промисловості, машинобудування, енергетики; структурне реформування територіально-виробничих комплексів та збалансування розвитку базових видів діяльності з реальними потребами економіки. Буде здійснено конверсію оборонних підприємств для випуску товарів народного споживання.

У Східному регіоні структурна перебудова буде спрямована на технічне переозброєння та підвищення ефективності роботи підприємств тракторного й сільськогосподарського машинобудування, автомобільна, електронна, електротехнічна, харчова промисловість. Будуть збільшуватися обсяги видобування газу, нафти та продуктів їх переробки.

У Центральному регіоні структурні зміни в економіці будуть спрямовані на підсилення соціальної орієнтації, буде забезпечуватися прискорення розвитку АПК, сфери послуг, легкої та харчової

промисловості, машинобудування (авіабудування, сільськогосподарського машинобудування, радіотехніки, електрики). Буде здійснена реконструкція і переозброєння виробничої хімічної промисловості, розвиток наукомістких виробництв на основі науково-технічного та кадрового потенціалу м. Києва.

У Поліссі подальший розвиток одержать сільськогосподарське машинобудування, приладобудування, видобування та переробка мінералів, легка та харчова промисловість; реконструкція АПК (переробні види діяльності); лісне господарство, деревообробна промисловість, промисловість будівельних матеріалів). У Подільському районі здійснена технічна реконструкція й модернізація електроенергетики, сільського машинобудування, приладобудування, харчової промисловості. Підприємства будуть перепрофільовані на випуск техніки для АПК, медицини, товарів народного споживання. На базі власної сировини буде розвиватися виробництво будівельних матеріалів, скляних та фаянсових виробів, легка промисловість. Більше уваги буде приділено переробним видами діяльності АПК.

Структурна перебудова промислового комплексу Карпатського регіону буде спрямовано на підвищення питомої ваги сільськогосподарського автомобільного машинобудування, електронного й електротехнічного виробництва. Будуть реконструйовані і технічно переозброєні підприємства хімічної та нафтохімічної промисловості; інтенсивного розвитку зазнають лісне господарство, лісопромисловий комплекс, лека та харчова промисловість. У сільському господарстві буде розвиватися овочівництво, садівництво, виноградарство, м'ясо-молочне скотарство та вівчарство. Будуть подальше формуватися рекреаційно-туристичний та лікувально-профілактичний комплекси загальнодержавного й міжнародного значення.

У Південному регіону пріоритетними напрямками розвитку будуть види діяльності комплексу морського господарства – суднобудування та судноремонт, рибне та портове господарство, машинобудування, що обслуговує АПК, освоєння нафтогазових родовищ шельфової зони Чорного моря. Найважливішими напрямками розвитку регіонів являється

комплексне використання рекреаційних ресурсів, туризм та лікувально-оздоровчі заклади.

Питання для самоконтролю

1. Головні напрямки державної регіональної економічної політики.
2. Мета державної регіональної економічної політики у економічній, соціальній та екологічній сферах.
3. Реалізація довгострокового стратегічного розвитку передбачає вирішення ряду економічних, соціальних та організаційних завдань, розкрийте їх.
4. Основні принципи на яких базується сучасна державна регіональна економічна політика.
5. Що повинен забезпечувати механізм державного регулювання регіонального соціально-економічного розвитку ?
6. Практичні заходи, що плануються на третьому етапі реалізації державної економічної політики України до 2010 року.

Теми для дискусій

1. Охарактеризуйте сучасну концепцію розміщення продуктивних сил по кожному регіону.
2. Оцініть динаміку економічного розвитку регіонів України на початку ХХ ст.
3. На які групи за рівнем соціально-економічного розвитку можливо поділити територію України.

Тести

1. Система заходів правового, економічного й організаційного характеру, яка здійснюється державою у сфері регіонального розвитку країни відповідно до її поточних та стратегічних цілей – це:

- A) інвестиційно-інноваційна політика держави у регіонах;
- B) нормативно-правова політика держави у регіонах;
- C) інформаційна політика держави у регіонах;
- D) державна регіональна економічна політика.

2. Об'єктами регіональної економічної політики можуть бути:

- A) різні адміністративно-територіальні утворення, їх об'єднання;
- B) трудове населення регіону;
- C) економічні зв'язки між регіонами;
- D) органи виконавчої влади і місцевого самоврядування.

3. Суб'єктами регіональної економічної політики можуть бути:

- A) промислові групи окремого регіону;
- B) економічні зв'язки між регіонами;
- C) різні адміністративно-територіальні утворення, їх об'єднання;
- D) органи виконавчої влади і місцевого самоврядування.

4. Створення ефективного поєднання у роботі господарського комплексу, факторів ринкової економіки й елементів формування; технологічне переозброєння підприємств виробничої сфери; забезпечення динамічного росту обсягів виробництва та реалізації продукції – це основні:

- A) організаційні завдання державної регіональної політики;
- B) політичні завдання державної регіональної політики;
- C) соціальні завдання державної регіональної політики;
- D) економічні завдання державної регіональної політики.

5. Поліпшення якості життя населення за рахунок реалізації економічного потенціалу; забезпечення оптимальної зайнятості населення; розвиток регіонального споживчого ринку; відновлення тенденцій природного й міграційного приросту населення; відновлення і збереження навколишнього природного середовища – це основні:

- A) організаційні завдання державної регіональної політики;
- B) соціальні завдання державної регіональної політики;
- C) політичні завдання державної регіональної політики;
- D) економічні завдання державної регіональної політики.

6. Регіоналізація економіки, перерозподіл повноважень між центральними, регіональними та місцевими органами державної влади щодо розпорядження місцевими прибутками; створення системи програм управління процесами соціально-економічного розвитку видів економічної діяльності; удосконалення структури адміністративно-господарського управління територією та роботи з кадрами – це основні:

- A) політичні завдання державної регіональної політики;
- B) економічні завдання державної регіональної політики;
- C) організаційні завдання державної регіональної політики;
- D) соціальні завдання державної регіональної політики.

7. Система конкретних економічних важелів та організаційно-економічних засобів, за допомогою яких здійснюється державний вплив на просторову організацію суспільства, забезпечується соціально-економічний розвиток регіонів, удосконалюється структура їх господарського комплексу – це:

- A) господарський комплекс України та її регіонів;
- B) принципи вирівнювання рівнів економічного розвитку регіонів;
- C) основні цілі реалізації державної регіональної економічної політики;
- D) механізм реалізації державної регіональної економічної політики.

8. Цільове фінансування відноситься до методів –

- A) пересічного економічного регулювання;
- B) еволюційного економічного регулювання;
- C) опосередкованого економічного регулювання;
- D) прямого економічного регулювання.

9. Важелі податкової, кредитно-грошової, амортизаційної, зовнішньоекономічної політики держави – це методи:

- A) пересічного економічного регулювання;
- B) еволюційного економічного регулювання;
- C) прямого економічного регулювання;
- D) опосередкованого економічного регулювання.

10. На якому з етапів регіональної соціально-економічної політики проводиться поглиблена оцінка й діагностика ситуації, відбувається створення нормативно-правової та методологічної бази механізму управління територіальним розвитком:

- A) 2011-2013 рр.;
- B) 2006-2010 рр.;
- C) 2001-2005 рр.;
- D) 1999-2000 рр.

11. На якому з етапів регіональної соціально-економічної політики здійснюється реалізація державних регіональних програм, спрямованих на удосконалення структурної перебудови територіально-господарських комплексів, підвищення рівня соціально-економічного розвитку регіонів, поліпшення міжрегіональних зв'язків:

- A) 2011-2013 рр.;
- B) 2006-2010 рр.;
- C) 1999-2000 рр.;
- D) 2001-2005 рр.

12. Ступінь державного втручання в господарські процеси вимірюється:

- A) питомою вагою державних прибутків та витрат у валовій доданій вартості;
- B) питомою вагою доходів у населення;
- C) питомою вагою іноземних інвестицій в економіку держави;
- D) питомою вагою державних прибутків та витрат у внутрішньому валовому продукті.

Практичні завдання

1. На прикладі конкретного регіону назвіть та проаналізуйте основні напрямки розвитку державної регіональної економічної політики

2. Як вже відомо ключовим у механізмі регіонального розвитку є формування та розподіл фінансових ресурсів між державним й місцевим бюджетами. Які саме види економічної діяльності у регіонах повинні фінансуватися за рахунок державного бюджету і чому? Наведіть конкретні приклади для регіону у якому Ви мешкаєте.

3. Назвіть та проаналізуйте основні завдання державної регіональної соціально-економічної політики для кожного конкретного регіону України (за допомогою статистичних даних наведених у табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Основні соціально-економічні показники регіонів України

	Кількість зайнятих економічною діяльністю, тис. осіб	Наявний дохід населення у розрахунку на одну особу, грн.	Витрати населення у розрахунку на одну особу, грн.	Середньомісячна заробітна плата, грн.	Індекс споживчих цін (грудень до грудня попереднього року), відсотків	Валовий регіональний продукт (у фактичних цінах), млн. грн. у 2007р.	Основні засоби (у фактичних цінах, на кінець року), млн. грн.	Обсяг реалізованої промислової продукції, робіт, послуг (у фактичних цінах) ⁵ , млн. грн.	Продукція сільського господарства (у фактичних цінах), млн. грн. ⁶	Роздрібний товарооборот підприємств (у фактичних цінах), млрд. грн.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Україна	20972,3	13972,4	17010,2	1806	122,3	720731	3149627	916618,3	103977,9	246903
Автономна Республіка Крим області	918,7	12161,3	15949,1	1609	123,3	20874	107549	13527,9	4236,4	9064
Вінницька	725,6	12153,5	13748,9	1404	119,1	15381	86179	13623,0	6368,5	5358
Волинська	438,6	10919,6	13660,1	1380	121,3	10072	30796	9203,4	2951,5	4306
Дніпропетровська	1580,0	15827,0	17443,8	1876	124,4	71173	263677	142612,4	6690,7	22353
Донецька	2138,8	16344,2	16433,6	2015	124,0	92093	301171	182776,7	5155,3	22229
Житомирська	568,2	11984,9	12874,3	1404	120,8	11127	40793	9990,2	3205,5	4344
Закарпатська	552,2	9868,1	12111,8	1453	115,4	10508	38069	7481,8	2142,8	5304
Запорізька	850,4	15377,4	16473,6	1812	123,6	33158	136124	67012,1	4010,6	9301
Івано-Франківська	541,9	11482,8	12425,1	1543	121,8	13916	41910	12409,3	2357,5	4519

Продовження табл. 2.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Київська	796,1	14218,5	16160,7	1852	125,6	26221	97550	28458,1	6763,5	9859
Кіровоградська	459,1	11751,5	12935,0	1428	121,4	9989	48782	7380,5	4146,6	3922
Луганська	1068,8	13565,9	12625,4	1769	123,3	32280	99572	72780,9	3091,0	7797
Львівська	1092,5	12995,6	14228,6	1570	125,1	27987	102942	21997,0	4300,5	12827
Миколаївська	548,5	12726,5	14951,2	1621	121,8	14767	68060	14956,3	3400,2	5310
Одеська	1067,2	11905,7	18264,8	1633	123,7	33116	123955	30871,2	4662,3	14160
Полтавська	691,6	14209,9	14572,8	1661	123,5	28355	122086	42132,1	5729,7	6726
Рівненська	478,1	11217,5	12564,5	1523	122,1	11180	45643	10604,5	2899,5	3853
Сумська	543,7	13455,1	12385,8	1472	121,0	12341	45541	13534,9	3182,1	3674
Тернопільська	424,9	10821,2	11197,1	1313	118,6	8276	24608	5123,8	3054,1	3309
Харківська	1312,9	13944,9	18657,0	1679	123,8	43868	379942	43170,0	5612,2	16852
Херсонська	507,5	11481,0	13461,4	1375	121,9	9034	42452	6756,4	3991,8	4392
Хмельницька	594,4	12137,8	13416,6	1429	122,7	12339	53078	11167,2	4032,7	5003
Черкаська	583,1	12070,4	14066,7	1459	122,3	13656	57227	20055,1	6210,8	4558
Чернівецька	381,0	10414,7	12610,9	1402	119,0	6672	22190	3461,9	2001,3	3664
Чернігівська	501,4	12901,8	12908,0	1370	123,1	11532	44147	10295,0	3780,8	3903

Список рекомендованих джерел

Основні

1. Бандур С. І. Сучасна регіональна соціально-економічна політика держави: теорія, методологія, практика / С. І. Бандур, Т. А. Заяць, І. В. Терон. – К. : Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України, 2002. – 250 с.
2. Геєць В. М. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / В. М. Геєць; Ін-т екон. прогноз. – К. : Фенікс, 2003. – 1008 с.
3. Державна регіональна політика України : особливості та стратегічні пріоритети / за ред. З. С. Варналій. – К.: Вид-во Національного інституту стратегічних досліджень, 2007. – 767 с.
4. Долішній М. І. Регіональна політика на рубежі XX-XXI століть : нові пріоритети / М. І. Долішній. – К. : Наукова думка, 2006. – 551 с.
5. Економічний розвиток і державна політика: навч. посібник / Ю. М. Бажал, О. І. Кілієвич та ін.; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – К., 2001. – 480 с.
6. Панасюк Б. Я. Економічна політика в Україні наприкінці XX ст. / Б. Я. Панасюк. – К., 2002. – 744 с.
7. Пістун М. Д. Регіональна політика в Україні : суспільно-географічний аспект / М. Д. Пістун, К. В. Мезенцев, В. О. Тьорло. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2004. – 130 с.
8. Регіональна політика : методологія, методи, практика. – Львів, 2001.
9. Регіональна політика і механізми її реалізації / за ред. акад. НАН України М. І. Долішнього. – К. : Наукова думка, 2003. – 503 с.

Додаткові

10. Агентства регіонального розвитку в Україні. Становлення та перспективи / С. Бугай, М. Лендел, Є. Кіш та ін.; Київський центр інституту "Схід - Захід". – К. : Міленіум, 2002. – 302 с.

- 11.Багров Н. В. Региональная геополитика устойчивого развития / Н. В. Багров. – К. : Лыбидь, 2002. – 256 с.
- 12.Вельфенс П. Основы экономической политики : учебник / П. Вельфенс; Рос. акад. наук, Ин-т соц. экономики. – СПб, 2002. – 478 с.
- 13.Губський Б. Конкуентоспроможність економіки України: посттрансформаційна перспектива / Б. Губський. – К. : ІВЦ, 2004. – 344 с.
- 14.Концепція державної промислової політики України / М. Г. Чумаченко, О. І. Амоша та ін. – Донецьк, 2000.
- 15.Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка : підручник / В. В. Ковалевський, О. Л. Михайлюк та ін. – К. : Знання, 2006. – 350 с.

РОЗДІЛ 3. ГОСПОДАРСЬКИЙ КОМПЛЕКС УКРАЇНИ, ЙОГО СТРУКТУРА І ТРАНСФОРМАЦІЯ В РИНКОВИХ УМОВАХ

3.1. Територіальна і виробнича структура господарського комплексу України та її регіонів

Господарський комплекс України, його виробнича структура склалися протягом багатьох сторіч. Після здобуття незалежності Україна безпосередньо увійшла до світової системи суспільно-географічної організації праці.

У сучасний період в Україні активізуються зусилля з створення сприятливих умов для переходу до ринкової економіки. Вони включають три найважливіші складові:

- вільний пошук продавців та покупців на основі об'єктивного попиту та пропозиції;
- державне регулювання ринкових процесів;
- система державного і соціального захисту.

Господарство країни має територіальну, функціональну та виробничу структури. Вони взаємозалежні, взаємодіють між собою й спільно утворюють систему суспільно-географічної організації продуктивних сил.

Господарський комплекс України сформований на засадах системи виробництва, обміну, розподілу та споживання. В єдине ціле його поєднує транспортна система, система розселення, управління та зв'язку.

Інтегральним показником оцінки економічного розвитку держави є показник валового внутрішнього продукту (ВВП), який характеризує рівень розвитку економіки, особливості її структури, ефективність функціонування окремих видів діяльності, рівень участі країни у світових інтегральних процесах. Структура суспільного виробництва визначається натуральними та вартісними показниками (ВВП, чисельність зайнятих, вартість основних засобів – основного капіталу).

Пропорції, які характеризують структуру суспільного виробництва, наступні:

- відтворювальні – між виробництвом засобів виробництва і предметів споживання, у використанні ВВП на заміщення спожитих ресурсів основного капіталу і власного споживання та накопичення;

- виробничі – співвідношення між різними видами економічної діяльності;

- територіальні – розміщення виробництва по економічних регіонах;

- зовнішньоекономічні – увезення продукції з різних регіонів та вивіз продукції різних видів діяльності і районів за кордон.

Територіальна, функціональна та виробнича структура господарського комплексу України [1].

Територіальна структура народного господарства країни це співвідношення різних таксономічних одиниць територіальної організації виробництва – інтегральних і виробничих економічних районів, промислових вузлів, центрів, пунктів у їхньому просторовому відношенні. Вона віддзеркалює структуру територіальної організації продуктивних сил (ТОПС).

У науковому розумінні ТОПС – взаємозалежне і взаємовигідне розміщення виробництва у виді територіальних сполучень, що дозволяє одержувати додатковий економічний ефект, завдяки комплексуванню виробничої діяльності на основі раціонального використання матеріальних, природних, трудових ресурсів.

Територіальна організація народногосподарського комплексу України може розглядатися на трьох рівнях: у масштабах усієї країни (макро-рівень), у розрізі окремих її регіонів (мезо-рівень), окремих низових адміністративних районів, міст (мікро-рівень).

Функціональна структура народного господарства, як і територіальна, значною мірою пов'язана й зумовлена територіальною організацією продуктивних сил. Вона віддзеркалює комбінацію взаємозалежних виробництв, що утворюють каркас господарського механізму, територіальні частини якого виконують певні функції в технологічному процесі. На цій основі виділяються «поверхи» виробничої діяльності, де економічно відсталі регіони (у тому числі і цілі країни), займаючи „нижні поверхи” створюють умови для роботи „верхніх поверхів”, що належать економічно розвинутих регіонам (країнам).

„Нижні поверхи” виробляють сировину, паливо, напівфабрикати, комплектують їх відправляють на „верхні поверхи” для подальшої обробки і переробки, аж до випуску кінцевої продукції. (В умовах ринкової економіки кожній країні у світовому господарстві постійно доводиться вести боротьбу за „володіння верхніми поверхами”). Усередині країн ця боротьба згладжується завдяки цілеспрямованій державній регіональній політиці та стратегічному плануванню.

Вдале місцеположення, структурно-функціональна організація та взаємозв'язок на базі виробничих і технологічних відносин можуть відігравати значну позитивну роль в підвищенні ефективності суспільного виробництва. На це вказували праці засновників відомої теорії штандартів та розробки радянських вчених в сфері економічного районування. Посилення боротьба на сучасних світових ринках, прагнення підвищити конкурентоспроможність товарів та послуг примушують вчених та практиків знов звертатися до положень теорії штандартів і створення нових форм територіальної організації виробництва.

Як і національні господарства більшості країн світу, господарство України має кілька підрозділів, що іменуються у світовій практиці *секторами економіки*. Виділяють первинний, вторинний, третинний і четвертинний сектори.

Первинний сектор економіки складається з видів діяльності, що займаються збором і видобутком матеріалів, які даються природою. Сюди відноситься розробка і видобуток корисних копалин, сільське, лісове, водне господарство, заготівля дикоростучих трав і плодів, полювання, рибальство, аквакультура.

Вторинний сектор економіки включає види діяльності, що перетворюють матеріали, отримані в первинному виробництві у готову продукцію. Сюди зазвичай включаються вся переробна промисловість, промислове і цивільне будівництво, електроенергетика.

Третинний сектор економіки складається з видів діяльності, що надають виробничі, розподільчі й особисті послуги.

Четвертинний сектор економіки включає управління, освіту, науку, охорону здоров'я, культуру.

Названі сектори економіки віддзеркалюють її функціональну структуру, що у практиці стратегічного планування і управління підрозділяється на *сфери виробництва*, тобто окремі види діяльності, що

увяляють собою групи виробництв, об'єднаних спільністю технологічних процесів або кінцевої продукції.

Великими підрозділами (сферами виробництва) народного господарства є: промисловість, сільське господарство, транспорт і зв'язок, будівництво, лісове і водне господарство, а також невиробнича сфера - житлово-комунальне господарство, побутове обслуговування, охорона здоров'я, освіта і наука, торгівля, система управління і правопорядку, фінансово-банківська система.

Виробнича структура господарства відображає процес суспільного поділу праці, вказує на функціональні відміни між окремими видами економічної діяльності.

Види діяльності, які відносяться до виробничої сфери, наступні:

- створюють матеріальні блага (промисловість, сільське господарство, будівництво);
- доставляють створені матеріальні блага споживачам (транспорт та зв'язок матеріального виробництва);
- пов'язані із продовженням процесу виробництва в сфері обертання (торгівля, матеріально-технічне забезпечення, заготовки, громадське харчування).

Невиробнича сфера – це сукупність видів економічної діяльності, які надають послуги нематеріального характеру суспільству та населенню. До них належать:

- послуги житлово-комунального господарства, побутове обслуговування населення, транспорт, зв'язок по обслуговуванню населення;
- соціальне обслуговування – освіта, охорона здоров'я, культура та мистецтво, наука та наукове обслуговування;
- види діяльності, що включають кредитування, фінанси й страхування.

Показники, які характеризують структуру видів економічної діяльності: кількісні – визначаються питомою вагою видів діяльності в загальному обсязі випущеної продукції, загальною чисельністю робітників, вартістю основних засобів; – структурні зрушення – зрушення в питомій вазі видів діяльності і темпів їх розвитку; – виробничі зв'язки (зовнішні та внутрішні) – використовуються показники частки продукції виду

діяльності, яка направляєється для подальшої переробки до інших видів діяльності і частка внутрішнього споживання продукції.

Промисловість, форми її громадської територіальної організації [7].

Промисловість – це найважливіший вид діяльності, який складається із підприємств, що здійснюють видобування і заготівлю природної сировини, виробництво засобів виробництва та предметів споживання (табл. 3.1, 3.2).

Таблиця 3.1

Промисловість в економіці [11,с. 109]

(відсотків)

	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007 ¹
Валова додана вартість промисловості в загальному обсязі валової доданої вартості	36,0	34,6	31,4	30,6	30,8	30,3	28,5	30,9	31,7	32,2
Основні засоби промисловості	32,4	31,5	34,4	34,0	35,2	35,3	36,9	35,9	33,5	32,8
Випуск промислової продукції в загальному обсязі випуску (в основних цінах)	50,7	47,4	47,0	48,7	48,4	48,4	48,0	47,8	46,5	46,1

Попередні дані.

Таблиця 3.2

Основні показники розвитку промисловості [11,с . 110]

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Обсяг реалізованої продукції промисловості (у фактичних цінах), млн. грн.	182718,3	210842,7	229634,4	289117,3	400757,1	468562,6	551729,0	717076,7
Основні засоби промисловості (у фактичних цінах; на кінець року), млн. грн.	285328	311089	339259	362598	420080	456738	525222	645443 ¹
Рентабельність операційної діяльності промислових підприємств, відсотків	4,8	3,7	2,6	3,3	4,7	5,5	5,8	5,8

Продовження табл. 3.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Частка збиткових підприємств, відсотків	42	41	42	40	38	37	35	33
Середньорічна кількість найманих працівників у промисловості, тис.	4461,8	4267,2	4063,5	3943,6	3941,2	3913,3	3851,9	3690,0
Середньомісячна номінальна заробітна плата найманих працівників у промисловості, грн.	291,16	375,16	455,85	553,59	697,42	912,83	1144,59	1481,96

Розподіл обсягу реалізованої продукції промисловості за видами діяльності наведено на рис. 3.1.

(відсотків до загального обсягу)

Рис. 3.1 – Розподіл обсягу реалізованої продукції промисловості за видами діяльності у 2007 р. [11,с. 110]

За характером виробництва і предметом праці промисловість поділяється на:

а) видобувну – види діяльності, зайняті видобуванням сировини, а також палива з надр землі, води та лісу. До її складу входять:

– підприємства по видобуванню палива;

– підприємства по видобуванню і збагаченню залізних, марганцевих руд, руд кольорових металів, нерудних корисних копалин та лісозаготівля;

б) обробну – сукупність видів діяльності промисловості, підприємства якої обробляють і переробляють сировину й матеріали. Існує 18 укрупнених видів діяльності: електроенергетика, паливна промисловість, чорта і кольорова металургія, хімічна і нафтохімічна, машинобудівна і металообробна, лісна, деревообробна і целюлозно-паперова; промисловість будівельних матеріалів; скляна і фарфоро-фаянсова; легка, харчова; мікробіологічна, поліграфічна; мукомельно-круп'яна і комбікормова.

Особливості розміщення промисловості значною мірою визначаються *громадською організацією виробництва*, яка виступає в таких формах, як концентрація, спеціалізація, кооперування й комбінування [6].

Концентрація означає, з одного боку, збільшення розмірів підприємств, з іншого боку, підвищення частки великих підприємств за видами діяльності і загалом промисловості. Усього існує чотири види концентрації:

– агрегатна – збільшення одиничної потужності агрегатів на підприємстві;

– технологічна – збільшення розмірів технологічно однорідних виробництв на підприємстві;

– заводська – укрупнення самого підприємства;

– організаційно-господарська – централізація управління через об'єднання підприємств.

Спеціалізація – одна з форм суспільного розподілу праці як між різними видами діяльності, так і усередині діяльності або підприємства на різних стадіях виробничого процесу. Розрізняють три види спеціалізації:

- предметну (виробництво готових видів продукції);
- подетальну (випуск деталей або частин готових продуктів);
- технологічну або стадійну (виробництво напівфабрикатів), відособлення окремих стадій (технологічних процесів).

Кооперування – взаємодія видів діяльності – виробничі зв'язки між підприємствами, які спільно беруть участь у виготовленні певного виду продукту. Існують наступні види кооперування:

- внутрішнє – поставка здійснюється між підприємствами певного виду діяльності;
- зовнішнє;
- внутрішньорайонне і міжрайонне;
- міжнародне – з'явилося завдяки транснаціональним корпораціям.

Комбінування – поєднання виробництв або технологічних процесів, при яких з одного виду сировини (або енергії) одночасно отримують декілька видів продукції. Види комбінування: - на основі послідовної обробки сировини; - на основі комплексного використання сировини; - на основі використання відходів.

Форми територіальної організації промисловості – промислові зони, райони, конгломерації, промислові вузли, центри та пункти.

Промисловий район – це інтегральний економічний район з переважним значенням промислового виробництва, як головного (найголовнішого) виду діяльності виробничої спеціалізації. Виробничий економічний район утворюється шляхом поєднання підприємств та виробничими зв'язками між ними однієї або декількох видів промисловості.

Промислово-міське скупчення – це виробничо-територіальне об'єднання, яке історично склалося, планомірне формування промислових

підприємств, поєднаних між собою тісними виробничими та виробничо-технічними зв'язками, загальною системою допоміжних виробництв, єдиною виробничою інфраструктурою, має спільне транспортно-географічне положення в межах одного або декількох, близько розташованих населених пунктів.

Промисловий центр відрізняється від промислового вузла як кількісно (за розмірами території, обсягом виробництва та ін.), так і якісно. Він представляє собою групу підприємств, розташованих в межах одного міста або робочого селища. Основною ознакою виступає єдність транспортно-географічного положення. Об'єднання виробництв завдяки внутрішнім зв'язкам, зумовленим єдністю місця розташування, перетворюється у виробничо-технологічний промисловий центр, а з часом може переростати у вузол. Міське поселення, яке має лише одне підприємство, носить назву промислового пункту.

До головних проблем розвитку господарського комплексу України відносяться:

- підвищення темпів зростання ВВП, як джерела підвищення добробуту населення;
- соціальна спрямованість – покращення соціально-економічних та виробничих умов праці, підвищення реальних доходів населення, покращення медичного обслуговування;
- структурна політика у сфері матеріального виробництва полягає у створенні високорозвиненого народного господарського комплексу;
- у фінансовій сфері – підсилення контролю за діяльністю комерційних банків з боку національного банку, орієнтація на підтримку національних товаровиробників;
- у грошовій політиці – забезпечити пріоритет національної валюти, збільшити золотовалютні резерви національного банку;
- науково-технічна політики – забезпечити технологічне оновлення виробничого потенціалу, сприяти випуску наукомісткої продукції.

3.2. Виробничі господарські комплекси та регіональні особливості їх розвитку і розміщення

Паливно-енергетичний комплекс. Паливно-енергетичний комплекс (ПЕК) України складається з підприємств, які спеціалізуються на видобуванні, збагаченні, переробці та споживанні твердого, рідкого і газоподібного палива, виробництві, передачі й використанні електроенергії й тепла. Наведені підприємства згруповано у підвиди, а підвиди, у свою чергу, об'єднані в види діяльності. До складу підприємств паливно-енергетичного комплексу входять вугільні шахти, нафтові і газові свердловини, електростанції тощо.

ПЕК України розвивається в умовах різкого зниження видобування палива на території України – на кінець тисячоліття власні ресурси будуть складати менше 30-40 відсотків від потреби. Отже, поставка нафти і природного газу з інших країн буде постійно зростати.

Постійно удосконалюється структура паливно-енергетичного балансу. *Паливно-енергетичний баланс* – це співвідношення кількості добутого палива і виробленої електроенергії та кількості використаного в господарстві палива і енергії (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Використання паливно-енергетичних ресурсів
на виробничо-експлуатаційні потреби [11.С. 99]

	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005 ¹	2006 ¹	2007 ¹
Усього, млн. т умовного палива	325,9	186,1	144,9	144,6	146,0	155,1	155,8	170,0	174,3	175,7
у тому числі, відсотків										
паливо котельно-пічне	67,1	65,6	69,4	69,4	70,0	70,2	69,5	69,5	69,6	69,9
теплоенергія	14,7	13,8	10,4	10,4	10,0	10,1	10,0	10,6	10,5	9,7
електроенергія	18,2	20,6	20,2	20,2	20,0	19,7	20,5	19,9	19,9	20,4

¹ Використання паливно-енергетичних ресурсів на виробничо-експлуатаційні та комунально-побутові потреби

Напружений паливно-енергетичний баланс потребує якісних змін в споживанні енергії та палива вже найближчими роками. Ці зміни пов'язані із необхідністю пом'якшити напруженість між наявністю

паливно-енергетичних ресурсів та потребою в них. Вони залежать від вирішення наступних завдань:

- зменшення витрат палива і енергії на виготовлення одиниці продукції, тобто зниження енергоємності продукції;
- підвищення якості споживаного палива;
- підвищення питомої ваги споживання перетворених видів енергії (геотермальної, сонячної, вітрової та ін.);
- зменшення витрат палива на виробництво одиниці тепла та електроенергії і т. д.

Якщо в паливному балансі СНД частка нафти та газу на кінець 1995 р. складала 67%, то в Україні – тільки небагато більше 37%. Особливістю структури видобування палива в Україні являється значне підвищення частки кам'яного вугілля. Це наслідок не тільки енергетичних особливостей України, але і спеціалізації її промисловості, яка споживає $\frac{3}{4}$ усіх видів палива. Основними споживачами в Україні являються чорна металургія (30,4%), теплові електростанції (18%), а також житлово-комунальне господарство (10,2%) й транспорт (8%) (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Структура споживання енергетичних матеріалів та продуктів перероблення нафти [11, С. 99]

	(відсотків)									
	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
у тому числі										
вугілля	24,7	29,8	22,4	22,8	22,6	22,3	22,0	22,4	24,6	25,2
брикети вугільні	0,6	0,3	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
газ природний	28,2	37,8	44,6	40,0	37,9	39,2	38,9	40,7	39,5	37,1
нафта сира (включаючи газовий конденсат)	21,4	9,0	7,6	12,8	15,7	15,5	15,4	13,3	10,5	10,1
бензин моторний	3,0	2,5	2,5	2,6	2,7	2,5	2,6	2,7	3,2 ¹	3,4 ¹
газойлі (паливо дизельне)	3,5	5,0	4,0	3,8	3,7	3,5	3,8	3,6	3,8 ¹	4,2 ¹
мазути топкові важкі ²	5,9	4,0	1,0	0,9	0,8	0,5	0,5	0,5	0,7	0,8
газ	0,1	0,1	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0
торф неагломерований паливний	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
дрова для опалення	0,2	0,3	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,3	0,3	0,3

¹ З урахуванням обсягів продажу населенню через автозаправні станції.

² У 1990–2004 рр. – мазут топковий.

Важлива частина паливно-енергетичного комплексу – це паливна промисловість. До її складу входять вугільна, нафтова, газова, торф'яна та сланцева промисловість. Головними видами діяльності є вугільна, нафтова та газова промисловість. Районне (місцеве) значення – у сланцевій та торф'яній (табл. 3.5).

Вугілля використовується як паливо та як сировинна для хімічної промисловості. Найбільш продуктивний і дешевий спосіб видобування вугілля – відкритий (в кар'єрах та гідралічний). Найбільш дорогий – підземний (в шахтах).

Вугільна промисловість залишається провідною серед паливних видів діяльності України. На її підприємствах видобувають кам'яне та буре вугілля, здійснюють його збагачення та брикетування. Вугільна промисловість має тісний зв'язок із електроенергетикою, коксохімією, металургією.

Таблиця 3.5

Виробництво окремих видів продукції добувної промисловості [11, С. 120]

(млн. т)

	Вугілля готове ¹	Торф неагломерований паливний (умовної вологості)	Нафта (включаючи газовий конденсат)	Газ натуральний, млрд. м ³	Руди і концентрати залізи неагломеровані
1980	...	1,6	7,5	56,7	125
1985	...	2,1	5,8	42,9	120
1990	...	1,6	5,3	28,1	105
1995	...	1,1	4,1	18,2	50,7
2000	62,4	0,4	3,7	17,9	55,9
2001	61,7	0,3	3,7	18,4	55,3
2002	59,5	0,5	3,7	18,7	59,4
2003	59,8	0,6	3,9	19,3	63,0
2004	59,4	0,5	4,3	20,5	66,0
2005	60,4	0,6	4,4	20,8	69,5
2006	61,7	0,5	4,5	21,1	74,0
2007	58,9	0,4	4,5	21,1	77,9

¹ Облік запроваджено з 1996 р. (включає продукти збагачення та рядове вугілля, відвантажене споживачам без збагачення).

Вугільна промисловість України зосереджена у Донецькому, Львівсько-Волинському та Дніпровському басейнах. Крім того, буре вугілля в невеликій кількості видобувають у Придніпров'ї та Прикарпатті.

В межах України знаходиться 150 тис. км² вугленосної площі. У Донбасі зосереджено 85,9 відсотків балансових запасів вугілля та 92 відсотки усіх запасів кам'яного вугілля України по категоріях А + В + С₁ (На Донецьку область припадає 34%, на Луганську – більш ніж 30%, Дніпропетровську – 22%). Донецький вугільний басейн – це один із найстаріших басейнів України.

Загальні геологічні запаси в українській частині Донбасу (на глибині 1800 м в шарах вугілля завтовшки 0,45 м) складає 99,9 млрд. т, а балансові запаси по категоріях А + В + С₁ – 50 млрд. т (27% запасів країн СНД).

Найбільші поклади коксівного вугілля найвищої якості залягають у Донецькій області, а антрацит – в Луганській.

Зменшення постачання країни вугіллям із Донбасу пов'язано із досить високою його собівартістю (в 2-3 рази вища, ніж на шахтах та відкритих розробках Кузбасу та Східного Сибіру). Однією з причин високої собівартості кам'яного вугілля Донбасу є глибоке залягання пластів вугілля і зменшення їх потужності. У зв'язку з цим у Донбасі витрати на шахтне будівництво найвищі і довше окупаються капіталовкладення.

Найбільше шахт знаходиться у Донецькій області, де видобувають найкраще коксівне вугілля. Великі центри його видобування знаходяться у Донецьку, Макіївці, Єнакієве, Червоноармійську та Торезі. Великі шахти розташовані поблизу Константинівки та Краматорська.

Львівсько-Волинський вугільний басейн – це важлива паливно-енергетична база на заході України. Його площа складає близько 10 тис. км². Пласти вугілля залягають на глибині 300-500 м, їх потужність невелика. Запаси по категоріях А + В + С₁ складають 726 млн. т (враховано тільки пласти потужністю 0,7 м і більше), загальні балансові запаси 1,75 млрд. т.

Собівартість Львівсько-Волинського вугілля нижча, ніж Донецького. Вугілля цього басейну використовується як енергетичне паливо. За фізико-хімічними властивостями це вугілля придатне для поглибленої хімічної

переробки. З нього можна одержувати напівкокс, кам'яновугільну смолу, як вихідну сировину для виробництва багатьох хімічних речовин.

Основні райони залягання бурого вугілля в Україні знаходяться в Дніпровському басейні, на території якого налічується понад 200 родовищ, загальні запаси становлять 2,7 млрд. т. Буре вугілля порівняно з кам'яним вирізняється невисокою теплотворністю, хрупкістю, досить високим вмістом сірки, а в окремих випадках – надлишковим зволоженням [7].

Нафтодобувна промисловість. Спочатку нафту використовували у натуральному вигляді. На собівартість нафти впливає не стільки глибина її залягання, скільки потужність родовища; найпоширеніший спосіб добування – фонтанний, розповсюджений також насосний спосіб видобування. Найбільш дешевий і безпечний спосіб транспортування нафти – нафтопроводи(табл.6). Промислова розробка нафти почалася на базі Бориславського родовища на рубежі XIX-XX ст. На території Дніпровсько-Донецького району розташований найбільший цент видобування нафти в Україні на сучасному рівні.

Таблиця 3.6

Виробництво окремих видів продуктів нафтоперероблення [11,С. 122]
(млн. т)

	Первинна переробка нафти	Бензин моторний, з вмістом свинцю 0,013 г/л і менше	Паливо дизельне для транспорту автомобільного і залізничного	Бітум нафтовий і сланцевий
1985	59,9	9,3	14,6	1,5
1990	59,0	8,4	12,7	2,5
1995	16,9	3,0	4,3	0,6
2000	9,1	2,1	2,7	0,2
2001	16,1	3,9	4,6	0,3
2002	20,2	4,6	5,8	0,2
2003	21,9	4,3	6,3	0,4
2004	22,0	5,0	6,3	0,4
2005	18,4	4,6	5,3	0,4
2006	14,4	3,9	4,3	0,5
2007	13,9	4,2	4,1	0,6

Нафта Дніпровсько-Донецького району має високу якість, багата на легкі фракції. У родовищах нафти знаходиться велика кількість попутного газу. У зв'язку з цим створено місцеві газопроводи низького тиску для газифікації міст та селищ. Попутний газ використовується також як цінна сировина в хімічній промисловості (табл. 3.7).

Газова промисловість – наймолодший виді діяльності паливної промисловості. Газ дешеве й екологічно чисте паливо. Частина газу видобувають разом із нафтою як попутний газ. Але найбільшу частку газу видобувають із газових родовищ – це природний газ. Єдина система газопостачання (ЄСП) включає великі родовища газу, систему газопроводів, підземні сховища газу, має свій центр управління. Складовою частиною сучасного нафтогазохімічного циклу виробництва є нафтопереробна промисловість.

Розвиток газової промисловості пов'язаний з відкриттям й освоєнням родовищ природного газу в Прикарпатському нафтогазовому районі.

Таблиця 3.7

Структура витрат енергетичних матеріалів та продуктів перероблення нафти за напрямками споживання у 2007 р. [11, С. 101]

(відсотків)

	Спожито ¹	У тому числі			
		на перетворення в інші види палива та енергію	для неенергетичних цілей	Кінцеве споживання ²	Втрати при розподілі, транспортуванні та зберіганні
1	2	3	4	5	6
Усього	100,0	54,2	5,2	39,9	0,7
Вугілля	100,0	90,4	2,2	7,4	0,0
Газ природний	100,0	35,9	9,8	52,6	1,7
Нафта сира (включаючи газовий конденсат)	100,0	99,8	0,1	0,0	0,1
Бензин моторний	100,0	0,0	0,0	100,0	0,0
Газойлі (паливо дизельне)	100,0	0,5	2,8	96,7	0,0

Продовження табл. 3.7

1	2	3	4	5	6
Мазути топкові важкі	100,0	74,4	0,9	24,7	0,0
Газ	100,0	0,0	2,0	98,0	0,0
Пропан і бутан скраплені	100,0	0,0	0,5	98,6	0,9
Масла та мастила	100,0	0,0	96,2	3,8	0,0
Брикети вугільні	100,0	8,9	35,5	55,6	0,0
Торф неагломерований паливний	100,0	79,7	6,0	13,3	1,0
Дрова для опалення	100,0	8,7	1,3	90,0	0,0

¹ Включаючи втрати при перетворенні та в технологічних процесах

Дніпровсько-Донецький район – головний по видобуванні газу в Україні, на який припадає 85,5% видобування в країні. Головні родовища природного газу розташовані в Харківській (Шебелінське, Крестищінське), Сумській, Полтавській, Чернігівській областях.

Третій нафтогазовий район – Причорноморський, де особливе значення мають газові родовища Автономної республіки Крим.

Торф'яна промисловість представлена в основному невеликими підприємствами, загальний обсяг добування складає 50-350 тис. т торфу на рік. За його запасами і добуванню Україна займає третє місце серед країн СНД (після Росії та Білорусі). Використовується як місцеве паливо. Основні його родовища знаходяться в Поліссі та на території Лісостепу.

Електроенергетика – найважливіший вид діяльності паливно-енергетичного комплексу(табл. 3.8).

Електробаланс [11,С. 98]

(млрд. кВт·год)

	Вироблено електроенергії	Одержано електроенергії з-за меж України	Спожито електроенергії					Втрати у мережах загального користування	Відпущено електроенергії за межі України
			Підприємствами добувної, переробної промисловості та з виробництва розподілення електроенергії, газу та води; підприємствами будівництва	Підприємствами сільського господарства, мисливства, лісового господарства та рибальства, рибництва	Підприємствами транспорту та зв'язку	Підприємствами та організаціями інших видів діяльності	Населенням		
2001	173,0	2,1	91,1	4,2	8,7	10,2	21,6	34,1	5,2
2002	173,7	5,5	91,7	3,7	9,2	10,7	21,8	33,5	8,6
2003	180,4	7,2	96,4	3,5	9,6	10,8	23,1	32,0	12,2
2004	182,2	2,2	100,7	3,2	9,8	11,7	24,2	27,3	7,5
2005	186,1	1,7	101,1	3,3	9,5	12,9	26,1	24,8	10,1
2006	193,4	2,1	103,5	3,3	9,9	14,8	27,6	23,9	12,5
2007	196,3	3,4	105,8	3,3	10,5	16,2	28,3	23,0	12,6

Електрична енергія виробляється на теплових станціях (ТЕС). Серед них вирізняють теплоелектроцентралі (ТЕЦ), які виробляють як електроенергію, так і тепло, і конденсаційні електростанції (ГРЕС), що поставляють лише електроенергію. ГРЕС тяжіють до джерел палива, а ТЕЦ – до місць споживання енергії. Електроенергію виробляють і гідравлічні установки – це гідроелектростанції (ГЕС), гідроаккумуляційні станції (ГАЕС), приливні станції (ПЕС). За видом палива, крім традиційних, які працюють на мазуті, газі, вугіллі, виділяють атомні електростанції (АЕС) та геотермальні (ГТС). У основу роботи останніх покладено освоєння глибинного тепла земних надр, тому у своєму розміщенні вони орієнтуються на відповідні джерела енергії (табл. 9).

Потужність електростанцій і виробництво електроенергії [11, С. 120]

	Усі електростанції		У тому числі					
	Потужність, млн. кВт	Виробництво електроенергії, млрд. кВт-год	гідроелектростанції		теплові		атомні	
			Потужність, млн. кВт	Виробництво електроенергії, млрд. кВт-год	Потужність, млн. кВт	Виробництво електроенергії, млрд. кВт-год	Потужність, млн. кВт	Виробництво електроенергії, млрд. кВт-год
1980	43,9	236,0	4,0	13,4	37,5	208,4	2,4	14,2
1985	51,1	272,0	4,7	10,7	37,5	208,0	8,9	53,3
1990	55,6	298,5	4,7	10,7	37,1	211,6	13,8	76,2
1995	53,9	194,0	4,7	10,2	36,6	113,3	12,6	70,5
2000	52,8	171,4	4,7	11,5	36,3	82,6	11,8	77,3
2001	52,8	173,0	4,7	12,2	36,3	84,6	11,8	76,2
2002	52,9	173,7	4,8	9,8	36,2	85,9	11,8	78,0
2003	52,7	180,4	4,8	9,4	36,0	89,5	11,8	81,4
2004	52,9	182,2	4,8	11,9	35,2	83,2	12,8	87,0
2005	52,5	186,1	4,7	12,5	34,9	84,7	12,8	88,8
2006	53,8	193,4	4,9	13,0	35,0	90,1	13,8	90,2
2007	53,9	196,3	5,0	10,3	35,0	93,4	13,8	92,5

Важлива особливість електроенергетики – створення єдиної енергетичної системи. ЄЕС об'єднує електростанції різних типів, розташованих у різних районах. Вони пов'язані одна з одною і зі споживачами високовольтними лініями електропередач (ЛЕП) і управляються з єдиного центру.

В Україні є сприятливі умови для розвитку електроенергетики: значні паливні ресурси, досить великі потенційні гідроресурси. Повне використання тільки енергії річок України дало б можливість щорічно виробляти 44 млрд. кВт / год. електроенергії.

Поряд з традиційними джерелами енергії, як то нафта, газ, вугілля, необхідно розширити впровадження нетрадиційних альтернативних джерел одержання енергії. До них відносяться сонячна, геотермальна та вітрова енергії, а також енергія біомаси, океану та ін. [7].

ТЕС виробляють до 40 відсотків електроенергії, АЕС – близько 40%, ГЕС – 20%. Через обмеженість енергоносіїв останнім часом знизилась частка ТЕС і зросла роль АЕС та ГЕС. В табл. 3.10 наведено перелік найбільших електростанцій України (табл 10).

Таблиця 3.10

Найбільші електростанції України

Тип та найменування електростанції	Місцезнаходження (область)	Тип та найменування електростанції	Місцезнаходження (область)
Т Е С: Вуглегорська	Донецька	АЕС: Ровенська	Ровенська
Курахівська	Донецька	Хмельницька	Хмельницька
Слов'янська	Донецька	Чорнобильська	Київська
Старобешівська	Донецька	Південноукраїнська	Миколаївська
Луганська	Луганська	Запорізька	Запорізька
Зміївська	Харківська	ГЕС: Київська	Київська
Криворізька	Дніпропетровська	Канівська	Черкаська
Придніпровська	Дніпропетровська	Кременчуцька	Полтавська
Запорізька	Запорізька	Дніпродзержинська	Дніпропетровська
Трипільська	Київська	Дніпровська (Дніпрогес)	Запорізька
Ладизинська	Вінницька	Каховська	Херсонська
Бурштинська	Івано-Франківськ	Дністровська	Чернівецька

Металургійний комплекс. Комплекс видів діяльності чорної металургії України охоплює видобування, збагачення залізної руди, спікання її в агломерат або окатиші, виплавку чавуну, сталі та прокатне виробництво. Складовими комплексу є виробництво феросплавів, виплавка електросталі та сплавів, виробництво профільного прокату та порошкова металургія, а також коксохімія, виробництво вогнеупорів, будівельних матеріалів, електродів, металургійного обладнання і т.п.

Підприємства чорної металургії являються значними споживачами палива – 30%, електроенергії та води – 20% від усієї використаної народним господарством України.

Чорна металургія є одним з найважливіших видів діяльності, який обумовлює економічний потенціал країни і визначає розвиток усієї промисловості, транспорту та сільського господарства.

Чорні і кольорові метали займають провідне місце серед конструкційних матеріалів. Вони широко використовуються в машинобудуванні, будівництві, транспорті та у всіх без винятку видах діяльності народного господарства, витримуючи гостру конкуренцію з боку пластмас, кераміки та інших сучасних матеріалів.

Сучасна металургія України займає одне з провідних місць в структурі промисловості. На неї припадає 12,5% загального обсягу промислової продукції, яка посідає третє місце після машинобудування та харчової промисловості.

Основним виробництвом у чорній металургії є металургійний переділ – послідовне виробництво чавуну, сталі, прокату. Металургійне підприємство, на якому існує металургійний переділ повного циклу (чавун – сталь – прокат) називається комбінатом. Це головний тип підприємств чорної металургії (табл. 3.11).

До складу чорної металургії входять наступні підприємства неповного циклу:

1. Заводи передільної металургії, що спеціалізуються на виплавці сталі з металевого лому.

Таблиця 3.11

Виробництво окремих видів продукції металургійного
виробництва [11,С. 123]

(млн. т)

	Чавун	Сталь без напівфабрикатів, отриманих безперервним литтям	Труби великого та малого діаметрів, профілі пустотілі з металів чорних¹
1980	46,5	49,9	6,3
1985	47,1	51,4	6,7
1990	44,9	48,5	6,5
1995	18,0	18,7	1,6
2000	25,7	25,8	1,7
2001	26,4	27,1	1,7
2002	27,6	27,4	1,5
2003	29,5	28,9	2,1
2004	31,0	28,9	2,1
2005	30,7	27,9	2,4
2006	32,9	27,9	2,8
2007	35,6	29,0	2,8

¹ До 2002 р. включно без врахування профілів пустотілих з металів чорних.

2. Заводи по виготовленню сталевих труб.

3. Феросплавні заводи, які виробляють сплави заліза з легуючими металами – нікелем, хромом, вольфрамом.

4. Чавуноливарні заводи, що спеціалізуються на виплавці чавуну і виготовленні з нього виробів.

5. "Мала металургія".

На розміщення підприємств чорної металургії впливають її техніко-економічні особливості:

– високий рівень концентрації виробництва, 70% металу дають заводи потужністю 2,5 млн. т чавуну та 3 млн. т сталі на рік;

– складність металургійного комплексу;

– значна фондомісткість;

– велика матеріаломісткість (на виробництво однієї тони чавуну витрачається 1,2-1,5 тон вугілля, 1,7 тон залізної руди, 0,5 тон флюсів, 30 м³ зворотної води);

– високий рівень комбінування;

– різноманіття типів промислових підприємств, підприємства повного металургійного циклу, передільного, "мала металургія".

Основою розвитку чорної металургії є потужна залізородна промисловість, яка особливо зросла після Другої світової війни. Основний залізородний басейн – Криворізький, на який припадає 78,2 відсотки усіх запасів залізородних руд по категоріях А+В+С₁ та 93 відсотки усього її видобування.

Залізна руда у Кривбасі видобувається відкритим (75%) і шахтним способами. Сиру руду збагачують, перетворюючи на концентрат із вмістом заліза до 62%.

Другий залізородний басейн – Керченський розробляється із середини ХІХ ст. Його руда використовується періодично для виплавки чавуну на Керченському, Таганрозькому та Маріупольському заводах. На Керченський басейн припадає 4,2% загального видобування руди. Видобування ведеться відкритим способом.

Марганцеворудною базою чорної металургії є Придніпровський марганцеворудний басейн. У процесі виплавки чавуну марганець застосовують, як легуючу домішку для підвищення якості сталі.

У складі металургійних комплексів важливе місце посідає коксохімічне виробництво. Кокс – це найважливіше технологічне паливо при виробництві чорних металів. Сучасне розміщення підприємств коксохімічного виробництва склалося відповідно до потреб металургійних заводів [7].

Складовою частиною металургійного комплексу є видобування нерудної сировини – флюсів, вогнетривких глин. Вогнетривкі матеріали являються основою для виробництва вогнетривкої цегли, сифонів та іншої продукції, яка широко використовується в металургійному виробництві.

Підприємства чорної металургії різняться за умовами їх розміщення. Металургія повного циклу – комбінати, розміщуються поблизу джерел сировини, палива, або між ними. Передільна металургія орієнтується на

джерела вторинної сировини (відходи металургійного виробництва, металевий лом), тому вона розміщується поблизу великих промислових центрів. Для виробництва феросплавів необхідна велика кількість електроенергії і легуючих (тугоплавких) металів, тому ці виробництва розміщено у районах, забезпечених дешевою електроенергією та ресурсами цих металів. Мала металургія розміщується на промислових підприємствах.

В Україні історично так склалося, що металургійні заводи розміщені в Донбасі та Приазов'ї – поблизу джерел палива, а також у Придніпров'ї – поблизу родовищ залізної та марганцевої руд і надійного джерела водопостачання – Дніпра.

Утворилося три головних райони чорної металургії: Придніпровський, Донецький та Приазовський.

Чорна металургія в Придніпров'ї стала профілюючою, завдяки їй сформувались великі промислові центри та вузли з металургійними підприємствами.

У Придніпровському металургійному районі сформувались три великих вузла: Дніпропетровський, Запорізький та Криворізький, а також формується Кременчуцький вузол.

Дніпропетровський вузол включає металургійні заводи Дніпропетровська, Дніпродзержинська та Новомосковська. Чорна металургія цього вузла дає чавун, сталь, прокат, труби, колеса для рухомого складу залізничного транспорту, мостові конструкції, феросплави та іншу продукцію, яку випускають коксохімічні, машинобудівельні заводи й підприємства будівельних матеріалів, що працюють у комплексі із заводами чорної металургії, обслуговують їх або переробляють їх відходи, наприклад, шлак.

Запорізький металургійний вузол сформувався на базі використання електроенергії Дніпрогесу ім. В. І. Леніна, криворізької залізної руди та коксівного вугілля Донбасу.

У складі запорізького вузла чільне місце належить заводам коксохімії, вогнетривів (вони дають половину виробництва вогнетривів) та допоміжні підприємства.

Третій район чорної металургії сформувався у Приазов'ї. До його складу входять заводи Маріуполя, а також залізорудні родовища Керченського басейну.

Чорна металургія Приазовського району забезпечує металом місцеві машинобудівельні заводи. З нею тісно пов'язані коксохімія, виробництво добрив, будівельних матеріалів.

Кольорова металургія порівняно з виробництвом чорних металів в Україні одержала менший розвиток и подана тільки деякими її видами діяльності. Це зумовлено, в першу чергу, відсутністю великих покладів руд кольорових металів. Комплекс підприємств кольорової металургії в Україні здійснює видобування, збагачення та металургійну переробку руд кольорових та рідкісних металів, включаючи виробництво сплавів, прокат кольорових металів й переробку вторинної сировини.

Кольорова металургія – це вид діяльності важкої промисловості, яка зайнята видобуванням руд та їх збагаченням, виробництвом кольорових та рідкісних металів, їх сплавів, а також їх переробкою у вироби. За фізичними властивостями і призначенням виділяють п'ять груп кольорових металів:

- важкі – мідь, цинк, олово, свинець, нікель;
- легкі – магній, титан;
- дорогоцінні – золото, срібло, платина;
- тугоплавкі – вольфрам, молібден;
- рідкісні – уран, цезій, германій.

На підставі такого поділу вирізняють металургію важких металів – мідна промисловість, свинцеве-цинкова промисловість та ін. Металургія легких металів – алюмінієва, титаномагнієва промисловість та ін.

Кольоровій металургії притаманні цінні властивості і вона вирізняється високими конструкційними якостями. Розміщення кольорової металургії залежить від багатьох економічних та природних факторів. Кольорові метали одержують із руд, які мають низький відсоток корисного компоненту. У рудах кольорових металів вміст корисного компонента досягає від 1 до 3%. У цьому полягає головна відміна руд кольорових металів від залізних руд. Тому виробництво кольорових металів відрізняється великою матеріалоемністю, для виплавки 1 т міді необхідно переробити від 50 до 100 т мідної руди, для одержання 1 т нікелю необхідно 200 т руди, а 1 т олова – 300 т руди.

У той же час руди кольорових металів мають перевагу перед залізними рудами. Майже всі руди кольорових металів являються комплексними і нерідко вміщують від 10 до 20 корисних компонентів, саме через це великого значення набуває комплексне використання руд кольорових металів. Виробництво цілого ряду кольорових металів відрізняється високою енергоемністю. Так, для одержання 1 т алюмінію витрачається до 17 тис. кВт/год. електроенергії, 1 т магнію – 20 тис. кВт/год. В цілому в кольоровій металургії до 67 відсотків витрат припадає на сировину, матеріали, палива та електроенергію. Для кольорової металургії характерно комбінування, яке базується на послідовній обробці сировини та утилізації промислових відходів. Комбінування досягається шляхом одночасного вилучення декількох металів із руд одного і того ж родовища. У цьому виді діяльності використовуються замкнені технологічні схеми з багаторазовою переробкою проміжних продуктів та утилізацією відходів з ціллю підвищення ступеня вилучення металів і комплексного використання сировини. Збагачення проходить безпосередньо біля джерел сировини; виробництво металів – мідь, нікель, свинець орієнтується на сировину; розміщення деяких видів діяльності орієнтується, в першу чергу, на електроенергію, це: алюмінієва, титаномагнієва промисловості; паливна

ємність характерна для виробництва нікелю, міді; прокат кольорових та вторинних металів – розміщується в місцях споживання готової продукції.

Сучасний рівень розвитку кольорової металургії дозволяє комплексно використовувати рудну сировину і одержувати з неї поряд з основним металом інші компоненти.

Машинобудівний комплекс. Машинобудування і металообробка, які являється функціональним ядром машинобудівного комплексу – особливо важливий вид діяльності народного господарства України (табл. 3.12). Виключне його значення полягає, в першу чергу, в тому, що він дає знаряддя праці для матеріального і духовного виробництва, радикально примножує його продуктивну силу інтелектуальних можливостей людини. Машинобудівний комплекс є провідником в господарство науково-технічного прогресу. У 1993 р. на нього припадало 35,3% загального обсягу промислової продукції України, 43,1% середньорічної кількості промислово-виробничого персоналу та 27,9% вартості її промислово-виробничих фондів.

Багатоаспектна структура машинобудування й металообробки, його техніко-економічні особливості (конструкційна складність машин та широка спеціалізація й кооперування, метало- та трудомісткість, невелика транспортабельність і т.п.) зумовлюють специфіку розміщення різних видів діяльності. Вирішальне значення при цьому мають такі фактори, як споживчий сировинний, науковий, і особливо зручне транспортно-географічне положення або їх сприятливе сполучення. Орієнтація на споживача – провідний фактор розміщення підприємств машинобудування, оскільки дешевше перевозити метал і комплектуючі вироби, ніж громіздкі машини.

Таблиця 3.12

Виробництво окремих видів продукції машинобудування [11, С. 123]

(тис. шт.)

	Трактори для сільського та лісового господарства	Сівалки	Машини пральні	Пилососи побутові	Лампи електричні, млн. шт.	Телевізори	Автомобілі легкові	Автобуси	Автокрани, шт.	Велосипеди
1980	136	78,0	273	686	208	2526	161	15,2	6240	1880
1985	136	75,2	372	789	403	3067	168	14,8	3203	2321
1990	106	57,1	788	1073	411	3774	156	12,6	3698	1984
1995	10,4	1,5	213	285	195	315	58,7	2,2	585	127
2000	4,0	2,0	125	109	170	62,4	17,1	3,5	56	19,4
2001	3,6	3,8	166	112	233	148	26,2	2,4	80	118
2002	3,0	4,9	232	83,4	230	159	43,8	2,0	76	249
2003	4,6	8,0	251	66,4	219	415	98,3	2,6	126	281
2004	5,8	9,9	345	53,3	263	443	174	2,6	235	250
2005	5,5	11,3	322	37,5	254	651	192	4,7	382	312
2006	3,7	9,0	208	9,2	255	431	267	7,7	506	392
2007	5,3	7,1	173	1,2	240	507	380	9,1	812	373

Розміщення машинобудування знаходиться в прямій залежності від техніко-економічної специфіки виробництва, у першу чергу, від таких його особливостей, як конструктивна складність виробів, широкий розвиток спеціалізації та кооперування. За особливостями технології ряд видів діяльності машинобудування тяжіють до наукових центрів, у яких зосереджені висококваліфіковані технічні кадри, та виробничим об'єднанням. З факторів, що впливають на розміщення машинобудування, особливе місце належить спеціалізації і кооперування. Спеціалізація в даному разі являється не тільки відокремленням окремих виробництв, а і в поділі праці між підприємствами усередині видів діяльності. Так, станкобудівельні заводи спеціалізуються за типами станків (токарні, фрезерні, револьверні, розточувальні, станки-автомати та ін.); у автомобілебудуванні одні підприємства випускають вантажні машини, інші легкові або автобуси. Аналогічне спостерігаються і в багатьох інших видах діяльності машинобудування. Постійне поглиблення поділу праці в

машинобудуванні дозволяє більш тісному кооперуванню між різними видами діяльності.

Для важкого машинобудування характерні підприємства повного виробничого циклу (заготівля – механічна обробка – зборка); деякі з них випускають продукцію невеликими серіями й індивідуального призначення. Основні центри металургійного та горнорудного обладнання розміщені поблизу металургійних підприємств.

Найбільш великим підприємством важкого машинобудування в Україні являється Новокраматорський завод ім. В. І. Леніна (м. Краматорськ, Донецької області). Він випускає обладнання для металургійних заводів, підйомно-транспортні установки для гірничодобувної промисловості, ротори для турбін, великі крокуючі екскаватори, металоконструкції, прокатні стани та іншу продукцію.

Великі машинобудівні заводи є в Донецьку, Харкові, Луганську, Дніпропетровську, Кривому Розі. Вони випускають обладнання для металургійних заводів, гірничошахтне, ковальсько-пресувальне обладнання, важкі станки та турбіни. Ці заводи тяжіють як до центрів виробництва металу, так і до споживачів готової продукції.

Транспортне машинобудування постачає народному господарству тепловози, електровози, залізничні вагони, морські та річкові судна, літаки, вантажні та легкові автомобілі, автобуси. Виробництво тепловозів металоємне, тому вони тяжіють до центрів металургії й розвинутого залізничного транспорту. Тепловозобудування зосереджено в Луганську та Харкові, Луганський тепловозобудівний та Харківський завод транспортного машинобудування. Ці заводи з 1947 р. повністю перейшли на виробництво тепловозів. Є заводи по ремонту тепловозів. Найбільші з них розміщені у великих містах та залізничних вузлах: Києві, Львові, Дніпропетровську, Полтаві, Одесі, Запорозжі, Конотопі, Дружківці.

Вагонобудівні заводи спеціалізуються на виробництві великовантажних залізничних вагонів. У Луганській області, в Маріуполі виробництво залізничних цистерн і суцільних металевих вагонів.

Вагоноремонтні заводи розміщені у великих залізничних вузлах: Києві, Львові, Харкові, Одесі, Полтаві, Запорозжжі, Дніпропетровську, Конотопі.

Морське суднобудування в Україні почало розвиватися наприкінці XVIII ст. Перша верф була побудована у 1779 р. у Херсоні. У Миколаєві будували вантажні та пасажирські судна переважно для потреб торгового флоту. Найбільшим центром морського суднобудування є Миколаїв: працює три суднобудівних заводів. Другим центром морського суднобудування став Херсон.

Суднобудування і судноремонт розвинуті у великих морських портах Одесі, Іллічівськ, Севастополі, Керчі, Маріуполі; річкове суднобудування розміщено в основних річкових портах у Києві, а також у Херсоні.

У структурі автомобільної промисловості виділяються спеціалізовані автозаводи. Одні з них випускають вантажні, інші легкові автомобілі, автокрани, автобуси. Автомобілебудування орієнтується на науково-технічну базу, тому зосереджено в великих промислових центрах (Львів, Одеса, Кременчук, Запоріжжя, Мелітополь, Луцьк, Луганськ).

Автомобільна промисловість кооперується із заводами по випуску двигунів, окремих вузлів та агрегатів автомобілів (Мелітополь, Полтава), електрообладнання (Херсон), підшипники (Харків, Вінниця).

Центрами літакобудування являються Київ та Харків.

Енергетичне машинобудування випускає в основному енергетичні апарати, станційні та турбінні трубопроводи та іншу апаратуру.

Лідером турбобудування в Україні є Харківський турбінний завод, де випускаються турбіни великої потужності для теплових, пароконденсатних, газотурбінних, атомних та гідравлічних електростанцій. Працює ще три спеціалізованих підприємства

енергетичного машинобудування – у Полтавській, Черкаській та Луганській областях.

Центрами енергетичного дизелебудування являються Запорізька, Миколаївська та Херсонська області.

Електротехнічна промисловість – це вид діяльності машинобудування, підприємства якої випускають електричні машини, апарати, прилади, кабель та іншу продукцію, призначену для виробництва, передачі, перетворення й споживання електричної енергії. Великими центрами її стали Харків, Київ, Запоріжжя, Дніпропетровськ, Полтава, Львів, Донецьк, Одеса, Бердянськ та ін.

Виробництво кабелів розміщено у Києві, Бердянську, Харкові, Донецьку та Одесі.

Нові підприємства електротехнічної промисловості створені у великих промислових центрах – Львові, Вінниці, Хмельницьку та ін. Електронна та радіотехнічна промисловість розміщена у великих промислових центрах, де зосереджені висококваліфіковані кадри та є науково-дослідні інститути. Основні її центри: Київ, Харків, Дніпропетровськ, Львів, Сімферополь, Одеса.

Верстатобудування значною мірою визначає розвиток усіх видів діяльності машинобудування і металообробки, поставляючи їм металорізальні станки, пристрої та запасні частини. Підприємства верстатобудування належить до середньо- та мало металоємнісних, тому їх розміщують у великих, середніх й навіть малих містах. Основні центри верстатобудування: Київ, Харків, Дніпропетровськ, Краматорськ, Одеса, Запоріжжя, Львів. Заводи не металоємнісного верстатобудування розміщені також у Маріуполі, Лубнах, Житомирі, Корсунь-Шевченківську.

Приладобудування та виробництво інструментів – складові частини машинобудування. Їх підприємства не потребують великої кількості металу, води, палива, спеціальних під'їздних шляхів, займають невеликі площі, тому історично склалося так, що найбільшими центрами

приладобудування виробництва інструментів стали великі міста: Київ, Харків, Дніпропетровськ, Одеса, Донецьк, Запоріжжя, Львів та ін. Тут розміщені великі машинобудівні заводи, науково-дослідні інститути, лабораторії, які являються споживачами продукції приладобудування й інструментального виробництва.

Тракторобудування – це вид діяльності машинобудування, підприємства якої виробляють різного типу трактори, тракторні самохідні шасі, двигуни для тракторів та комбайнів, запасні частини, агрегати, вузли та деталі до тракторів. Найбільші тракторобудівні заводи: Харківський тракторний, самохідних шасі, моторобудування "Серп і молот", Вінницький тракторних агрегатів.

Сільськогосподарське машинобудування тяжіє до міст споживання готової продукції, до того ж спеціалізація підприємств відповідає профілю сільського господарства району, де воно розташоване. Так, бурякозбиральні комбайни випускають в центрах машинобудування, розміщених в зоні вирощування цукрових буряків (Тернопіль), кукурудзозбиральні – у степовій зоні (Херсоні), де зосереджені великі посіви кукурудзи і т.д. Найбільший в країні завод сільськогосподарського машинобудування кіровоградський "Червона зірка". Він випускає тракторні сіялки для посіву зернових, овочевих і технічних культур, якими одночасно із насінням вносять мінеральні добрива, та інші сільськогосподарські машини – Одеський завод сільськогосподарських машин. Заводи по випуску сільськогосподарських машин розміщені у Херсоні, Дніпропетровську, Тернополі, Києві, Миколаєві, Первомайську, Бердянську, Мелітополі, Білій Церкві, Чернівцях, Донецьку, Ворошиловграді, Ніжині, Вінниці, Житомирі, Клоші, Кременчуці, Умані, Конотопі.

Машинобудування для хімічної промисловості в Україні набуло значного розвитку. Найбільші заводи хімічного машинобудування розміщені в Сумах, Києві, Фастові, Полтаві, Коростені, Дніпропетровську,

Костянтинівці, Горлівці, Львові, Дрогобичі, Бориславі, Павлограді, Дніпродзержинську, Одесі.

Піднімально-транспортне, будівельне та шляхове машинобудування. Виробництво потужних кранів, крокуючих екскаваторів, підвісних канатних доріг зосереджено у Дніпропетровську, Херсоні, Запоріжжі, Краматорську, Кадіївці. Найбільші заводи по випуску будівельних та шляхових машин розташовані у Кременчуці, Києві, Харкові, Бердянську, Миколаєві, Одесі, Слов'янську, Коростені.

Заводи з випуск машин і обладнання розміщені у великих центрах харчової промисловості: Києві, Харкові, Одесі, Дніпропетровську, Маріуполі, Кіровограді, Запоріжжі, Львові, Херсоні, Миколаєві, Мелітополі, Первомайську, Донецьку, Луганську, Сумах, Чернівцях, Івано-Франківську, Ужгороді.

Машинобудівний комплекс – це територіально-виробнича підсистема регіону, один із елементів її територіально-виробничої структури. Формування машинобудівних територіальних комплексів – об'єктивний процес, пов'язаний із двома найважливішими тенденціями суспільного поділу праці. Перша тенденція проявляється у виділенні нових видів діяльності і виробничих процесів та їх уособлення на території, тобто в спеціалізації на економічно ефективних видах виробництва, визначених сукупністю умов територіального поділу праці. Друга – у розширенні та поглибленні взаємозв'язків й взаємодій видів діяльності в процесі поділу праці, тобто на лазі розвитку виробничого кооперування, створення загальних підприємств інфраструктури на підставі спільного використання загальнорайонних ресурсів. Обидві тенденції приводять до утворення комплексу машинобудівних підприємств в межах територіальних систем виробничих сил. Формування територіальних машинобудівних комплексів базується на розвитку територіального поділу праці і визначається удосконаленням форм суспільної організації виробництва (концентрації,

спеціалізації, кооперування) та іншими факторами економічного й природного характеру [7].

Як відомо, класифікація машинобудування – це об'єднання машинобудівних виробництв в однорідні групи на підставі єдності ознак, які визначаються задачами планування. До основних ознак класифікації машинобудівельної промисловості, наприклад, належать економічне призначення продукції, що виробляється; спільність організації технологічних процесів та технічної бази виробництва; особливості найважливіших техніко-економічних показників.

За цільовим призначенням продукції, що випускається, машинобудування поділяється на енергетичне, транспортне, сільськогосподарське, будівельно-дорожнє, виробництво технологічного обладнання для промисловості та ін. Кожна з них, у свою чергу, складається із декількох видів діяльності. Так, наприклад, транспортне машинобудування включає до себе локомотиво-, вагонно-, авто-, судно- і літакобудування. До складу енергетичного машинобудування входять турбо- та казанобудування, виробництво атомних реакторів і ін.

Розміщення підприємств машинобудування значною мірою залежить від цілого ряду економічних умов й факторів: концентрації виробництва, його спеціалізації, кооперації, трудомісткості окремих видів продукції, їх металоємності, зручності транспортно-економічних зв'язків у процесі кооперації підприємств.

Залежно від характеру розміщення машинобудування поділяється на важке, загальне та середнє. Кожна з цих груп у свою чергу поділяється на більш дрібні види діяльності. Так, до важкого машинобудування входять: виробництво металургійного обладнання, виробництво великого енергетичного обладнання, виробництво гірничошахтного обладнання, суднобудування, залізничного машинобудування, виробництво важких станків та ковальсько-пресового обладнання. В основному види діяльності важкого машинобудування матеріалоємні і через це розміщуються в

металургійних районах. До числа видів важкого машинобудування найбільшу доцільність у характері розміщення носить промисловість по випуску станків та ковальсько-пресового обладнання. Підприємства через виробництво малосерійної продукції по індивідуальних замовленнях розміщується в районах розвитку чорної металургії. Загальне машинобудування включає до себе виробництво технологічного обладнання для нафтопереробної, хімічної, паперової, лісної, будівельної промисловості, дорожнє і сільськогосподарське машинобудування. Ця група видів діяльності машинобудування відрізняється середніми нормами споживання металу, енергії, невисокою трудомісткістю. Підприємства загального машинобудування розміщуються в районах споживання готової продукції, в районах з розвинутою транспортною мережею, в головних сільськогосподарських районах. Середнє машинобудування включає: автомобільну, авіаційну та тракторну промисловість, комбайнобудування, верстатобудування, виробництва слабо точної апаратури, точних машин, приладів та інструментів. Середнє машинобудування не металоємнісне, але трудомістка і наукомістка промисловість, тому воно розміщується в районах з кваліфікованою робочою силою та великих наукових центрах. Машинобудівні підприємства, які виробляють металеві вироби (посуд, гвіздки, інструмент і ін.), а також ремонтні підприємства розміщуються в усіх регіонах.

Специфічні особливості кожного виду та підвиду машинобудування виражаються у витратах праці, матеріалів, палива, енергії та інших ресурсів, що приходяться на одиницю виробничої потужності, а також 4у транспортабельності готової продукції. У зв'язку з цим основною задачею агрегування машинобудівних виробництв являється поєднання різних за призначенням виробництв в однорідні групи за принципом схожості питомих техніко-економічних показників і умов, в яких ці показники одержані.

Для оцінки ефективності розміщення необхідне також групування машинобудівних виробництв за обсягом випущеної продукції, так як раціональний варіант територіальної організації машинобудування визначається не питомими витратами, а виробничою потужністю розміщених підприємств.

Поділ машинобудівної промисловості на металомісткі, металотрудомісткі та трудомісткі виробництва допомагає науково обґрунтовано вирішити не тільки питання розміщення, але і інші проблеми, органічно пов'язані з територіальною організацією машинобудування. В першу чергу, це можливість дублювання однотипного виробництва, визначення оптимальних потужностей, доцільність організації різнойменної продукції на одному підприємстві і т.п.

Критерієм економічної ефективності розміщення прийнято вважати максимальне підвищення продуктивності суспільної праці внаслідок раціонального використання матеріальних, трудових та фінансових ресурсів в процесі виробництва й доставки продукції споживачам. У машинобудуванні показник приведених витрат широко використовується для економічного обґрунтування розміщення як окремих виробництв і груп взаємопов'язаних підприємств (комплексів), так і цілих видів та підвидів машинобудівельної промисловості. Порівняльну економічну ефективність розміщення машинобудівних підприємств визначають з ціллю зіставлення варіантів територіальної організації з ціллю знаходження найкращого.

Економічна наука володіє багатьма прийомами розрахунку порівняльної ефективності варіантів розміщення машинобудівних підприємств. Кожний з цих методів має свої особливості і застосовується для вирішення певного кола проблем, пов'язаних із територіальною організацією виробництва. Найпоширенішими з них являються: розрахунок ефективності розміщення по підприємству-аналогу; розрахунок розміщення по фактичних техніко-економічних показниках виробництва; визначення ефективності розміщення на підставі оптимізаційних розрахунків.

Будівельний комплекс. Промисловість будівельних матеріалів при всій різноманітності видів діяльності і виробництв, які входять до її складу, характеризується єдністю призначення продукції, що випускається. Вона безпосередньо пов'язана тільки з будівництвом, забезпечує його необхідними матеріалами (табл. 3.13). В залежності від конкретних потреб будівництва та стадій технологічного процесу промисловість будівельних матеріалів може бути поділена на три основні групи:

1. Видобування та первинна обробка мінерально-будівельної сировини (пісок, гравій, щебінь, бутовий камінь тощо).
2. Виробництво в'язких матеріалів (цемент, вапно, гіпс).
3. Виробництво різних стінових матеріалів, виробів й конструкцій, особливо бетонних та залізобетонних, для зведення будівель і споруд.

Таблиця 3.13

Основні показники будівництва [11,С. 216]

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Обсяг реалізованої будівельної продукції (у фактичних цінах), млн. грн.	13095,8	16049,5	19853,3	29174,1	46425,7	51482,0	71913,8	107174,9
Основні засоби будівництва (у фактичних цінах; на кінець року), млн. грн.	15462	16927	17312	18256	20421	24682	29278	35845 ¹
Кількість будівельних підприємств	21716	23124	24456	26856	29917	32521	35875	41491
Рентабельність операційної діяльності будівельних підприємств, відсотків	1,3	3,5	1,2	2,2	2,1	2,2	3,1	2,6
Частка збиткових будівельних підприємств, відсотків	40	37	38	36	34	34	32	32
Середньорічна кількість найманих працівників у будівництві, тис.	697,0	653,0	630,5	633,6	655,7	657,9	667,9	679,2
Середньомісячна номінальна заробітна плата найманих працівників у будівництві, грн.	230,17	300,55	356,46	443,85	582,16	751,19	958,01	1236,30

¹ Дані попередні.

На розміщення промисловості будівельних матеріалів істотний вплив оказує сировинна база. Це пояснюється великою об'ємною вагою і вкрай низькою транспортабельністю мінерально-будівельної сировини. Так, перевезення піску або гравію автомашинами на відстань 50 км обходиться в 10 разів дорожче порівняно з їх видобуванням. Розміщення промисловості будівельних матеріалів багато в чому залежить від споживчого фактору. Багато будівельних матеріалів (залізобетонні вироби та конструкції, в'язкі матеріали, цегла та ін.) є навіть менше транспортабельними, ніж вихідна сировина. Витрати по перевезенню залізобетонних виробів на відстань 100 км складають 25-40 відсотків їх вартості.

По відношенню до джерел сировини та місць споживання готової продукції підприємства промисловості будівельних матеріалів поділяються на три типи. Одні з них зайняті видобутком, а також попередньою обробкою сировини і територіально приурочені до певних природних ресурсів. Другі виготовляють матеріали (цемент, вапно, гіпс та ін.), які потім піддаються подальшій обробці. Деякі підприємства випускають готові вироби із матеріалів, що пройшли попередню обробку. Останні, у свою чергу, поділяються на підприємства з повним виробничим циклом, які, в основному, тяжіють до сировини (скло, цегла та ін.), і на підприємства, які працюють на привізних напівфабрикатах й розміщуються в місцях споживання (бетон, залізобетонні вироби й конструкції, санітарно-технічні вироби та ін.).

Цементна промисловість відіграє першочергову роль у виробництві будівельних матеріалів. Вона орієнтована, головним чином, на джерела сировини. На відміну від виробництва цементу промисловість збірного залізобетону пов'язана з місцями споживання готової продукції. Переважна частина залізобетонних виробів і конструкцій (близько 9/10 всього обсягу) використовується безпосередньо в центрах виробництва або прилягаючих районах.

Розміщення хімічно-лісного комплексу. Хімічна промисловість – прогресивний вид діяльності важкої промисловості, яка швидко розвивається. Хімічна технологія дозволяє комплексно використовувати

сировини, тому хімічна індустрія комбінується з чорною або кольоровою металургією, коксуванням вугілля, нафтопереробкою, лісною промисловістю.

У складі хімічної промисловості виділяється три основних групи: гірничо-хімічна, основна (неорганічна) хімія, хімія органічного синтезу.

Гірничо-хімічна промисловість займається видобуванням основної хімічної сировини: апатитів, фосфоритів, природної сірки, калійної та повареної солі. Ці види корисних копалин слугують сировиною для основної хімії, підприємства якої виробляють кислоти, соду, мінеральні добрива. Хімія органічного синтезу використовує в якості сировини нафтопродукти, попутні та природні газы. Заводи органічної хімії випускають синтетичний каучук, пластмасу, хімічні волокна.

Таблиця 3.14

Виробництво окремих видів продукції хімічної та нафтохімічної промисловості [11, С. 122]

(тис. т)

	Кислота сірчана	Гідроксид натрію (сода каустична)	Добрива азотні мінеральні чи хімічні	Шини пневматичні для вантажних автомобілів та автобусів, для авіації, тис. шт.
1980	4507	396	2403	3216
1985	4579	500	3220	3507
1990	5011	445	3022	3479
1995	1593	213	1871	1089
2000	1036	134	2202	¹
2001	1040	134	2153	754
2002	935	133	2311	720
2003	1133	160	2470	¹
2004	1425	210	2407	901
2005	1606	209	2633	1053
2006	1493	183	2566	866
2007	1637	172	2839	824

¹ Згідно із Законом України “Про державну статистику” інформація конфіденційна.

Гірничо-металургійна промисловість розташовується біля родовищ апатитів, фосфоритів, калійної та кам’яної солі, сірки. На розміщення

підприємств основної хімії впливають різні фактори. Так, виробництво калійних добрив є дуже матеріалоємним, тому заводи розміщують в районах видобування сировини. Виробництво фосфорних добрив сконцентровано в районах їх безпосереднього споживання. З однієї тони сировини (апатити, фосфорити) одержують 2 тони добрив (при цьому витрачається багато сірчаної кислоти). Азотні добрива одержують із коксового або природного газу. У першому випадку їх виробництво комбінується з чорною металургією та коксохімією. У другому – підприємства розміщують в районах споживання продукції, куди природний газ надходить по трубопроводах. Сірчану кислоту з ряду причин важко перевозити, тому її виробляють в районах споживання. Содова промисловість розміщується в районах із поєднанням таких видів сировини, як поварена сіль, вапняк та вугілля. Промисловість хімічних волокон є енергоємною та трудомісткою. Вона споживає дуже багато чистої води.

Лісна промисловість – вид діяльності народного господарства, що займається заготівлею і переробкою деревини. До її складу входять лісозаготівля, механічна обробка деревини (лісопиляння та деревообробка), хімічна обробка деревини (лісохімія).

Лісозаготівельні підприємства займаються валкою лісу, його доставкою до транспортних магістралей та до місць переробки. У процесі механічної обробки деревини з неї виробляють різні пиломатеріали, фанеру, сірники та іншу продукцію. До лісохімії належить виробництво паперу, картону, целюлози, спирту та ін.

Лісовий фонд (за даними державного обліку лісового фонду на 1 січня 1996 р.) характеризується такими показниками: площа – 10782,2 тис. га, у тому числі вкрита лісовою рослинністю – 9400,2, лисистість, відсотків – 15,6 [11, С. 193] (табл. 3.15).

Для лісної промисловості характерно створення лісопромислових комплексів. Лісопромислові комплекси об'єднують усі стадії обробки деревини, що дозволяє найбільш ефективно використовувати сировину і повністю утилізувати відходи. Розміщення підприємств лісної промисловості залежить від багатьох природних, економічних та історичних факторів.

Таблиця 3.15

Основні показники ведення лісового господарства [11, С. 193]

	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Обсяги продукції, робіт та послуг лісового господарства (у фактичних цінах), млн. грн.	-	-	744,4	824,2	946,8	1108,9	1594,6	1991,1	2451,1	2956,3
у тому числі обсяги продукції лісозаготівель	-	-	-	696,8	824,3	970,9	1408,6	1747,9	2150,6	2576,2
Заготівля ліквідної деревини, тис. м ³	12642	9741	11262	12022	12827	14266	15432	15244	15849	16884
від рубок головного користування	5755	4574	5236	5507	5833	6139	6488	6456	6828	7075
від рубок, пов'язаних з веденням лісового господарства, інших рубок та очистки від захаращеності	6887	5167	6025	6515	6994	8127	8944	8788	9021	9809
Площа рубок лісу, тис. га :	536,4	504,2	455,1	570,3	443,4	465,2	468,7	464,7	468,2	476,2
головного користування	27,8	20,3	22,2	23,2	25,1	26,1	27,4	27,1	28,1	29,4
пов'язаних з веденням лісового господарства, інших рубок та очистки від захаращеності	508,6	483,9	432,9	547,1	418,3	439,1	441,3	437,6	440,1	446,8
Збір живиці, т	-	-	4416,2	3921,9	3485,0	2575,0	2065,0	1622,1	1147,4	1012,5
Лісовідновлення, тис. га	37,5	38,4	37,8	42,6	45,9	48,3	53,9	58,6	66,7	73,6
посадка і посів лісу	35,4	33,9	29,8	34,3	37,4	38,4	42,6	45,8	54,0	60,0
природне поновлення	2,1	4,5	8,0	8,3	8,5	9,9	11,3	12,8	12,7	13,6
Переведено лісових культур у вкриті лісом землі, тис. га	32,8	36,0	26,9	27,2	28,9	27,0	25,8	26,5	29,5	31,5
Залишок неочищених площ, тис. га ¹	4,8	4,4	4,1	3,4	3,6	2,7	2,4	2,4	8,7	7,6
Залишок деревини на лісосіках, тис. м ³	-	-	692,2	690,9	722,2	724,4	702,6	767,7	710,6	961,8
Кількість лісових пожеж	2714	3758	3696	3205	6383	4527	1876	4223	3842	6100
Лісова площа, пройде-напожежами, тис. га	2,4	3,5	1,6	3,8	5,0	2,8	0,6	2,3	4,3	13,8
Збитки, заподіяні пожежами ²	1,1	178,5	1367,6	6204,3	3378,9	1817,5	428,7	3535,0	5917,6	188412,2

¹ На 1 травня відповідного року.

² У фактичних цінах: 1990 р. – млн. крб., 1995 р. – млрд. крб., 2000–2007 рр. – тис. грн.

Лісопильна та деревообробна промисловість розміщується як в лісонадлишкових районах, так і в лісодефіцитних районах. Меблева промисловість виробляє трудомістку і мало транспортабельну продукцію, тому її підприємства (меблеві фабрики) орієнтуються на споживача і через це, як правило, розміщуються в густонаселених районах. Целюлозно-паперові комбінати створюються в районах лісозаготівлі, бобре забезпечених водою, електроенергією та транспортними магістралями.

Агропромисловий комплекс. Агропромисловий комплекс – це система взаємозалежних видів діяльності народного господарства по виробництву сільськогосподарської продукції, її заготівлі, зберіганні, переробці, транспортуванні, реалізації, а також підприємств, що забезпечують ці види діяльності засобами виробництва. Для АПК притаманні дві форми інтеграції – вертикальна та горизонтальна.

У складі АПК можна виділити три взаємозалежні групи виробництва (три сфери АПК):

I сфера: види діяльності промисловості, які забезпечують АПК засобами виробництва: тракторне і сільськогосподарське машинобудування, продовольче машинобудування, ремонт тракторів та сільськогосподарських машин, виробництво мінеральних добрив та хімічних засобів захисту рослин, добування торфу для сільського господарства, мікробіологічна промисловість, капітальне будівництво.

II сфера: сільське (включаючи селянські і приватні підсобні господарства населення) і лісне господарства.

III сфера: види діяльності промисловості, які забезпечують заготівлю, переробку сільськогосподарської продукції та доведення її до споживача (легка – з первинної обробки сільськогосподарської сировини; харчова – м'ясна, молочна, рибна, борошномельно-круп'яна, комбікормова; торгівля та громадське харчування).

Якщо проаналізувати питому вагу АПК у формуванні основних техніко-економічних показників комплексу (у відсотках), то можна зробити висновок, що сільське господарство – найважливіша сфера АПК.

Сільськогосподарське виробництво поділяється на: рослинництво та тваринництво (табл. 3.16). Рослинництво (землеробство) включає: зернове господарство, вирощування технічних культур, картоплярство, овочівництво, садівництво, виноградарство, вирощування субтропічних культур; тваринництво охоплює такі види діяльності як скотарство, свинарство, вівчарство, птахівництво та інші види діяльності (конярство), хутрове звірівництво, кролівництво, бджільництво, оленярство, рибальство).

Таблиця 3.16

Продукція сільського господарства [11, С. 147]

(у порівнянних цінах 2005 р.; млн. грн.)

	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Продукція сільського господарства	145875	94795	77889	85796	86784	77271	92531	92586	94895	88769
Продукція рослинництва	66560	49371	43573	49075	48113	41105	55638	53976	54909	49718
Зернові культури	21303	13357	10096	17242	16672	8266	18012	16158	14746	12297
Технічні культури	11992	8033	5632	5473	6018	6153	6613	7873	10152	8532
Картопля, овочі та баштанні	16607	16676	20811	20438	19684	20071	23911	23062	24172	22249
Плодоягідні та виноград	6238	3835	3566	2912	3103	3855	4087	4220	2905	3546
Кормові культури	9097	5150	2535	2736	2435	2173	2354	2208	2055	1853
Інша продукція та зміна обсягів незавершеного виробництва	1323	2320	933	274	201	587	661	455	879	1241
Продукція тваринництва	79315	45424	34316	36721	38671	36166	36893	38610	39986	39051
Худоба та птиця	46613	22567	16881	18053	18946	16916	17073	18288	19876	20197
Молоко	25023	18029	13325	14172	14901	14396	14617	14552	14089	13011
Яйця	4812	2834	2670	2933	3429	3477	3665	3983	4345	4293
Вовна	165	78	16	16	16	16	15	15	15	16
Інша продукція	2702	1916	1424	1547	1379	1361	1523	1772	1661	1534

Зернове господарство – це основа сільськогосподарського виробництва. Воно забезпечує населення хлібопродуктами, а тваринництво – високоякісними кормами. Головними зерновими культурами являються: пшениця, жито, гречка, рис, кукурудза. Технічні культури мають велике значення в народному господарстві, оскільки вони дають сировину для легкої і харчової промисловості та корм для тваринництва. До технічних культур належать прядильні (льон, бавовник), олійні (соняшник, гірчиця), ефіроолійні (роза, лаванда), лікарські (календула, беладона).

Скотарство розвивається по чотирьох напрямках: молочне, молочно-м'ясне, м'ясо-молочне, м'ясне. Кожний із напрямків має свою специфіку розміщення. Наприклад, молочне скотарство розміщується в господарствах, розташованих поблизу великих міст для забезпечення цільномолочною продукцією. Свинарство розміщується в приміських зонах, картоплярство і цукрова промисловість. Вівчарство знаходиться переважно в засушливих районах, де переважає відгонно-пасовищне утримання тварин. Птахівництво, як і тваринництво, не залежить від природних кормів. Крім того, економічно доцільно перевозити яйця на великі відстані. Воно розвивається поблизу районів споживання продукції.

Сільське господарство носить зональний характер розміщення. Для кожної природної зони характерне певне узгодження видів діяльності рослинництва і тваринництва, які доповнюють одне одного й найбільше ефективно використовують місцеві природні умови. За принципом розміщення виділяють підприємства приміської спеціалізації. Вони створюються навколо великих промислових центрів для постачання міського населення мало транспортабельною продукцією – молоком, птицею, яйцями, овочами та фруктами. До складу приміських господарств ходять молочно-тваринницькі і свинарські комплекси, птицефабрики, теплично-парникові комбінати.

Серед безлічі факторів, які визначають збільшення виробництва сільськогосподарської продукції для населення і сировини для

промисловості агропромислового комплексу, є раціональне використання землі [1].

У законі про основи земельного законодавства України підкреслюється, що в цілях упорядкування землекористування необхідно увести земельний кадастр. Кадастр – це сукупність достовірних даних про землю, які характеризують її цінність, як основного засобу виробництва в сільському господарстві. До його складу входить реєстрація землекористувачів господарств, введення необхідної документації, облік кількості та якості земель, бонітировка та економічна оцінка земель. Бонітировка ґрунтів – це класифікація ґрунтів за родючістю на підставі природних властивостей.

Комплекс по виробництву товарів народного споживання. Найважливішим видом діяльності виробництва товарів народного споживання є легка промисловість. Вона об'єднує групу видів діяльності, які забезпечують населення тканинами, одежею, взуттям та іншими предметами споживання, а також продукцією виробничого призначення (корд, технічні тканини ті ін.). Таким чином, до її складу входять: текстильна, швейна, шкіряно-взуттєва та інші види діяльності.

Сировину для легкої промисловості, в основному, дає сільське господарство, менше – хімічна промисловість. Усі види діяльності легкої промисловості (за винятком первинної обробки сировини) за їх тяжінням до джерел сировини й районів споживання поділяються на наступні групи:

- види діяльності з одночасною орієнтацією на сировині та на споживача – бавовняна, вовняна, шовкова, трикотажна, пеньково–джутова;
- види діяльності з орієнтацією на споживача – взуттєва та швейна;
- види діяльності з орієнтацією за сировину – льняна.

За рівнем виробничого комбінування текстильна промисловість поступається лише чорній металургії. Основну частину тканин дають великі текстильні комбінати, тобто підприємства, на яких об'єднані прядіння, ткацтво та обробка тканин. Великі текстильні комбінати

побудовані в містах – центрах важкої індустрії. Це дозволяє раціонально використовувати ресурси жіночої праці.

Транспортний комплекс. Транспорт являється невід’ємною частиною усіх сфер виробництва, але, насамперед, сфери обігу. Порівняно з іншими видами діяльності транспорт має рід особливостей.

1. Продукція транспорту – переміщення вантажів та людей, створюється і споживається одночасно.

2. Сировини транспорт не споживає, але являється великим споживачем палива, енергії, мастильних масел, металу, каучуку та інших матеріалів.

3. На розвиток транспорту, його вантажообіг, структуру впливає ряд умов і факторів: природні умови, економіко-географічні фактори й само виробництво.

Виділяють шість основних видів транспорту: залізничний, автомобільний, морський, внутрішній водний, повітряний, трубопровідний (табл. 3.17).

Таблиця 3.17
Перевезення вантажів за видами транспорту [11,с. 232]

	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Транспорт	6286	2456	1529	1579	1558	1654	1731	1805	1873	1990
наземний	6167	2422	1514	1564	1541	1635	1710	1784	1850	1965,4
залізничний ¹	974	360	357	370	393	445	462	450	479	514
автомобільний ¹	4897	1816	939	977	947	973	1027	1121	1167	1255
трубопровідний	296	246	218	216,4	201	217	221	213	204	196
водний	119	34	15	15	16,4	19	21	21	23	24
морський	53	21	6,3	8	8,8	9	9	8	9	9
річковий	66	13	8,3	7	7,6	10	12	13	14	15
авіаційний	0,2	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1

¹ До 1995 р. – відправлення вантажів, з 2000 р. – перевезення вантажів. З 1980 р. – з урахуванням вантажних перевезень пікапами і фургонами на шасі легкових автомобілів, з 2002 р. – з урахуванням комерційних вантажних перевезень, виконаних фізичними особами-підприємцями.

Своєрідним видом транспорту вважають лінії електропередач. За характером обслуговування транспорт поділяється на міжнародний,

транспорт для сполучення у середині держави, який у свою чергу складається із транспорту міжрайонного (міжміські перевезення), внутрішньорайонного (внутрішньоміські перевезення) та місцевого сполучення.

Залізничний транспорт займає провідне місце у вантажообігу, відрізняється масовістю, швидкістю перевезення вантажів на великі відстані.

Автомобільний транспорт має найбільшу маневреність, економічно вигідний на невеликі відстані.

Головним видом транспорту по зовнішнім торгівельним зв'язкам являється морський транспорт. Він найбільш дешевий і має високу вантажопідйомність. У внутрішніх перевезеннях головну роль відіграє малий каботаж (перевезення між портами одного або двох суміжних басейнів).

Річковий транспорт працює сезонно і зараз у річкового флоту низька швидкість пересування.

Повітряний транспорт являється одним із головних видів пасажирських перевезень. Його достоїнства: швидкість і комфортабельність перевезення, недолік – висока собівартість перевезень.

Трубопровідний транспорт – вузькоспеціалізований й використовується для транспортування нафти, нафтопродуктів і газу.

З ціллю раціоналізації транспортно-економічних зв'язків та вантажних потоків на важливих напрямках транспортної мережі проводиться порівняльна оцінка транспортних витрат на перевезення вантажів окремими видами транспорту. Для цього визначається собівартість перевезення вантажів, питомі капітальні вкладення, а також розраховуються приведені витрати.

Питання для самоконтролю

1. Поняття господарського комплексу.
2. Територіальна структура господарського комплексу.
3. Виробнича структура господарського комплексу.
4. Як поділяються види діяльності промисловості за характером виробництва і предметом праці ?
5. Форми громадської організації виробництва.
6. Форми територіальної організації промисловості.
7. Основні проблеми розвитку господарського комплексу України.
8. Склад паливно-енергетичного комплексу України.
9. Сутність паливно-енергетичного балансу України.
10. Характеристика вугільної промисловості.
11. Перерахуйте комплекс видів діяльності чорної металургії України.
12. Назвіть підприємства чорної металургії повного і неповного циклу.
13. Основні групи видів діяльності, що входять до складу промисловості будівельних матеріалів.
14. Склад видів діяльності хімічної промисловості.
15. Розміщення видів діяльності хімічної промисловості.
16. Склад видів діяльності лісної промисловості.
17. Розміщення підприємств лісної промисловості.
18. Сутність та склад агропромислового комплексу.
19. Склад видів діяльності сільськогосподарського виробництва.
20. Сутність земельного кадастру, його розділи.

Теми для дискусій

1. Розвиток та сучасний стан нафтової та газової промисловості України.
2. Види електростанцій, що працюють на традиційних джерелах палива (мазут, газ, вугілля).
3. Особливості розміщення кольорової металургії.
4. Класифікація машинобудування (за цільовим призначенням, залежно від характеру розміщення).
5. Основні типи підприємств промисловості будівельних матеріалів по відношенню до джерел сировини та місць споживання готової продукції.
6. Види діяльності, що входять до складу легкої промисловості, особливості їх розміщення.
7. Основні види транспорту, особливості його ефективного використання.

Тести

- 1. Господарство країни має структуру:**
 - A) правову, адміністративну та урядову;
 - B) інноваційну, інвестиційну, інформаційну;
 - C) історичну, економічну та соціальну;
 - D) територіальну, функціональну та виробничу.
- 2. Інтегральним показником оцінки економічного розвитку держави є:**
 - A) валовий внутрішній продукт;
 - B) валова додана вартість;
 - C) доходи та видатки населення;
 - D) обсяг промислової продукції.

3. Розміщення виробництва по економічних регіонах – це пропорції

- A) відтворювальні;
- B) виробничі;
- C) територіальні;
- D) зовнішньоекономічні.

4. Пропорції між виробництвом засобів виробництва і предметів споживання, у використанні ВВП на заміщення спожитих ресурсів основного капіталу і власного споживання та накопичення – це пропорції

- A) виробничі;
- B) відтворювальні;
- C) територіальні;
- D) зовнішньоекономічні.

5. Співвідношення різних таксономічних одиниць територіальної організації виробництва – інтегральних і виробничих економічних районів, промислових вузлів, центрів, пунктів у їхньому просторовому відношенні – це

- A) зовнішньоекономічна структура господарського комплексу країни;
- B) виробнича структура господарського комплексу країни;
- C) функціональна структура народного господарства країни;
- D) територіальна структура народного господарства країни.

6. Первинний сектор економіки складається з видів діяльності, що:

- A) перетворюють матеріали, отримані в первинному виробництві у готову продукцію;
- B) займаються збором і видобутком матеріалів, які даються природою;
- C) надають виробничі, розподільчі й особисті послуги;
- D) включає управління, освіту, науку, охорону здоров'я, культуру.

7. Вторинний сектор економіки складається з видів діяльності, що:

- A) перетворюють матеріали, отримані в первинному виробництві у готову продукцію;
- B) надають виробничі, розподільчі й особисті послуги;
- C) включає управління, освіту, науку, охорону здоров'я, культуру;
- D) займаються збором і видобутком матеріалів, які даються природою.

8. Третинний сектор економіки складається з видів діяльності, що:

- A) перетворюють матеріали, отримані в первинному виробництві у готову продукцію;
- B) включає управління, освіту, науку, охорону здоров'я, культуру;
- C) займаються збором і видобутком матеріалів, які даються природою;
- D) надають виробничі, розподільчі й особисті послуги.

9. Громадська організацією виробництва, яка означає, з одного боку, збільшення розмірів підприємств, з іншого боку, підвищення частки великих підприємств у видах діяльності і загалом промисловості – це

- A) спеціалізація;
- B) кооперування;
- C) комбінування;
- D) концентрація.

10. Одна з форм суспільного розподілу праці як між різними видами діяльності, так і усередині види діяльності або підприємства на різних стадіях виробничого процесу - це

- A) спеціалізація;
- B) кооперування;
- C) комбінування;
- D) концентрація.

11. Взаємодія видів діяльності – виробничі зв'язки між підприємствами, які спільно беруть участь у виготовленні певного виду продукту – це

- A) спеціалізація;
- B) концентрація;
- C) комбінування;
- D) кооперування.

12. Поєднання виробництв або технологічних процесів, при яких з одного виду сировини (або енергії) одночасно отримують декілька видів продукції – це

- A) спеціалізація;
- B) комбінування;
- C) концентрація;
- D) кооперування.

13. Інтегральний економічний район з переважним значенням промислового виробництва, як головної (найголовнішої) види діяльності виробничої спеціалізації – це

- A) промисловий район;
- B) промислово-міське скупчення;
- C) промисловий центр;
- D) промисловий вузол.

14. Виробничо-територіальне об'єднання, яке історично склалося, планомірне формування промислових підприємств, поєднаних між собою тісними виробничими та виробничо-технічними зв'язками, загальною системою допоміжних виробництв, єдиною виробничою інфраструктурою, має спільне транспортно-географічне положення в межах одного або декількох, близько розташованих населених пунктів – це

- A) промисловий район;
- B) промисловий центр;

- C) промисловий вузол;
- D) промислово-міське скупчення.

15. Співвідношення кількості добутого палива і виробленої електроенергії та кількості використаного в господарстві палива і енергії – це

- A) паливно-енергетичні ресурси;
- B) промисловий регіон;
- C) паливно-енергетичний комплекс;
- D) паливно-енергетичний баланс.

16. До сфери нематеріальних послуг відносять:

- A) транспорт та зв'язок матеріального виробництва;
- B) торгівлю і громадське харчування;
- C) збут та заготівлю;
- D) освіту, науку та наукове обслуговування

17. Найважливіше технологічне паливо при виробництві чорних металів – це

- A) дизельне паливо;
- B) керосин;
- C) бензин;
- D) кокс.

18. Складовими якого комплексу є виробництво феросплавів, виплавка електросталі та сплавів, виробництво профільного прокату:

- A) будівельного;
- B) машинобудівного;
- C) паливно-енергетичного;
- D) металургійного.

19. Комплекс виробничої сфери охоплює:

- A) транспорт та зв'язок, громадське харчування;
- B) промисловість, сільське господарство, торгівлю, рекреацію і туризм;

- С) освіту, охорону здоров'я, матеріально-технічне постачання;
- Д) промисловість, сільське господарство, будівництво, транспорт і зв'язок.

20. У складі АПК можна виділити:

- А) 3 сфери;
- В) 5 сфер;
- С) 4 сфери;
- Д) 2 сфери.

Практичні завдання

1. Проаналізуйте в яких регіонах України найбільш розвинене машинобудування, чому і які перспективи розвитку_____

2. Здійсніть розрахунок (темпів зростання (зменшення), приросту) та проаналізуйте дані таблиць 3.2, 3.13, 3.15 та 3.16. Зробіть висновок про зміни у структурі розвитку та які основні завдання на державному рівні необхідно вирішити для поліпшення стану розвитку відповідних видів економічної діяльності.

3. Зробіть аналіз територіальної структури регіонів (рівномірності розподілу по території населення та промислового виробництва) заповнюючи для цього дані таблиць 3.18 та 3.19.

3.1. На основі аналізу даних таблиці 3.18. виділити окремі групи областей України з високим, середнім і низьким рівнем концентрації промисловості.

3.2. Визначити вплив концентрації промисловості на розвиток продуктивних сил та екологічну ситуацію в регіонах. Які заходи слід застосувати в межах висококонцентрованого середовища з метою зменшення забрудненості території?

Таблиця 3.18

	Територія, тис. км ²	Чисельність наявного населення на 1 січня., тис. осіб	Обсяг реалізованої промислової продукції, робіт, послуг (у фактичних цінах), млн. грн.	Обсяг промислової продукції на душу населення
Автономна Республіка Крим	26,1	1967,3	13527,9	
Вінницька	26,5	1660,0	13623,0	
Волинська	20,1	1036,2	9203,4	
Дніпропетровська	31,9	3374,2	142612,4	
Донецька	26,5	4500,5	182776,7	
Житомирська	29,8	1294,2	9990,2	
Закарпатська	12,8	1243,4	7481,8	
Запорізька	27,2	1821,3	67012,1	
Івано-Франківська	13,9	1381,1	12409,3	
Київська	28,1	1727,9	28458,1	
Кіровоградська	24,6	1027,0	7380,5	
Луганська	26,7	2331,8	72780,9	
Львівська	21,8	2552,9	21997,0	
Миколаївська	24,6	1195,8	14956,3	
Одеська	33,3	2392,2	30871,2	
Полтавська	28,8	1511,4	42132,1	
Рівненська	20,1	1151,0	10604,5	
Сумська	23,8	1184,0	13534,9	
Тернопільська	13,8	1093,3	5123,8	
Харківська	31,4	2782,4	43170,0	
Херсонська	28,5	1099,2	6756,4	
Хмельницька	20,6	1341,4	11167,2	
Черкаська	20,9	1304,2	20055,1	
Чернівецька	8,1	904,1	3461,9	
Чернігівська	31,9	1121,3	10295,0	

3.3. Розрахувати структуру розподілу населення та промислового виробництва та звести дані у таблицю 3.19

Таблиця 3.19

%

	Територія, тис. км ²	Чисельність наявного населення на 1 січня, тис. осіб	Обсяг реалізованої промислової продукції, робіт, послуг (у фактичних цінах), млн. грн.
Автономна Республіка Крим			
Вінницька			
Волинська			
Дніпропетровська			
Донецька			
Житомирська			
Закарпатська			
Запорізька			
Івано-Франківська			
Київська			
Кіровоградська			
Луганська			
Львівська			
Миколаївська			
Одеська			
Полтавська			
Рівненська			
Сумська			
Тернопільська			
Харківська			
Херсонська			
Хмельницька			
Черкаська			
Чернівецька			
Чернігівська			

Питання до таблиці:

1. Як розміщується населення та промислове виробництво по регіонам України?

2. В яких регіонах сконцентрована найбільша частка населення країни та промислового виробництва?

3. Які регіони, на вашу думку, вимагають підвищення концентрації виробничої діяльності, а які навпаки, зниження?

4. Найбільш значні зміни відбулися в структурі промислового комплексу світу та країн. Головними великими підвидами діяльності її є гірничо-видобувна та обробна промисловості. Нижче в таблиці наведено сучасну структуру промисловості деяких країн. Спробуйте визначити рівень розвитку даних країн. Які види діяльності гірничовидобувної промисловості можуть бути розвинені в країні В? Дайте характеристику обробній промисловості в кожній країні. Визначте становище і орієнтовне місце розташування кожної з країн.

Таблиця 3.20

Співвідношення провідних видів діяльності промисловості деяких країн, %

Назва видів діяльності	Країна А	Країна В	Країна С
Гірничовидобувна	15,8	50,4	11,2
Обробна	84,2	49,6	88,8

5. Для визначення рівня активності регіону у загальнодержавному поділі праці використовують коефіцієнти міжрайонної товарності продукції видів діяльності, локалізації видів діяльності в районі та виробництва продукції видів діяльності району на душу населення. Для обрахунку цих коефіцієнтів необхідні показники статистичної звітності за адміністративними областями і відповідно видами діяльності району: обсяги виробництва продукції, обсяги вивезення продукції.

Зберіть вказану статистичну інформацію за адміністративними районами України та зробіть обрахунки відповідних показників.

Результати занесіть у таблицю та проаналізуйте.

Спеціалізовані види діяльності	Коефіцієнт міжрайонної товарності продукції			Коефіцієнт локалізації			Коефіцієнт виробництва продукції/чол		
	Адм. області								
	1	2		1	2		1	2	
1.									
2.									
3.									
4.									

Список рекомендованої літератури

Основна

1. Голіков А. П. Економіка України: фактори виробництва, галузева структура, розміщення, тенденції розвитку : навч. посібник для вузів / А. П. Голіков, Н. А. Казакова, О. А. Шуба. – Х. : Вид-во ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2005. – 237 с.
2. Іщук С. І. Промислові комплекси України: навч. посібник / С. І. Іщук. – К. : Вид-во ПАЛИВОДА А. В., 2003. – 248 с.
3. Карпенко Н. В. Господарські зв'язки в інфраструктурному комплексі продовольчого ринку України / Н. В. Карпенко. – Полтава : РВЦ ПУСКУ, 2004. – 122 с.
4. Кваснюк Б. Структурная перестройка экономики и ее ресурсы / Б. Кваснюк // Економіка України. – 2003. – № 11. – С. 18 – 28.
5. Крехівський О. В. Промисловий потенціал України : стан і перспективи / О. В. Крехівський. – К. : Фенікс, 2007. – 116 с.
6. Промисловий потенціал України: проблеми та перспективи структурно-інноваційних трансформацій / В. М. Белінська, В. Г. Бурлака та ін. – К. : Інститут економіки та прогнозування НАН України, 2007. – 407 с.
7. Шульга Ю. Б. Організаційно-економічне забезпечення інноваційного розвитку промислового виробництва : автореф. дис.... канд. екон. наук / Ю. Б. Шульга. – Львів : Б.в., 2007. – 19 с.

Додаткова

1. Іщук С. І. Розміщення продуктивних сил і територіальна організація виробництва : навч. посібник для студентів екон. та геогр. спец. вищ. навч. закл. / С. І. Іщук – К. : Вид-во Паливода А.В., 2002. – 260 с.
2. Потенціал підприємства: формування та оцінка : навч. посібник для вузів: / О. К. Добикіна, В. С. Рижов та ін. – К. : ЦУЛ, 2007. – 207 с.

РОЗДІЛ 4. РАЦІОНАЛЬНЕ ТА ЕФЕКТИВНЕ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ, НАУКОВО-ВИРОБНИЧИХ, ЛЮДСЬКИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ ТА ЇЇ РЕГІОНІВ

4.1. Природний потенціал України та його оцінка

Основні групи ресурсів. *Природно-ресурсний потенціал* – частина всієї сукупності багатств природи, які безпосередньо являються об'єктом природокористування. Виділяють п'ять головних груп ресурсів:

1. Мінеральні (корисні копалини).
2. Земельні (грунтові) ресурси.
3. Водні ресурси (прісні води річок, озер, водосховищ, льодовиків, підземні води).
4. Рослинні ресурси.
5. Тваринні ресурси (рибні та промислово-мисливські).

Класифікація природних ресурсів. У залежності від ролі в процесі матеріального виробництва природні ресурси поділяються на два види: 1. Ресурси, які безпосередньо служать як засоби існування людини (природна родючість ґрунтів, риба в морях, річках, звірі в лісах й степах, природні харчові ресурси рослинного світу – плоди, коріння та ін.). 2. Ресурси, що являються джерелом засобів праці (метали, паливо, дерево, будівельний камінь, енергія води, сонця і т.д.).

Друга класифікація природних ресурсів за принципом вичерпності й призначення приведена на рис.4.1.

Всі природні ресурси, виходячи з господарського застосування, також діляться на чотири групи: *паливно-енергетичні, металорудні, хімічні та нерудні*. Енергетичні ресурси – нафта і газ – залягають у вигляді двох типів родовищ: нафтогазоносних та чисто газових.

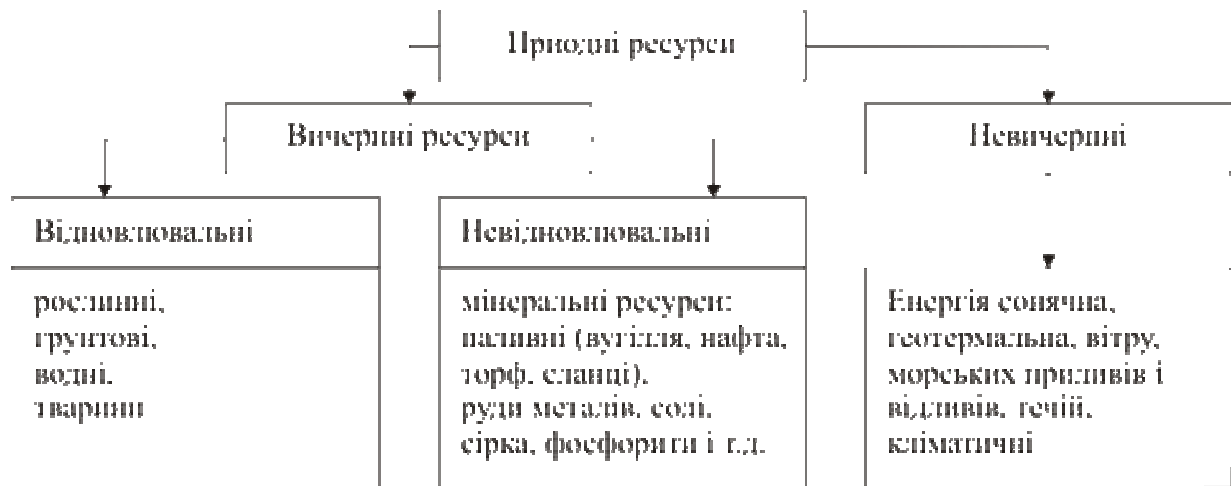

Рис. 4.1 – Типи і види природних ресурсів

По народногосподарському значенню корисні копалини країни поділяються на дві групи: а) балансові, використання яких економічно доцільне та які відповідають промисловим вимогам за якістю сировини і гірничотехнічних умов експлуатації; б) забалансові, використання яких економічно недоцільне з різних причин (невелика потужність, низька місткість корисних компонентів, складність експлуатації тощо).

За мірою розвіданості запаси корисних копалин поділяються на чотири категорії: А, В, С₁, С₂.

А – розвідані й вивчені з найбільшою детальністю і широко експлуатуються; В і С₁ – розвідані й вивчені з найменшою детальністю і тому потребують дорозвідки, експлуатуються частково; С₂ – оцінені заздалегідь. Виділяються ще прогнозні запаси, які визначаються на підставі загальної геологічної гіпотези [9].

Економічна оцінка природних ресурсів. Основою економічної оцінки ресурсів є вплив природних властивостей ресурсів та їх сполук на продуктивність суспільної праці. Відповідно до цього оцінці підлягають види природних ресурсів та джерела їх одержання.

Виділяють два види оцінок природних ресурсів: виробничу (якісну, або технологічну) та кількісну. Різні види діяльності господарства пред'являють неоднакові технологічні вимоги до природної сировини. Ці

вимоги добре розроблені і зафіксовані в правилах технології та ДОСТУ. Так, якісна оцінка основних видів природних ресурсів досить зрозуміла. Значно складніше стоїть питання з кількісною оцінкою природних ресурсів.

Передусім виникає задача кількісного вимірювання значення або корисності видів природних ресурсів для народного господарства. Існує два види кількісної оцінки природних ресурсів – бальна та вартісна. Найбільш вірною й точною оцінкою є вартісна. Основна її перевага полягає в тому, що вона дає можливість дати абсолютну цінність того або іншого джерела природних ресурсів. Оцінка в балах завжди відносна й умовна, а тому і менш точна, ніж абсолютна оцінка. Її достоїнство – це простота та швидкість розрахунків. В основу вартісної оцінки покладено визначення сумарних витрат живої і матеріальної праці на освоєння джерел різних ресурсів та їх сполучень. Бальна оцінка виходить із визначення значущості (або корисності) для національного господарства видів ресурсів, а звідси і їх джерел. Тому на практиці при оцінці природних ресурсів в залежності від поставленої задачі й стадії застосовують обидва види оцінок.

Насправді різні джерела й окремі територіальні поєднання природних ресурсів мають різні умови освоєння. Різними будуть їх транспортна доступність, характер вивченості, міра освоєння та заселеності території та ін. Усі ці умови полегшують або утруднюють освоєння різних джерел, а, отже, безпосередньо впливають на їх економічну оцінку [9].

Існують наступні підходи до оцінки природних ресурсів:

1. Оцінка по витратах на залучення у використанні. Порівняння цих витрат з витратами по інших джерелах має можливість виявити з наявної кількості ті, які дають економію сил, часу і матеріальних коштів на введення в експлуатацію нових джерел.

2. Оцінка по витратах на використання диференціюється по різниці між приведеними витратами на гіршому джерелі ресурсів і оцінюваними. Це дозволяє обрати найбільш дешевий варіант забезпечення держави ресурсами.

3. Оцінка витрат на відновлення або компенсацію майбутніх витрат, які держава повинна буде зробити, якщо дане джерело ресурсів вийде з використання внаслідок його виснаження або деградації. Ця оцінка спрямована на економну експлуатацію родовищ ресурсів.

Основними видами природних ресурсів, які зумовлюють територіальне розміщення продуктивних сил в Україні, є земля, мінерально-сировинні, водні, лісові та рекреаційні ресурси.

Характеристика природно-ресурсного потенціалу України. Для України є характерним високий рівень промислового та сільськогосподарського землекористування. Клімат в Україні. У межах Східноєвропейської рівнини (95 % площі), а також середньовисотних Українських Карпат та Кримських гір (5 % площі) є, в основному, помірно континентальним, на південному березі Криму має риси субтропічного. Річна кількість опадів у 2007 р. (за даними Гідрометцентру України; мм) - Степ - 41,4; Лісостеп – 580; Полісся – 734; м. Київ – 636.

За оцінками фахівців практично використані природні ресурси для поповнення фондів сільськогосподарських угідь та для потреб промислового будівництва. Розораність сільськогосподарських угідь складає більше 80 відсотків.

Сприятливі ґрунтово-кліматичні умови (майже 60 відсотків сільськогосподарських угідь розміщено на високоврожайних чорноземах, які проходять широкою смугою через центральну та східну частини країни) об'єктивно сприяють розвитку сільськогосподарського виробництва. У структурі сільськогосподарських угідь землі рілля складає 91,7%, землі під багаторічними насадженнями – 6,3%, пасовища займають 1,4%, сінокоси – 0,6%.

Усі землі України незалежно від їх цільового призначення належать до земельних ресурсів і становлять єдиний земельний фонд держави (табл. 4.1).

Земельний фонд України дорівнює 60,4 млн. га і складається із земель різного функціонального призначення, якісного стану та правового статусу.

Таблиця 4.1

Землі України¹ [11,с.522]

(на 1 січня 2008 р.)

	Площа, тис. га	Відсотків до загальної площі
Усього земель	60354,8	100,0
землі сільськогосподарського призначення	42868,7	71,0
ліси та лісовкриті площі	10556,3	17,5
забудовані землі	2476,6	4,1
землі під водою	2421,6	4,0
відкриті заболочені землі	975,8	1,6
інші землі	1055,8	1,8

¹ За даними Державного комітету України із земельних ресурсів

У перспективі передбачається скорочення вилучення продуктивних земель для несільськогосподарських потреб, знизити рівень землеємності дефіцитних видів діяльності народного господарства до нормальних величин.

$$\text{Земельний ПРП} = \text{ВП сед. S} \cdot \text{S сільськогосподарських угідь}$$

де ВП – середня величина валової продукції; S – площа сільськогосподарських угідь.

Розвиток промисловості, міського і сільського будівництва, транспорту, електроенергетики зумовлює вилучення значних територій продуктивних земель із сільськогосподарського використання. Сумарна оцінка земельно-ресурсного потенціалу України складає 26,61 млрд. грн. Найбільша його величина в Одеській, Вінницькій, Полтавській, Дніпропетровській, Київській та Харківській областях.

Якщо умовно прийняти якість землі в Україні за 100 балів, то найбільш родючими й сприятливими для землеробства виявляються землі в Тернопільській, Вінницькій, Черкаській областях – 140-145 балів. За

ними йдуть Чернівецька та Київська області – 105-120 балів. Від 80 до 95 балів оцінюються землі Запорізької, Дніпропетровської, Львівської, Миколаївської та Харківської областей. Найбільш низьким балом сільськогосподарської цінності характеризуються землі Луганської області – лише 59 балів.

У структурі сільськогосподарських угідь 69,7% припадає на рілля, 6,3% - на багаторічні насадження, 24% – на пасовища та косовиці.

Мінерально-сировинна база України представлена 7500 родовищами більш ніж 70 видами корисних копалин (табл. 4.2). У промисловій експлуатації знаходиться біля 4500 родовищ. Найважливішими видами корисних копалин є вугілля, газ, марганцеві руди, вогнетривкі глини, нерудна металургійна сировина, кам'яна й кухонна сіль, скляні та формувальні піски й інші.

Таблиця 4.2

Мінерально-сировинна база України [11, С.124]

	2003	2004	2005	2006	2007
Добування паливно-енергетичних корисних копалин					
Вугілля готове, млн. т	59,8	59,4	60,4	61,7	58,9
Торф неагломерований паливний (в умовній вологості), млн. т	0,6	0,5	0,6	0,5	0,4
Нафта сира, млн. т	2,8	3,0	3,1	3,3	3,3
Газовий конденсат, млн. т	1,1	1,3	1,2	1,2	1,1
Газ нафтовий попутний, млрд. м ³	0,7	0,8	0,9	1,0	0,9
Газ природний, млрд. м ³	18,6	19,6	19,9	20,1	20,2
Добування корисних копалин, крім паливно-енергетичних					
Руди і концентрати залізні неагломеровані, млн. т	63,0	66,0	69,5	74,0	77,9
Руди і концентрати залізні агломеровані, млн. т	58,9	63,1	65,0	68,8	72,6
Гіпс, тис. т	321	337	381	376	742
Вапняк, млн. т	19,8	22,5	24,4	26,8	28,7
Крейда, млн. т	1,3	1,6	4,4	5,0	5,6
Піски природні, млн. м ³	7,2	8,1	10,6	12,7	14,5
Галька, гравій, щебінь та камінь дроблений, млн. м ³	34,5	39,3	37,9	45,8	60,3
Каолін та глини каолінові інші, тис. т	1176	1468	1566	1777	2386
Сіль і хлорид натрію чистий, тис. т	3863	4393	4811	5996	5548

Україна повністю задовольняє свої потреби і має експортний потенціал: марганцевого залізняка, ртуті, графіту, вогнетривких й формувальних глин, кадмію, сірки, сировини для виробництва скла та будівельних матеріалів.

Україна володіє значними ресурсами залізних та марганцевих руд (по запасах останніх вона займає друге місце у світі, після ПАР), зосереджені великі родовища залізних руд (Кривий Ріг, Кременчук, Білозірка), марганцевих руд (Нікополь, Марганець). Тут також розташовані родовища титанових та нікелевих руд й урану.

Дефіцитними є паливні ресурси (нафта, газ). Для забезпечення внутрішніх потреб Україна щорічно імпортує до 80% газу, 87% нафти та 20% вугілля.

Майже вся мінерально-сировинна база України зосереджена у її східних регіонах: Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Луганській, Полтавській та Харківській, областях. Разом з тим необхідно підкреслити, що в останні десятиріччя спостерігається зменшення якісних і сприятливо розташованих запасів вугілля, нафти, більшість родовищ залізняка, окисних марганцевих руд. Це пов'язано із вичерпністю природних можливостей і погіршенням умов видобування корисних копалин. Збільшилась глибина гірських вироблень, зменшилась середня потужність продуктивних вугільних шарів, що істотно ускладнює гірничо-екологічні умови розробок родовищ.

Водні ресурси виступають джерелом промислового і побутового водопостачання. Рівень забезпеченості України водними ресурсами недостатній і визначається формуванням річкового стоку, підземними й морськими водами. Забезпеченість країни поверхневими водами на 1 км² території, на 1 га сільськогосподарських угідь та на одну людину менша у порівнянні з показниками країн СНД, відповідно, в 2,4; 6,7 та 16 разів. Всі види діяльності господарства поділяються на:

- водоспоживачі – види діяльності, які використовують воду в технологічних процесах;

- водокористувачі – види діяльності господарства, де вода використовується без її витрат (водний транспорт, гідроенергетика, рибне господарство, туризм тощо).

Поряд з цим для України характерний високий рівень господарського освоєння потенціалу водних ресурсів, у зв'язку з чим цей вид ресурсів в ряді регіонів (північно-західному, південному) у загальній структурі природоресурсного потенціалу займає друге місце, а в Закарпатській та Івано-Франківській областях стоїть на першому місці. Узагалі в Україні водним ресурсам належить третє місце у сумарному потенціалі природних ресурсів.

Таблиця 4.3
Основні показники водопостачання і водовідведення [11, С. 524]
(млн. м³)

	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Спожито свіжої води	30201	20338	12991	12168	11589	11034	9973	10188	10245	10995
у тому числі										
для виробництва	16247	10421	6957	7033	6632	6068	5685	5706	5783	6162
для побутово-питних потреб	4647	4404	3311	3041	2870	2724	2527	2409	2298	2192
Відведено (скинуто) зворотних вод	20261	14981	10964	10569	10005	9459	9065	8900	8824	8917
у тому числі										
забруднених	3199	4652	3313	3008	2920	2948	3326	3444	3891	3854
з них без очищення	470	912	758	746	782	804	758	896	1427	1506
нормативно-очищених	3318	1936	2100	2188	2111	1946	1492	1315	1304	1245
Обсяг оборотної та послідовно (повторно) використаної води	67661	51054	41523	41334	41315	42345	45658	47167	47716	48883
Потужність очисних споруд	8131	8419	7992	7790	7546	7733	7740	7688	8104	7768

Крім водних ресурсів місцевого формування на територію України надходить 159 км³ води до річок із сусідніх країн завдяки транзитному стоку Дунаю, Дніпра, Сіверського Дінця та деяких інших, більш малих річок.

Найбільша кількість ставків та водоймищ розміщено в басейнах таких річок, як Дніпро, Південний Буг, Дністр та Сіверський Донець. Більшість озер знаходиться в заплавах Дунаю, Дніпра, Прип'яті, Десни, Самари та малих річок Полісся. У довідковому посібнику “Водний фонд України” наведено протяжність річок, озер та лиманів у 2007 р. (табл. 4.4). Вони, як правило, невеликі за площею, неглибокі, розміри їх нестабільні.

Важливу роль в економіці України відіграють мінеральні води. У Вінницькій, Хмельницькій, Дніпропетровській, Житомирській, Донецькій, Кіровоградській, Київській та Черкаській областях радонові водні джерела застосовуються для лікування захворювань опорно-рухової системи людини. В Україні є багато джерел мінеральних лікувальних вод, які широко використовуються в Закарпатті, Криму, Донбасі, в Одеській, Полтавській, Харківській та інших областях.

Таблиця 4.4

Найбільші річки , озера і лимани України [11, С. 21]

(протяжність на території України; км)

Річки:		Озера	
Дніпро	1121	Ялпуг	149
Дністер	925	Кугурлуй	82
Південний Буг	806	Кагул	82-93
Сіверський Донець	700	Сасик-Сиваш	71
Горинь	577	Лимани	
Десна	575	Дніпровсько-Бузький	800
Інгулець	549	Утлюцький	700
Псел	520	Дністровський	360
Случ	451	Сасик, Кундук	205
Стир	424	Молочний	168
Західний Буг	401	Тилігульський	150-170
Оріль	384		

Термальні води на території України вивчені недостатньо. Однак вже зараз ці води в Карпатах, Закарпатті, Криму викликають практичний інтерес.

У перспективі вирішення проблем полягає в економічних та організаційних умовах раціонального водокористування, упровадження водозберігаючих форм господарювання, створення замкнених циклів водокористування з тепловим забрудненням води, забезпечення відновлювальних функцій джерел води.

Оцінка водних ресурсів здійснюється через сумарний економічний ефект, який одержують від використання води в провідних видах діяльності господарства країни.

Україна належить до країн, бідних на лісові ресурси. Лісовий фонд (за даними державного обліку лісового фонду на 1 січня 1996 р.) характеризується такими показниками: площа – 10782,2 тис.га, у тому числі вкрита лісовою рослинністю – 9400,2, середня лісистість її території становить 15,6%.

Поряд з цим ліси відрізняються високою продуктивністю (середній приріст деревини становить 3.95 м³/га) і досить високим середнім запасом насаджень (164 м³/га). На більшій частині території країни ліси виконують переважно санітарно-оздоровчу та природоохоронну функції. Лише в Карпатах та Поліссі, де лісистість сягає 20-40 відсотків, вони являються сировинною базою. Потреби в деревині за рахунок власних ресурсів Україна задовольняється на 25-30%.

Лісні ресурси служать важливим сировинним фактором для розвитку видів діяльності народного господарства. Основними проблемами формування й використання лісних ресурсів України являються: порушення збалансованості між лісосировинними запасами, обсягами лісоспоживання та екологічними вимогами; виснаження лісосировинної бази, погіршення природних комплексів, деградація рослинного покриву; обмеженість інвестицій для лісогосподарського виробництва. Необхідно проводити заходи по захисту та відновлюванню лісових насаджень з ціллю переходу на забезпечення потреби держави за рахунок власних ресурсів із збереженням основних екологічних функцій лісу.

$$\text{Лісний ПРП} = \text{оптова ціна } 1 \text{ м}^3 \text{ деревини} \cdot \text{середньорічний приріст}$$

деревини

Рекреаційні ресурси служать для регенерації здоров'я та підтримки працездатності населення. До рекреаційних ресурсів належать: об'єкти та явища природного походження, які використовуються для лікування, оздоровлення, відпочинку та туризму. До їх складу входять: бальнеологічні (мінеральні води, грязі), кліматичні, ландшафтні, пляжні й пізнавальні ресурси. Територіальна структура рекреаційного комплексу представлена рекреаційними пунктами (санаторії, пансіонати), рекреаційними районами (рекреаційні пункти та курорти з відповідною інфраструктурою), рекреаційними регіонами (група рекреаційних районів та рекреаційними зонами (сукупність взаємозалежних регіонів).

Україна має різноманітні рекреаційні ресурси, як то природні ліси, мінеральні води, лікувальна грязь, водоймища та морське узбережжя. Кращими рекреаційними регіонами є: Азово-Чорноморський, Південно-Приморський, Автономна Республіка Крим, території Запорізької, Донецької, Львівської, Івано-Франківської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Херсонської областей, Карпати та Закарпатська й лісостепова зона. У цих областях є широкі можливості для розвитку рекреаційної діяльності в європейському масштабі. За оцінками фахівців, тільки Азово-Чорноморське узбережжя й Карпати у змозі забезпечити щорічно рекреаційними ресурсами понад 50 млн. чоловік. Головна роль в потенціалі природних рекреаційних ресурсів належить відпочинку та туризму (72,8%). Санаторно-курортне лікування становить 27,2%.

Перспективи розвитку рекреаційного комплексу полягають в залученні додаткових інвестицій для оновлення інфраструктури, яка працює для потреб рекреаційного комплексу; інтенсивного розвитку туризму й індустрії оздоровлення та відпочину в цілому; збільшення питомої ваги прибутків від рекреаційної зони у національних доходах держави.

Фауністичні ресурси – це ресурси диких тварин, птиці, риби, бджільництва, зумовлені впливом господарської діяльності людини. У територіальному аспекті розподіл фауністичних ресурсів нерівномірний. Відносно значними ресурсами виділяються Дніпропетровська, Полтавська, Херсонська, Чернігівська області. Досить обмежені фауністичні ресурси у Закарпатській, Івано-Франківській, Тернопільській та Чернівецькій областях.

Основним підвидом виступають медоносні (68,6%), рибні (28,8%) та мисливські (2,6%) ресурси.

Природно-ресурсний потенціал фауністичних ресурсів дорівнює середньорічній продуктивності мисливських, рибних та медоносних ресурсів, виражена у загальнодержавних цінах.

Ресурсозбереження – прогресивний напрямок використання природно-ресурсного потенціалу, яке забезпечить економію природних ресурсів й збільшення виробництва продукції при тій же кількості сировини, палива, основних та допоміжних матеріалів.

Існують наступні напрямки ресурсозбереження:

- комплексне використання мінерально-сировинних та паливних ресурсів;
- запровадження ресурсозберігаючих технологій та сучасної техніки;
- широке використання в переробній промисловості вторинної сировини;
- стабілізація земельного фонду, відновлення родючості землі, рекультивация відпрацьованих кар'єрів;
- ефективне регулювання лісокористування, підтримка продуктивності лісів;
- збереження рекреаційних ресурсів при розміщенні нових промислових об'єктів.

Важливим компонентом ресурсозбереження є вторинний ресурсний потенціал та підвищення ефективності енергозбереження.

Комплексний розвиток напрямків ресурсозбереження дозволить сформувати нову ідеологію господарювання, яка буде базуватися на економному використанні наявної ресурсної бази, оптимальному співвідношенні первинних та вторинних ресурсів, запровадженні мало відхідного виробничого циклу [5].

4.2. Науково-виробничий потенціал

Виробничий і науковий потенціал – комплексна характеристика рівня розвитку науки, інженерного діла, техніки, можливостей і ресурсів, якими володіє суспільство для вирішення науково-технічних проблем.

Науково-технічний потенціал – сукупність усіх засобів науково-технічної діяльності та її ресурсів. Науково-технічний потенціал включає до себе:

- матеріально-технічну базу (наукові: організації, обладнання, лабораторії, експериментальні заводи та ін.);
- кадри наукової системи (учені, дослідники, конструктори, науково-Отехнічний персонал та ін.);
- інформаційні системи, які забезпечують постійне удосконалення наукових знань (здатні оперативно обробляти інформацію й подавати її споживачу);
- організаційно-управлінська підсистема – планування науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт (НДДКР), їх фінансування; структура управління НДДКР; організаційно-управлінська структура наукових підрозділів; методи управління НДДКР.

На національному рівні розробляються програми: ресурсозбереження, приросту виробництва продовольства, збільшення випуску технологічного обладнання на експорт, програма фундаментальних досліджень за найважливішими напрямками академічної науки. До регіональних науково-технічних програм належать: виробництво ТНП, охорона навколишнього середовища, використання вторинних

ресурсів. На підприємствах і в видах діяльності розробляються програми з питань технічного переозброєння виробництва, освоєння нових технологій.

Виробничий потенціал – кількісний і якісний рівень основних засобів та їх розміщення в регіоні. Частиною виробничого потенціалу господарства являються основні засоби, до яких належать засоби праці, що функціонують у сфері матеріального виробництва й багаторазового використання у виробництві матеріальних благ, при цьому вони зберігають свою натуральну форму, поступово зношуються і переносять свою вартість на вироблену продукцію частинами у вигляді амортизаційних відрахувань (табл. 4.5).

Таблиця 4.5

Основні засоби в економіці України [11, С. 89]

	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007 ¹
	млрд. крб.		млн. грн.							
Основні засоби (у фактичних цінах на кінець року)	474	10865152	828822	915477	964814	1026163	1141069	1276201	1568890	1969888
Індекси основних засобів, відсотків до 1990 року	100,0	107,5	110,6	113,4	114,6	118,4	123,4	128,0	134,3	140,1
до попереднього року	103,1	99,0	101,0	102,4	101,1	103,3	104,2	103,7	104,9	104,3

¹ Дані попередні.

Кількісний та якісний рівні основних засобів і, передусім, їх активної частини – машин і обладнання – характеризують виробничий потенціал народного господарства. Виробничі фонди становлять 2/3 вартості усіх основних засобів і майже половину національного багатства. Одним з основних показників, що характеризують основні засоби, є виробнича потужність – здатність засобів праці виробляти максимальну кількість продукції [5].

Господарство України характеризується великим виробничим потенціалом. У структурі основних засобів майже 50% припадає на промисловість, 23,5% – на сільське господарство, 16% – на транспорт і зв'язок, 3,9% – на будівництво.

Науковий потенціал. У цілому науковий потенціал характеризується як сукупність ресурсів й можливостей сфери науки будь-якої системи (колективу, види діяльності, міста тощо), що дає змогу при наявних формах організації й управління ефективно вирішувати завдання господарства. Складовими наукового потенціалу являються кадри, фінанси, матеріально-технічна база, інформаційне забезпечення. Поняття "науковий потенціал" можна поширити на будь-яку сукупність наукових організацій, у тому числі й на об'єднання у видах діяльності, в міністерствах, відомствах, а також сукупність наукових організацій, розташованих на відповідній території.

Науковий потенціал розглядається як невід'ємна частина всього науково-технічного потенціалу суспільства. Найважливішим елементом наукового потенціалу є кадри.

У 1980 р. в науці й науковому обслуговуванні України було зайнято 600 тис. чол., у 1990 р. – 313,1, проте у 2000 р. – 120,8, у 2006 р. -100,2 тис. чол., у 2007 р. 96,8 тис.чол. у тому числі 4,4 тис. докторів наук та 17,0 тис. кандидатів наук [11, С. 329] (табл. 4.6).

Наукові кадри [11,С. 329]

	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Кількість працівників, які виконують наукові та науково-технічні роботи ¹	494,2	293,1	188,0	181,5	178,0	173,9	173,6	170,6	160,8	155,5
Кількість спеціалістів, які виконують наукові та науково-технічні роботи	313,1	179,8	120,8	113,3	107,4	104,8	106,6	105,5	100,2	96,8
з них мають науковий ступінь										
доктора наук	3,2	4,1	4,1	4,0	4,0	4,0	4,1	4,2	4,3	4,4
кандидата наук	29,3	22,9	17,9	17,4	17,2	16,8	17,0	17,0	16,9	17,0
Кількість працівників, які виконують науково-технічні роботи за сумісництвом ²	36,0	41,7	53,9	55,4	57,2	63,4	65,6	68,5	74,9	76,9
з них мають науковий ступінь										
доктора наук	2,9	4,2	5,5	5,1	5,5	6,1	6,4	6,9	7,4	7,5
кандидата наук	21,1	18,6	23,3	19,4	20,6	22,8	23,6	25,7	29,2	30,1

¹ З 2006 р. організації, які виконують лише науково-технічні послуги, звіт не складають.

² З 2006 р. включено усіх науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів

Особливу роль у розвитку наукових досліджень відіграє виробнича, заводська наука.

Науковий потенціал, безперечно, впливає на розміщення насамперед наукомістких видів діяльності господарства й невиробничої сфери. У наукових закладах широко досліджуються продуктивні сили в усіх регіонах країни.

Науково-дослідні заклади, що займаються фундаментальними дослідженнями, зосереджуються, як правило, у великих економічних й культурних центрах, а на периферії – їхні філії, відділення й лабораторії.

4.3. Трудоресурсний потенціал України

Населення України, його динаміка. Характеристика будь-якої територіальної групи населення завжди починається з виявлення його загальної чисельності та динаміки розвитку. Зміни в чисельності населення відбуваються в результаті природного пересування чи відтворення населення, тобто залежать як від співвідношення народжуваності й смертності, так і в результаті механічного пересування, тобто територіального перерозподілу населення й імміграції (табл. 4.7).

Таблиця 4.7

Кількість населення¹ [11, С. 342]

	1991	1996	2001	2002 ¹	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Наявне населення, млн.	51,9	51,3	48,9	48,5	48,0	47,6	47,3	46,9	46,6	46,4
міське	35,1	34,8	32,9	32,6	32,3	32,1	32,0	31,9	31,8	31,7
сільське	16,8	16,5	16,0	15,9	15,7	15,5	15,3	15,0	14,8	14,7
відсотків до всього населення										
міське	67,5	67,8	67,4	67,2	67,3	67,5	67,7	67,9	68,1	68,3
сільське	32,5	32,2	32,6	32,8	32,7	32,5	32,3	32,1	31,9	31,7
Постійне населення, млн.	51,6	50,9	48,7	48,2	47,8	47,4	47,1	46,7	46,5	46,2
чоловіки	23,9	23,6	22,5	22,3	22,1	21,9	21,8	21,6	21,5	21,3
жінки	27,7	27,3	26,2	25,9	25,7	25,5	25,3	25,1	25,0	24,9
відсотків до всього населення										
чоловіки	46,3	46,4	46,2	46,3	46,2	46,2	46,2	46,1	46,1	46,1
жінки	53,7	53,6	53,8	53,7	53,8	53,8	53,8	53,9	53,9	53,9

¹ За даними Всеукраїнського перепису населення на 5 грудня 2001 р., за інші роки – на 1 січня

До *наявного населення* відноситься населення, яке знаходиться на момент перепису на даній території з врахування тимчасово проживаючих.

До *постійного* відноситься населення, яке постійно проживає на момент перепису на даній території, з огляду на тимчасово відсутніх [11, С. 342].

Населення України складає 46,4 млн. чол. Постійне населення складає 46,2 млн. чол.

Розподіл постійного населення по регіонах країни. Наприклад, майже в усіх регіонах чисельність жінок перевищує чисельність чоловіків. Особливо це стосується Криму, Вінницької, Волинської областей. По усіх регіонах України показник народжуваності знижується й збільшується показник смертності.

Приріст населення визначається як різниця між народженими й померлими. Якщо число померлих більше за число народжених, то спостерігається негативний приріст.

Таблиця 4.8

Кількість народжених, померлих та природний приріст населення
[1, С. 350]

	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Кількість народжених										
усього	657,2	492,9	385,1	376,5	390,7	408,6	427,3	426,1	460,4	472,7
у міських поселеннях	442,8	308,4	238,0	237,3	248,9	266,4	284,4	284,3	306,7	314,1
у сільській місцевості	214,4	184,5	147,1	139,2	141,8	142,2	142,9	141,8	153,7	158,6
Кількість померлих										
усього	629,6	792,6	758,1	746,0	754,9	765,4	761,3	782,0	758,1	762,9
у міських поселеннях	357,1	476,4	457,1	450,4	454,4	459,9	460,5	471,6	461,8	466,3
у сільській місцевості	272,5	316,2	301,0	295,6	300,5	305,5	300,8	310,4	296,3	296,6
Природний приріст населення										
усього	27,6	-299,7	-373,2	-369,5	-364,2	-356,8	-334,0	-355,9	-297,7	-290,2
у міських поселеннях	85,7	-168,0	-219,1	-213,1	-205,5	-193,5	-176,1	-187,3	-155,1	-152,2
у сільській місцевості	-58,1	-131,7	-153,9	-156,4	-158,7	-163,3	-157,9	-168,6	-142,6	-138,0

Показник приросту населення на одну тисячу наявного населення в Україні складає 7, а в Чернігівській області він дорівнює 13,0 (8,1 та 21,1); в Полтавській області 9,3; в Сумській – 10,1; в Луганській – 9,5; в Черкаській – 9,4.

Для порівняння даних про народжуваність, смертність та природний приріст по різних регіонах, їх розраховують на 1000 чол. населення, отримуючи відповідні коефіцієнти (вони називаються загальними):

коефіцієнт народжуваності:

$$n = \frac{N}{T \cdot S} \times 1000;$$

коефіцієнт смертності:

$$m = \frac{M}{T \cdot S} \times 1000$$

коефіцієнт природного приросту:

$$K_{np.} = \frac{N - M}{T \cdot S} \times 1000$$

де N – кількість народжених в регіоні (країні) за період T ; M – кількість померлих; S – середня кількість жителів регіону за період T .

Якщо розраховуються річні показники, то $T = 1$ і формула набуває вигляду:

$$n \frac{N}{S} \times 1000$$

Коефіцієнт природного рушення розраховується в промілях (‰).

Прогноз чисельності населення визначається за формулою:

$$N_1 = N_0 (1 + k t)$$

де N_0 - початкова чисельність населення; N_1 - чисельність населення через t років; k – середньорічний приріст населення; t – період прогнозування.

Лінійна функція використовується у випадку, коли середньорічний приріст постійна величина.

Уже через 23 роки кількість українців зменшиться до 39 мільйонів. Такий невтішний прогноз обнародувала ООН у своєму демографічному звіті. В Україні найнижчий у світі природний приріст населення, говориться в демографічному звіті ООН. Якщо ситуація не зміниться кардинальним образом, то вже через 23 роки українців буде 39 мільйонів чоловік.

Україна посідає одно з перших місць у Європі по смертності населення, до того ж незабаром їй загрожує "геронтологічна революція" – стрімке збільшення кількості людей похилого віку. З 1950 р. в Україні кількість людей віком понад 60 років зростає удвічі. У 2006 р. чисельність населення України скоротилася на 0,6%, або на 283,5 тис. чол. порівняно з початком року. За прогнозами, населення України до 2030 р. може скоротитися до 37,5 млн. чол., а до 2050 р. скласти лише 29,0 млн. чол. Зокрема, з 2006 р. в країні щодня виходить 2-3 чоловік, а заражається десь 35. В Україні найнижчий у світі природний приріст населення, говориться в демографічному звіті ООН.

Дослідження проводилися за рахунок канадського агентства Міжнародного розвитку за підтримкою посольства Канади в Україні.

Трудові ресурси України та їх використання. Економічно активне населення згідно з концепцією робочої сили – це населення обох статей віком 15–70 років, яке протягом певного періоду забезпечує пропозицію робочої сили для виробництва товарів та послуг. Економічно активними вважаються особи, зайняті економічною діяльністю, яка приносить доход (зайняті), та безробітні (табл. 4.9).

Таблиця 4.9

Населення за економічною активністю [11, С. 368]

(у віці 15–70 років; тис.)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Економічно активне населення	22830,8	22426,5	22231,9	22171,3	22202,4	22280,8	22245,4	22322,3
працездатного віку	21150,7	20893,6	20669,5	20618,1	20582,5	20481,7	20545,9	20606,2
старше працездатного віку	1680,1	1532,9	1562,4	1553,2	1619,9	1799,1	1699,5	1716,1
Зайняті	20175,0	19971,5	20091,2	20163,3	20295,7	20680,0	20730,4	20904,7
працездатного віку	18520,7	18453,3	18540,9	18624,1	18694,3	18886,5	19032,2	19189,5
старше працездатного віку	1654,3	1518,2	1550,3	1539,2	1601,4	1793,5	1698,2	1715,2
Безробітні	2655,8	2455,0	2140,7	2008,0	1906,7	1600,8	1515,0	1417,6
працездатного віку	2630,0	2440,3	2128,6	1994,0	1888,2	1595,2	1513,7	1416,7
старше працездатного віку	25,8	14,7	12,1	14,0	18,5	5,6	1,3	0,9
Економічно неактивне населення	13318,4	13595,6	13667,5	13687,6	13622,9	13559,7	13542,1	13312,0
працездатного віку	7562,4	7894,1	8140,2	8262,8	8365,4	8410,3	8318,0	8144,8
Старше працездатного віку	5756,0	5701,5	5527,3	5424,8	5257,5	5149,4	5224,1	5167,2

У країнах СНД до трудових ресурсів (а не до працездатного населення) відноситься працездатне населення віком від 16 до 60 років – чоловіки, від 16 до 55 років – жінки, а також зайняті суспільною виробничою працею пенсіонери (за віком й на пільгових умовах) чи інваліди та підлітки від 14 до 16 років.

Сумарну величину трудових ресурсів знаходять за формулою:

$$C = N - a - n - b - m,$$

де C – чисельність трудових ресурсів; T – чисельність населення в працездатному віці; a – особи працездатного віку, які працюють в

домашньому господарстві; n – непрацюючі інваліди в працездатному віці; m – працюючі пенсіонери й підлітки; b – ті, які вчаться з відривом від виробництва.

У межах держави постерігаються помітні територіальні відмінності в співвідношенні вікових груп населення. У містах частка працездатних серед населення звичайно вища, ніж у сільській місцевості. Ці відмінності пов'язані з тим, що в селах дещо нижчий відсоток дітей і вищий відсоток осіб пенсійного віку, а також з відтоком до міст працездатного населення, особливо молоді.

Для характеристики трудових ресурсів держави, району, міста (або в сільській місцевості) поряд з кількісними показниками (число працездатних) важлива якісна оцінка наявних трудових ресурсів. Для проведення такої оцінки необхідно мати дані про склад працездатного населення за статтю, віком, освітою і професійною підготовкою. Із зміною розміщення виробництва змінюється й розміщення трудових ресурсів шляхом переміщення їх в ті райони, де робочі руки особливо потрібні. Для планування трудових ресурсів велике значення має балансовий метод, тобто складання на певну дату балансу трудових ресурсів як для регіону в цілому, так і для окремих районів, міст чи населених пунктів. Відмінності у використанні трудових ресурсів пов'язані, передусім, з відмінностями рівня економічного розвитку й особливостями господарської спеціалізації окремих районів. Від них залежать: міра залучення працездатних до суспільного виробництва, їх розподіл по видах діяльності народного господарства, дефіцит або надлишок робочої сили, зайнятість.

Особливості розміщення населення по території країни складаються внаслідок тривалого процесу її заселення й господарського освоєння. Цей процес протікає нерівномірно та історично, внаслідок чого створюються великі відмінності в мірі заселеності окремих регіонів чи всієї країни. Міра заселеності території характеризується показником щільності населення, який виражається відношенням кількості населення на одиницю площі.

Кількісний показник щільності населення має відносне значення, сам по собі він не дозволяє судити про міру господарського освоєння території й потенційні можливості її населення. Економічна оцінка щільності населення тієї чи іншої території може бути зроблена тільки з урахуванням рівня розвитку продуктивних сил – технічною озброєністю праці, транспортною мережею та ін.

Зайнятість населення України. Для того, щоб характеризувати зайнятість населення, необхідно знати кількість економічно активного населення – населення, яке протягом визначеного періоду забезпечує пропозиції робочої сили для виробництва товарів й послуг. *Зайнятими* (за матеріалами вибіркового обстеження) вважаються особи у віці 15–70 років, які: працювали впродовж обстежуваного тижня хоча б одну годину за наймом за винагороду в грошовому чи натуральному вигляді, індивідуально (самостійно), в окремих громадян або на власному (сімейному) підприємстві; працювали безкоштовно на підприємстві, у бізнесі, що належить будь-кому з членів домогосподарства, або в особистому селянському господарстві з метою реалізації продукції, виробленої внаслідок цієї діяльності; особи, які були тимчасово відсутні на роботі, тобто формально мали робоче місце, власне підприємство (бізнес), але не працювали впродовж обстежуваного періоду з незалежних від них особисто обставин (табл. 4.10).

Безробітні (за методологією МОП) – особи у віці 15–70 років (зареєстровані та незареєстровані в державній службі зайнятості), які одночасно задовольняють трьома умовами: не мали роботи (прибуткового заняття); активно шукали роботу або намагались організувати власну справу; впродовж найближчих двох тижнів були готові приступити до роботи, тобто почати працювати за наймом або на власному підприємстві з метою отримання оплати або доходу. До категорії безробітних також відносяться особи, які приступають до роботи протягом найближчих двох тижнів; знайшли роботу, чекають відповіді; зареєстровані у державній

службі зайнятості як такі, що шукають роботу; навчаються за направленням служби зайнятості.

Безробіття вважається, з одного боку, важливим стимулятором активності працюючого населення, а з іншого – великим суспільним лихом. Всі країни світу прикладають багато зусиль для подолання безробіття, але жодній ще не вдалося ліквідувати його повністю. Навіть в таких країнах з розвинутою, соціально орієнтованою економікою, як Японія, США, Німеччина, кількість безробітних не була меншою 0,6% загальної кількості робочої сили. Взагалі експерти Міжнародної організації праці вважають, що найближчими роками в середньому в світі рівень безробіття досягне 10% і повністю ліквідувати його не зможе жодна країна.

У період 2004-2010 роки рівень безробіття в Україні становитиме 4,2-4,4%.

Рівень безробіття визначається за формулою:

$$\text{Рівень безробіття} = \frac{\text{Кількість безробітних}}{\text{Кількість працездатних}} \times 100\%$$

Для виміру безробіття, крім цього показника, користуються ще показниками абсолютної кількості безробітних (тисяч чоловік) та кількістю працівників, що претендує на одне вакантне місце.

Таблиця 4.10

Кількість зайнятого населення за видами економічної діяльності¹
[11, С. 370]

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Усього	20175,0	19971,5	20091,2	20163,3	20295,7	20680,0	20730,4	20904,7
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	4334,1	4117,4	4107,0	4079,1	3974,6	3986,3	3633,8	3468,1
Промисловість	4598,3	4390,3	4220,4	4123,2	4077,1	4072,4	4036,9	3973,0
Будівництво	903,6	865,4	838,9	833,5	907,5	941,5	987,1	1030,2

Продовження табл. 4.10

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку. Діяльність готелів та ресторанів	3121,3	3422,2	3657,1	3752,4	3971,2	4175,2	4403,9	4564,4
Діяльність транспорту та зв'язку	1355,0	1325,9	1353,5	1361,4	1374,9	1400,5	1428,3	1451,9
Фінансова діяльність	166,1	171,9	178,0	190,3	216,1	247,9	283,9	344,4
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	815,9	834,3	848,2	914,8	919,9	966,6	1041,9	1134,7
Державне управління	1198,6	1163,0	1183,4	1170,6	1050,2	1028,9	1033,7	1036,4
Освіта	1609,7	1621,3	1630,3	1637,2	1648,7	1668,2	1690,5	1693,7
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1379,6	1361,8	1359,8	1366,5	1348,9	1356,6	1356,7	1359,0
Інші види економічної діяльності	692,8	698,0	714,6	734,3	806,6	835,9	833,7	848,9

З метою забезпечення зайнятості населення, задоволення потреб громадян в праці Кабінетом Міністрів України і місцевими органами державної виконавчої влади розробляються річні та довготермінові державні й територіальні програми зайнятості населення . Ці програми спрямовані на:

– сприяння розвитку та структурній перебудові економіки, розширення сфери зайнятості за рахунок створення нових робочих місць шляхом прямого інвестування пріоритетних видів діяльності і регіонів;

– стимулювання нових форм господарювання, наукомістких виробництв, підприємницької діяльності, розвиток малих і середніх підприємств та організацій;

– поліпшення системи відтворення робочої сили в поєднанні з розвитком робочих місць. Організацію профорієнтації, перепідготовку робочих кадрів та підвищення їх кваліфікації;

– організацію оплачуваних громадських робіт; добровільне переселення громадян у межах України; соціальну підтримку, соціальний захист громадян, нездатних на рівних можливостях конкурувати на ринку праці;

– розробку заходів сприяння зайнятості сільського населення.

Чисельність безробітних у глобальному масштабі залишається на безпрецедентно високому рівні, незважаючи на стрімке економічне зростання. Глобальне безробіття не скорочується, і, найголовніше, навіть в умовах стрімкого економічного зростання у світі в 2007 році збережеться проблема створення гідних робочих місць і подальшого скорочення чисельності працюючих бідних. Щоб стримати або знизити рівень безробіття, необхідно зміцнити зв'язок між економічним зростанням і створенням робочих місць.

В Україні для зареєстрованого безробіття притаманна суттєва регіональна диференціація. У 2006 році найвищий рівень зареєстрованого безробіття спостерігався у Рівненській – 9,0, у Тернопільській, Житомирській та Чернівецькій областях – 8,6, а найнижчий у м. Києві – 3,1.

Слід відмітити, що кількість незайнятих громадян, які були зняті з обліку без вирішення питання працевлаштування у 2006р., порівняно з 2005р., скоротилася на 82,7 тис. осіб, або на 9,2% та становила 813,7 тис. осіб. Крім того, дострокову пенсію оформлено 35,1 тис. громадян передпенсійного віку, що на 8,1% менше, ніж у 2005р.

Одним із напрямів соціального захисту незайнятого населення є організація оплачуваних громадських робіт. На таких роботах упродовж 2006р. працювали 437,4 тис. безробітних осіб, що на 4,4% більше, ніж у 2005р. Середня тривалість громадських робіт у розрахунку на одного

безробітного, залученого до їх проведення, у 2006р. становила 12,5 дня проти 13,2 дня у 2005р. При цьому на організацію та проведення таких робіт у 2006р. було витрачено 111,3 млн.грн., що на 23,2% більше, ніж у 2005р.

З метою підвищення конкурентоспроможності безробітних державною службою зайнятості здійснюється їх професійне навчання (підготовка, перепідготовка, підвищення кваліфікації). В навчальних закладах усіх типів упродовж 2006р. проходили професійне навчання 203,4 тис. безробітних, що на 5,2% більше ніж у 2005р., з них завершили навчання у цьому періоді 161,7 тис. осіб. Із загальної кількості безробітних, які завершили навчання, кожен другий (60,3%) навчався з метою підвищення своєї кваліфікації, кожен четвертий (27,3%) пройшов перепідготовку на іншу професію, а решта (12,4%) - вперше отримали професійну освіту.

З Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття видатки на виплату допомоги у зв'язку з безробіттям у 2006р. становили 1,5 млрд.грн. Середній розмір допомоги у грудні 2006р. склав 251,48 грн., що дорівнює 62,9% законодавчо встановленого у цьому періоді мінімального рівня заробітної плати (400 грн.).

Питання до самоконтролю:

1. Сутність природно-ресурсного потенціалу.
2. Основні групи ресурсів.
3. Класифікація природних ресурсів.
4. Економічна оцінка природних ресурсів.
5. Характеристика природно-ресурсного потенціалу України.
6. Сутність виробничого потенціалу.
7. Сутність наукового потенціалу.
8. Населення України, його динаміка.
9. Трудові ресурси України, їх використання.
10. Зайнятність населення України.

Теми для дискусій

1. Характеристика природно-ресурсного потенціалу економічних районів, їх сировинних, паливних, біологічних, земельних, рекреаційних та інших ресурсів.
2. Ресурсозбереження як головний напрям використання природно-ресурсного потенціалу України.
3. Регіональні особливості відтворення населення.
4. Трудоресурсна ситуація та її регіональні особливості.
5. Кількісна та якісна характеристика основних засобів.
6. Державні витрати на науку та освіту.

Тести

1. Частина всієї сукупності багатств природи, які безпосередньо являються об'єктом природокористування – це

- A) інноваційний потенціал;
- B) трудоресурсний потенціал;
- C) науково-виробничий потенціал;
- D) природно-ресурсний потенціал.

2. Нафта і газ – це ресурси

- A) хімічні;
- B) нерудні;
- C) металорудні;
- D) паливно-енергетичні.

3. До вичерпних природних ресурсів відносяться:

- A) кліматичні ресурси;
- B) енергія вітру;
- C) сонячна енергія;
- D) рослинні та водні ресурси.

4. До невичерпних природних ресурсів відносяться:

- A) паливні ресурси;
- B) мінеральні ресурси;
- C) рослинні та водні ресурси;
- D) сонячна енергія та енергія вітру.

5. До відновлюваних природних ресурсів відносяться:

- A) паливні ресурси;
- B) мінеральні ресурси;
- C) сонячна енергія та енергія вітру;
- D) рослинні та ґрунтові ресурси.

6. По народногосподарському значенню корисні копалини країни поділяються на такі групи:

- A) вичерпні та невичерпні;
- B) балансові та забалансові;
- C) відновлювані та невідновлювані;
- D) всі відповіді правильні.

7. Бальна та вартісна це види оцінки природних ресурсів:

- A) якісної;
- B) вартісної;
- C) бальної;
- D) кількісної.

8. Оцінка, яка дає можливість дати абсолютну цінність того або іншого джерела природних ресурсів – це оцінка

- A) вартісна;
- B) якісна;
- C) бальна;
- D) кількісна.

9. Рекреаційні ресурси служать для:

- A) формування сировинної бази;
- B) виробництва промислової продукції;

- C) регенерації здоров'я та підтримки працездатності населення;
- D) розвитку транспортного комплексу.

10. Санаторії, пансіонати відносяться до

- A) рекреаційних країн;
- B) рекреаційних регіонів;
- C) рекреаційних районів;
- D) рекреаційних пунктів.

11. Ресурси диких тварин, птиці, риби, бджільництва, зумовлені впливом господарської діяльності людини - це

- A) транспортні ресурси;
- B) промислові ресурси;
- C) фауністичні ресурси;
- D) сировинні ресурси.

12. Прогресивний напрямок використання природно-ресурсного потенціалу, що забезпечить економію природних ресурсів й збільшення виробництва продукції при тій же кількості сировини, палива, основних та допоміжних матеріалів - це

- A) ресурсозабезпечення;
- B) ресурсозбереження;
- C) ресурсозасвоєння;
- D) ресурсовіддача.

13. Сукупність усіх засобів науково-технічної діяльності та її ресурсів – це

- A) виробничий потенціал;
- B) трудоворесурсний потенціал;
- C) соціальний потенціал;
- D) науково-технічний потенціал.

14. Кількісний і якісний рівень основних виробничих фондів та їх розміщення в регіоні.

- A) трудоворесурсний потенціал;

- B) соціальний потенціал;
- C) науково-технічний потенціал;
- D) виробничий потенціал.

15. Здатність засобів праці виробляти максимальну кількість продукції - це

- A) основні засоби;
- B) собівартість продукції;
- C) рентабельність виробництва;
- D) виробнича потужність.

16. Сукупність ресурсів й можливостей сфери науки будь-якої системи, що дає змогу при наявних формах організації й управління ефективно вирішувати завдання господарства - це

- A) виробничий потенціал;
- B) трудовий потенціал;
- C) соціальний потенціал;
- D) науковий потенціал.

17. Населення, яке знаходиться на момент перепису на даній території з врахування тимчасово проживаючих – це

- A) тимчасове населення;
- B) постійне населення;
- C) мігруюче населення;
- D) наявне населення.

18. Різниця між народженими й померлими – це

- A) середньоспискова чисельність населення;
- B) міграція населення;
- C) приріст населення;
- D) економічно активне населення.

19. Населення, яке протягом визначеного періоду забезпечує пропозиції робочої сили для виробництва товарів й послуг - це

- A) безробітне населення;

- В) населення працездатного віку;
- С) економічно неактивне населення;
- Д) зайняте населення.

20. Показник, який виражається відношенням кількості населення на одиницю площі – це показник

- А) приросту населення;
- В) щільності населення;
- С) міграції населення;
- Д) економічної активності населення.

Практичні завдання

1. Складіть таблицю та проаналізуйте природно-ресурсний потенціал регіонів України (користуючись статистичними даними Статистичного збірника «Регіони України» 2007 рік/ Держкомстату України. За редакцією О. Г. Осауленка – К. - 2008.). Зробіть такі висновки:

1.1. Чи є регіони-лідери за потужністю природних ресурсів і регіонами, що максимально використовують свій природно-ресурсний потенціал?

1.2. Які особливості сучасного використання природного потенціалу? Що є основними стримуючими факторами розвитку природно-ресурсного потенціалу?

1.3. Які регіони мають найвищий ступінь освоєння наявних природних ресурсів?

1.4. Чому існує невідповідність і незбіг регіонів-лідерів за природно-ресурсним потенціалом і регіонів-лідерів за потужністю використання природних ресурсів?

2. Складіть таблицю та проаналізуйте науково-виробничий потенціал регіонів України (користуючись статистичними даними Статистичного збірника «Регіони України» за 2007 рік/ Держкомстату України. За редакцією О. Г. Осауленка – К. - 2008.).

3. Визначити ресурсозабезпеченість України залізною рудою і марганцем, якщо поклади становлять, відповідно, 25 млрд. т та 2,1 млрд т, а середньорічний видобуток за 1995-2005 рр. -33,5млн т та 3 млн т. Чисельність населення на 01.01.2008 р. -46,6 млн осіб.

4. За даними наведеної нижче таблиці розрахуйте коефіцієнти народжуваності, смертності та природного приросту за регіонами України. Зробіть висновки.

	Чисельність наявного населення, тис.осіб	Кількість народжених, осіб	Кількість померлих, осіб
Україна	46372,7	472657	762877
Автономна Республіка Крим	1971,1	21667	31253
області			
Вінницька	1672,2	16711	29428
Волинська	1036,4	13990	15471
Дніпропетровська	3398,4	34502	59850
Донецька	4538,9	40560	82109
Житомирська	1305,5	14252	24201
Закарпатська	1242,6	16833	16488
Запорізька	1832,9	17591	30747
Івано-Франківська	1382,6	16243	18811
Київська	1737,3	18378	31511
Кіровоградська	1039,7	10076	19219
Луганська	2355,4	20326	42023
Львівська	2559,8	27454	34891
Миколаївська	1203,6	12363	20016
Одеська	2394,7	26759	38835
Полтавська	1524,9	13334	28385
Рівненська	1152,0	15759	16156
Сумська	1196,8	10108	22418
Тернопільська	1098,6	11431	16473
Харківська	2795,9	25269	45512
Херсонська	1107,5	11570	18143
Хмельницька	1350,3	13712	23080
Черкаська	1315,5	11801	24060
Чернівецька	904,5	10029	12386
Чернігівська	1135,9	9500	24433
м. Київ	2740,2	28445	31111
м. Севастополь ¹	379,5	3994	5867

5. Проаналізуйте наявність працездатного населення у містах та сільській місцевості за статистичними даними регіонів України. Чи

існують територіальні відмінності в співвідношенні вікових груп населення? Якщо такі відмінності існують проаналізуйте причини їх виникнення та напрямки залагодження, якщо вони потрібні.

6. Здійсніть кількісний та якісний аналіз трудових ресурсів регіонів України (користуючись статистичними даними Статистичного збірника «Регіони України» за 2007 рік/ Держкомстату України. За редакцією О. Г. Осауленка – К. - 2008.). Зробіть відповідні висновки.

Список рекомендованої літератури

Основна

1. Економіка і організація інноваційної діяльності: підручник / О. І. Волков, М. П. Денисенко, А. П. Гречан та ін. – К. : ВЦ "Професіонал", 2004. – 960с.
2. Інновації: проблеми науки і практики. – Х. : ВД "ІНЖЕК", 2006. – 335 с.
3. Лігоненко Л. О. Сучасні інформаційні технології економічних досліджень : навч. посібник / Л. О. Лігоненко, Н. П. Кустова, Л. В. Клоченок. – К., 2002.
4. Николаев О. В. Кадровый потенциал наукоемких производств : пути выхода из кризиса / О. В. Николаев. – М. : Экономика, 2005. – 229 с.
5. Пирогов С. Внешние трудовые миграции в Украине : социально-экономический аспект / С. Пирогов, Е. Малиновская, А. Хомра. – К.: НИПМБ, 2003. – 134 с.
6. Руденко В. П. Український природно-ресурсний потенціал : навч. посібник: в 3-х ч. / В. П. Руденко. – Ч. 1. – К. : ІЗМН, 1997; Ч. 2. – К.: УІНС, 2000; Ч. 3. – Чернівці : Рута, 2005. – (Серія оцінкових картосхем).

- 7 Смертність населення України у трудоактивному віці. – К. : Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 210 с.
- 8 Старченко Л. В. Еколого-економічне обґрунтування якості життя населення регіону в умовах сталого розвитку / Л. В. Старченко. – 2008.
- 9 Федулова І. В. Теоретичні положення з визначення категорій інноваційний процес і інноваційна діяльність / І. В. Федулова // Проблеми науки. – 2007. – № 8. - С.2–8.
- 10 Формування ринкової економіки. Т. 1. Відтворення населення та його природний рух : міжнар. наук.-практ. конф. "Демографічний розвиток України та пріоритетні завдання демографічної політики": зб. матеріалів. – К. : КНЕУ, 2006. – 389 с.
- 11 Чесбро Г. Открытые инновации. Создание прибыльных технологий / Г. Чесбро ; пер. с англ. – М.: Поколение, 2007. – 335 с.

Додаткова

- 12 Економічна активність населення Харківської області у 2007 році: стат. зб. / Держ. ком. стат. України ; Голов. упр. стат. у Харк. обл. – Х., 2008. – 81 с.
- 13 Наукова та науково-технічна діяльність організацій Харківської області у 2007 році: комплексна економічна доповідь / Держ. ком. стат. України ; Голов. упр. стат. у Харк. обл. – Х. : Б.в., 2008. – 34 с.
- 14 Потенціал підприємства формування та оцінка : навч. посібник для вузів / О. К. Добикіна, В. С. Рижов та ін. – К. : ЦУЛ, 2007. – 207 с.
- 15 Регіони України – 2007 рік : стат. зб. / за ред. О. Г. Осауленка; Державний комітет статистики України. – К. : ДКСУ, 2008.

- 16 Решитько Т. В. Развитие сферы занятости сельского населения Украины : автореф. дис.... канд. экон. наук / Т. В. Решитько. – К. : Б.в., 2008. – 20 с.
- 17 Рівень життя населення України. – К. : Консультант, 2006. – 426 с.
- 18 Социально-экономический потенциал устойчивого развития : учеб. для вузов / Т. А. Акимова, О. Ф. Балацкий и др. – Сумы : Университетская книга, 2009. – 1120 с.
- 19 Субботіна І. В. Соціально-демографічні процеси в Україні в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. : автореф. дис.... канд. іст. наук / І. В. Субботіна. – Чернігів : Б.в., 2008. – 19 с.
- 20 Цумаєва А. С. Державне управління соціальним захистом населення в умовах ринкової економіки : автореф. дис.... канд. экон. наук / А. С. Цумаєва. – К. : Б.в., 2008. – 20 с.
- 21 Чепурко Г. І. Динаміка зайнятості населення України в період становлення ринкової економіки : автореф. дис.... д-ра. соціол. наук / Г. І. Чепурко. – К. : Б.в., 2006. – 29 с.
- 22 Чорний С. М. Національний склад населення України в ХХ сторіччі: довідник / С. М. Чорний. – К. : Картографія, 2001. – 88 с.
- 23 Шевченко Е. А. Инновации как приоритетное направление инвестирования в трансформационной экономике : дис.... канд. экон. наук / Е. А. Шевченко. – Х. : Б.и., 2008. – 203 с.

РОЗДІЛ 5. УКРАЇНА ЯК РЕГІОНАЛЬНА СИСТЕМА

5.1. Економіка України як єдність регіональних соціально-економічних систем

При дослідженні територіальних зв'язків регіон можна розглядати принаймні з двох боків. По-перше, як частину єдиної соціально-економічної системи. По-друге, як самостійне цілісне утворення, яке має свої цільові установки розвитку, свій ресурсний потенціал, свої способи поєднання виробничих ресурсів – факторів виробництва. Кожна з цих сторін має свої особливості, які накладають відбиток на процес управління ходом регіонального розвитку.

При дослідження регіону як частини цілої соціально-економічної системи постають проблеми визначення його місця в системі поділу праці в територіальному розрізі, дослідження відтворювальних циклів та визначення на цій підставі територіальних зв'язків й пропорцій в господарстві країни.

Устрій регіонального блоку "економіка" залежить від організації національної економічної системи. В адміністративно-плановій економічній системі колишнього Радянського Союзу окремих регіон (адміністративно-територіальна одиниця) представляв собою частину національної економіки (єдиного народногосподарського комплексу) і в значно меншій мірі – економічну підсистему (регіональний господарський комплекс). Внутрішні матеріальні й фінансові зв'язки регіону були істотно слабкіші за зовнішні, які регулювалися загальнодержавним плануванням (включало планування виробництва, матеріально-технічного забезпечення і збуту, фінансів, розподіл трудових ресурсів і т.д.). Основні параметри економіки регіону визначалися державним планом і політикою загальносоюзних відомств, а не місцевими потребами. У більшості регіонів через економічну незацікавленість підприємств у вивільненні працівників підтримувалася практично повна зайнятість, а міграція із

праценадлишкових регіонів носила в основному сезонний характер. З одного боку, грошові прибутки підприємств й населення жорстко регулювалися центром (перерозподіл фінансових ресурсів та нормування заробітної плати), а з іншого – реалізація доходів обмежувалась через централізований розподіл та дефіцит більшої частини засобів виробництва й споживчих благ. Тому зміна доходів порівняно мало впливала на виробництво, споживання, інвестиції. Таким чином, економіка регіону була слабо пов'язаною економічною підсистемою.

Перехід до ринкової економіки супроводжується тим, тим кожний регіон стає економічною підсистемою, яка характеризується сильною взаємозалежністю своїх основних елементів. Значно зростає вплив прибутків й платоспроможного попиту на регіональне виробництво, споживання і інвестиції, розвиток соціальної сфери, а також вплив виробництва на зайнятість й прибутки. Міжрегіональний обмін здійснюється на ринковій основі, і тому регіон як ринок зазнає впливу зовнішніх конкуруючих й доповнюючих ринків товарів, праці й капіталу.

Укрупнені елементи й зв'язки регіонального економічного механізму в плановій та ринковій економіках в основному співпадають. Однак при переході до ринкової економіки змінюються сутність та сила зв'язків між елементами регіонального механізму й зовнішнього економічного середовища (економіками інших регіонів та світовими ринками). Для внутрішніх й прямих міжрегіональних та міжнародних зв'язків є типовим їх підсилення [3].

Значна частина фінансових потоків проходить через регіональні та місцеві бюджети і позабюджетні фонди. Так, доходи бюджету складаються із податків (власних і регулюючих), які одержуються від підприємств, що використовують природні ресурсів й населення, а також із надходжень з державного бюджету країни (субвенцій, трансфертів тощо). Джерелами формування позабюджетних фондів є позикові кошти, соціальні збори (страхові та ін.), добровільні зноси, надходження із федеральних

позабюджетних фондів тощо. Доходи регіонального та місцевих бюджетів і позабюджетних фондів направляються на фінансування соціальної сфери (особливо освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення, житлово-комунального господарства), фінансову підтримку виробництва (головним чином підприємств, які знаходяться повністю або частково в регіональній чи муніципальній власності), інвестиції в регіональне господарство, охорону навколишнього середовища.

Регіон як підсистема національної економіки має економічні зв'язки з державними регулюючими системами (центром), з іншими регіонами та зовнішнім світом. Відношення між регіонами та зовнішнім світом є переважно торговими, хоча останнім часом регіони стають безпосередніми учасниками міжрегіонального й міжнародного ринків кредитних ресурсів, цінних паперів. Регулювання таких фінансових взаємовідносин (особливо міжбюджетних) – один із головних напрямків державної регіональної економічної політики.

5.2. Економіка регіонів України та перспективи розвитку

Господарські комплекси економічних районів України характеризуються значними відмінностями [3].

Донецький економічний район має потужну вугільно-металургійну базу з розвинутим супровідним виробництвом. Цьому сприяв комплекс природних та економічних передумов. У районі, який займає 8,8 відсотків території країни та складає 15,3 відсотків населення України, частка випуску товарів й послуг в економіці становить 19,4%, у тому числі в промисловості 26,6%, а обсяг створеної валової доданої вартості – відповідно, 17 і 25,7% (на початок 2000 р.). Трудоресурсний потенціал регіону складає 15,1%, а виробничий – 17,7% в країні.

Донецький економічний район являється типовим старопромисловим районом, де співвідношення промисловості й сільського господарства за випуском товарів і послуг складає 10:1.

За період 1990-2007 рр. відбулися істотні зрушення в виробничій й територіальній структурі господарського комплексу економічного району в зв'язку із структурною перебудовою економіки. У промисловості району за 1990-2007 рр. зросла частка видобувних видів діяльності і зменшилась обробних, що свідчить про появу екстенсивного процесу. Відбулися зрушення і в територіальній структурі промислового виробництва: по виробництву продукції переважної більшості видів діяльності промисловості в Україні підвищилась частка Донецької області й скоротилась Луганської. У Донецькій області сформовані крупні агломерації й промислові вузли, зокрема: Донецько-Макіївський, Горлівсько-Єнакієвський (у межах однойменних промислових районів); Торезо-Сніжнянський, Краматорсько-Костянтинівський, Селидово-Курахівський, Новотроїцько-Докучаївський. У Луганській області сформовано крупні промислові вузли, зокрема: Алчевсько - Стаханівський, Свердловсько-Ровенківський, Краснолуцько-Антрацитівський, а також Лисичансько-Рубежанський.

Територіальна організація продуктивних сил Донецького економічного району зумовила формування семи спеціалізованих господарських підрайонів: Донецько-Макіївського й Горлівсько-Єнакієвського промислового; Красноармійського індустріально-аграрного; Північно-Донецького промислового; Приазовського промислово-аграрного; Південно-Східного (промислова зона Луганщини); Старобільського аграрного.

Удосконалення виробничої та територіальної структури господарського комплексу Донецького економічного району доцільно здійснювати в напрямі:

- обмеження спеціалізації в ємкістких підвидах важкої промисловості, зокрема, важкого машинобудування;
- подальшої реструктуризації й технічного переоснащення вугільної, металургійної та нафтохімічної видів діяльності промисловості;

- зниження їх територіальної концентрації й техногенного навантаження на території регіону;
- нарощування потужностей високотехнологічних виробництв;
- перепрофілювання екологічно небезпечних виробництв шляхом удосконалення технологій та їх оптимального поєднання;
- покращення територіальної структури виробництва з урахуванням вирішення проблем зайнятості населення й зростання ролі соціальної сфери;
- підвищення рівня самозабезпеченості району продуктами харчування.

Придніпровський економічний район. Найбільш розвинута в районі важка промисловість. Тут зосереджено 13,9% території і населення держави, 17,9% природно-ресурсного потенціалу країни (грошовому еквіваленті), у тому числі: мінерально-сировинних ресурсів – 30,6%, водних – 12,7; земельних – 14,4%, рекреаційних 9,8%. Виробничий потенціал району складає 17,9, трудові ресурси – 13,9% загальнодержавного рівня.

Придніпровський економічний район – це промислово-аграрний район, в якому промисловість значно переважає сільське господарство (6:1). За 1990-2007 рр. відбулися зміни в територіальній та істотні зрушення в виробничій структурі господарського комплексу району. Зокрема, зросла частка видобувних видів діяльності – з 8,5 до 14,3%; скоротилась обробна промисловість – з 91,5 до 85,7%, що свідчить про поглиблення процесу екстенсивного розвитку промисловості. Істотних змін зазнала територіально-виробнича структура сільського господарства: зменшилась питома вага традиційних видів діяльності при значному абсолютному скороченні обсягів виробництва основних видів сільськогосподарської продукції.

Висока концентрація виробництва в містах Дніпропетровську, Дніпродзержинську та Кривому Розі сприяли формуванню

Дніпропетровсько-Дніпродзержинського та Криворізького промислових вузлів.

На території Придніпровського економічного району сформувалися такі агропромислові спеціалізовані комплекси, як: зерно-, плодоовоче-, м'ясо-, молоко- і птахопромисловий та олійно-жировий. Навколо великих міст розвинутий приміський аграрно-промисловий комплекс.

Основні проблеми щодо територіальної організації продуктивних сил у Придніпровському економічному районі пов'язані із:

- удосконаленням виробничої й територіальної структури виробництва;

- здійсненням науково обґрунтованого обмеження спеціалізації на ресурсомістких видах діяльності чорної металургії, хімічної та нафтохімічної промисловості; розвитком наукомістких видів діяльності машинобудування, легкої й харчової промисловості;

- прискоренням комплексного розвитку малих і середніх міст;

- використанням сприятливих природних особливостей регіону в напрямі розвитку рекреаційного комплексу не лише для власних потреб, а й інших регіонів України.

Східний економічний район. Східний район займає 13,9% території України, тут зосереджено 10,5% природно-ресурсного потенціалу (в грошовому еквіваленті) країни, в тому числі: на мінеральні ресурси припадає 3,9% водні – 10,0, земельні – 14,6, лісові – 11,3 й рекреаційні – 10,7%. Виробничий потенціал території становить 14% загального обсягу України, а трудовий потенціал складає 12,1 відсоток. Випуск товарів й послуг складає 13,2%, а обсяг створення валової доданої вартості – 13,1%.

Східний економічний район – це промислово-аграрний район, де співвідношення промислового й сільського господарства становить 5,4:1,0. Аналіз динаміки територіальної й виробничої структури економіки за 1990-2007 рр. свідчить про значні зміни її в усіх областях району.

Тенденції зміни за цей період співвідношення видобувних й обробних видів діяльності в напрямі значного підвищення частки видобувних. У виробничій структурі промисловості скоротилась питома вага хімічної та нафтохімічної промисловості, машинобудування й металообробки, легкої промисловості.

Відносно висока концентрація промислового виробництва в Полтавській області стала основною для формування Полтавського й Кременчуцького промислових вузлів. У Сумській області сформовано два великих промислових вузли – Сумський й Шосткінсько-Глухівський. У Харківській області утворено Харківський та Первомайсько-Балаклійський промисловий вузол. На основі видів діяльності спеціалізації тваринницького і рослинницького напрямків у областях Східного економічного району сформовано лісостеповий аграрно-промисловий комплекс.

У перспективі територіальну організацію продуктивних сил району необхідно спрямувати на:

- покращення територіально-виробничої структури виробництва в напрямі удосконалення спеціалізації на основних експортоорієнтованих видах діяльності машинобудування, а також харчової й легкої промисловості у великих містах;
- розвиток зв'язків машинобудування;
- створення технопарків на базі науково-технічного потенціалу міст Харкова, Полтави й Сум;
- раціоналізацію розміщення виробництв з метою оптимального використання природних, матеріальних й трудових ресурсів;
- удосконалення внутрішніх районних територіальних пропорцій шляхом активізації економічної діяльності в середніх й малих містах.

Центральний економічний район. Район займає 18,8% території країни. Тут зосереджено 11,9% населення, 12,3% трудових ресурсів та

12,6% виробничого потенціалу, обсяг випуску товарів й послуг складає 15,5%, а валової доданої вартості – 17,2% обсягу України.

Центральний економічний район – це промислово-аграрний район, де співвідношення промисловості й сільського господарства складає 3,4:1,0. Аналіз динаміки територіальної й виробничої структури економіки за 1990-2007 рр. свідчить про значні її зміни в усіх регіонах. При збільшенні в виробничій структурі частки електроенергетики, хімічної та нафтохімічної промисловості, деревообробної й целюлозно-паперової промисловості та харчової промисловості, зменшились обсяги паливної промисловості, металургії, машинобудування та металообробки, промисловості будівельних матеріалів, легкої промисловості.

Промисловий комплекс м. Києва спеціалізується на хімічній та нафтохімічній промисловості, машинобудуванні (зокрема, електронній промисловості) й металообробці, виробництві паперової та картонної тари, легкій і харчовій промисловості, особливо високий рівень розвитку хіміко-фармацевтичної промисловості.

У Черкаській області розвинутий Черкаський промисловий вузол, який спеціалізується на хімічній та нафтохімічній промисловості (особливо промисловості хімічних волокон й ниток), приладобудуванні, машинобудуванні для тваринництва й кормовиробництва. Формується Звенигородсько-Ватутінський промисловий вузол по виробництву вогнетривів, бентонітових глин для чорної металургії, паливної й харчової промисловості, та Смілянський, Кам'янський й Уманський промислові центри (види діяльності спеціалізації – машинобудування й металообробка).

Сільське господарство області спеціалізується на рослинництві буряко-зерново-льонарського напрямку, молочно-м'ясному тваринництві та птахівництві. Великого розвитку набула харчова промисловість. В області сформувалися наступні агропромислові спеціалізовані комплекси: бурякоцукровий, плодовоовочеконсервний, олійно-жировий,

м'ясопромисловий та молокопромисловий, а навколо м. Черкаси – сільське господарство приміського типу.

Територіальна організація продуктивних сил району в найближчій перспективі матиме такі пріоритетні напрямки розвитку:

- поліпшення економічної ситуації в цілому і в містах Києві, Черкасах й промислових центрах, зокрема;

- ефективне використання усіх позитивних чинників геополітичного становища м. Києва, підвищення його структуроформуючої ролі як центру розвитку ринкової інфраструктури, транспорту та торгівлі, а також наукомістких видів діяльності промисловості;

- удосконалення територіальної структури господарського комплексу в напрямі скорочення екомістних виробництв, формування раціонального розселення в межах Київської агломерації;

- введення в обіг забруднених радіонуклідами територій, рекультивация територій, порушених промисловою діяльністю;

- посилення соціальної орієнтації економіки, прискорення розвитку харчової промисловості;

- реконструкція й технічне переоснащення промислових підприємств машинобудування і хімічної промисловості з метою розвитку наукомістких та експортно орієнтованих видів діяльності промисловості.

Південний економічний район займає 18,8% території, тут проживає 15,5% населення країни, загальний обсяг випуску товарів й послуг складає 12%, у тому числі промисловістю – 9, сільським господарством – 14,6, транспортом – 19,4%. Частка створеної валової доданої вартості у цих видах діяльності становить відповідно, 13,0; 9,0; 14,9 та 19,0%. В районі зосереджено 15,5% трудових ресурсів й 14,6% виробничого потенціалу країни.

Південний економічний район – це промислово-аграрний район, де співвідношення промисловості й сільського господарства складає 2,1:1,0.

Аналіз динаміки територіально-виробничої структури промисловості за 1990-2007 рр. свідчить про значні її зміни в усіх регіонах країни. При збільшенні в виробничій структурі частки електроенергетики, металургії, хімічної та нафтохімічної промисловості, скорочується частка паливної промисловості, машинобудування та металообробки, деревообробної й целюлозно-паперової промисловості, промисловості будівельних матеріалів, легкої й харчової промисловості.

У Автономній Республіці Крим сформовано шість промислових вузлів, зокрема, Сімферопольський, Севастопольський, Керченський, Красноперекіпський та Джанкойський. В межах Кримського півострова розташований Кримський рекреаційний регіон з Євпаторійським, Феодосійським та Ялтинським рекреаційними районами та курортними місцевостями й зонами короткотривалого відпочинку.

В районі сформований Миколаївський промисловий вузол. В Одеській області виділяється Одеський промислово-транспортний вузол (Одеса, Іллічівськ, Південний), який має багатовидову спеціалізацію. У Херсонській області сформовано Херсонський промисловий вузол та Каховсько-Бориславський промисловий вузол. Специфічні особливості має Причорноморський регіон Південного економічного району, зокрема: приморсько-фасадний тип територіальної організації продуктивних сил, а також портово-промислові комплекси, промислові вузли, курортне господарство, які складають основу його економічних центрів.

Основні напрямки розвитку і територіальної організації господарського комплексу Південного економічного району наступні:

- в Автономній Республіці Крим нова демографічна й трудоворесурсна ситуація повинна використовуватись для посилення всього потенціалу сервісу й рекреаційної сфери;
- в Одеській області необхідно перепрофілювати екомістки виробництва;
- розвиток виробничої інфраструктури Одеського транспортно-промислового вузла й усієї рекреаційної зони;

- в Миколаївській області доцільно обмежити нарощування потужностей Південноукраїнської АЕС;
- в Херсонській області необхідно удосконалити виробничу й територіальну структуру промислового виробництва.

Подільський економічний район має комплекс природно-економічних передумов, найбільш сприятливий для розвитку агропромислового виробництва.

Подільський район займає 10,1% території України, тут зосереджено 8,4% природно-ресурсного потенціалу (в грошовому еквіваленті), зокрема: мінеральні ресурси – 0,7; водні – 7,7; земельні (грунтові) – 14,3; лісові – 7,8 та рекреаційні ресурси – 4,8% країни. Виробничий потенціал території за вартістю основних засобів становить 6,1% загального обсягу їх в Україні, а трудоресурсний потенціал становить 8,9% при такій же концентрації населення.

Аналіз динаміки територіальної й виробничої структури економіки за 1990-2007 рр. свідчить про значні її зміни в усіх областях Подільського економічного району. В виробничій структурі зміни в напрямку збільшення питомої ваги електроенергетики, металургії, харчової промисловості при скороченні частини хімічної та нафтохімічної промисловості, машинобудування й металообробки, деревообробної та целюлозно-паперової промисловості, промисловості будівельних матеріалів й легкої промисловості.

Відносно висока концентрація промислового виробництва в межах обласного центру сприяла формуванню Вінницького промислового вузла. У Тернопільській області понад 2/3 промислової продукції виробляється в м. Тернополі, де сформувався промисловий вузол, переважно по виробництву продукції машинобудування, легкої та харчової промисловості. Хмельницькій області сформовано два вузли: Хмельницький із спеціалізацією на машинобудуванні, легкій та харчовій промисловості та Кам'янець-Подільський, який спеціалізується на машинобудуванні, промисловості будівельних матеріалів, легкій та харчовій промисловості.

У Подільському економічному районі утворився досить потужний лісостеповий аграрний територіальний комплекс, поширені агропромислові спеціалізовані комплекси: бурякоцукровий, зернопромисловий, плодоовочевоконсервний, олійно-жировий, м'ясо- й молокопромисловий. Навколо обласних центрів і великих міст розвивається приміський аграрно-промисловий комплекс.

Територіальна організація продуктивних сил в економічному районі у найближчій перспективі матиме такі пріоритети:

- досягнення територіальної збалансованості сировинних та переробних видів діяльності агропромислового комплексу;
- покращення розселення населення й розвитку соціальної сфери;
- удосконалення природокористування, нарощування виробництва екологічно чистої сільськогосподарської продукції;
- надання пріоритетного розвитку агропромислового, рекреаційному й туристичному комплексам.

Поліський економічний район. У Поліському районі зосереджено 16,9% території, 10% населення, 9,5% трудових ресурсів та 7,5% виробничого потенціалу України. Тут виробляється 14,6% сільськогосподарської та 5,3% промислової продукції країни. Загальний обсяг випуску товарів й послуг та обсяг створення валової доданої вартості становить по 7,9%.

У Поліському районі в розрізі областей є суттєві відмінності щодо функціонального розподілу території, спеціалізації та локалізації промислового й сільськогосподарського виробництва, а також внутрішніх територіальних особливостей. За 1990-2007 рр. відбулись зрушення в територіально-виробничій структурі промисловості району. При збільшенні частки в виробничій структурі електроенергетики, паливної, металургійної, хімічної та нафтохімічної промисловості, деревообробної і целюлозно-паперової та харчової промисловості, скоротилась питома вага машинобудування й металообробки, промисловості будівельних матеріалів і легкої промисловості.

Висока концентрація промислового виробництва в м. Луцьку, де сформований Луцький промисловий вузол. Невеликі промислові вузли формуються в районі Нововолинська на базі паливної промисловості. У Житомирській області сформувався Житомирсько-Бердичівський промисловий вузол.

В області розвинутий агропромисловий комплекс рослинницького напрямку – льонопромисловий, бурякоцукровий, зерново-картопляноспиртовий та тваринницького напрямку – м'ясо і молокопромисловий. На території Волинської області створені агропромислові комплекси рослинницького та тваринницького напрямів.

Відносно висока концентрація промислового виробництва в Рівенській області сприяла формуванню Рівенсько-Здолбунівського промислового вузла, нового промислового вузла в зоні Рівненської АЕС – Кузнецовсько-Сарненського. В області розвинутий агропромисловий комплекс.

На території Чернігівської області виділяються три промислові вузли: Чернігівській, Прилуцький та Ніженський.

Основними завданнями територіальної організації продуктивних сил Поліського економічного району в перспективі будуть:

- здійснення територіальної регламентації господарської діяльності з урахуванням радіаційного забруднення території, залучення їх до господарської діяльності;
- покращення територіально-виробничої структури господарства, яка відповідатиме екологічній безпеці праці та проживання на забруднених територіях;
- обмеження розміщення еконебезпечних виробництв;
- підвищення в структурі виробництва частки наукомістких підприємств, зростання зайнятості в екобезпечній сфері.

Карпатський економічний район займає 9,4% території України, зосереджує 12% населення, 13,2% трудових ресурсів та 9,6% основних засобів. В той же час загальний обсяг випуску (товарів та послуг) складає 7,9%, а обсяг створення валової доданої вартості – 8,8% від загального в країні. Район дефіцитний за мінеральними та фауністичними ресурсами.

Карпатський економічний район являється аграрно-промисловим із значною перевагою сільського господарства над промисловістю (їх співвідношення складає 1:3,2). За період 1990-2007 рр. відбулися зміни в виробничій структурі в напрямку збільшення частки електроенергетики, паливної промисловості, металургії, деревообробної та целюлозно-паперової промисловості, промисловості будівельних матеріалів та харчової промисловості при зменшенні питомої ваги хімічної та нафтохімічної промисловості, машинобудування й металообробки, а також легкої промисловості.

Відносно висока концентрація промислового виробництва в обласному центрі стала основою для утворення Ужгородського промислового вузла. На стадії формування знаходяться такі порівняно невеликі промислові вузли, як Берегово-Хустський та Мукачівський.

Розвиток сільськогосподарського виробництва і харчової промисловості в Закарпатській області сприяв формуванню агропромислових спеціалізованих комплексів рослинницького й тваринницького. В області існують соціально-економічні відмінності між гірською й рівнинними частинами. Основною сферою агропромислового комплексу Карпатського економічного району являється сільське господарство, зокрема, виробництво цукрових буряків, льону-довгунця, зернових культур та вирощування яловичини й м'яса птиці.

В Івано-Франківській області сформовані Івано-Франківський та Калушсько-Долинський промислові вузли.

Велика концентрація різних виробництв сприяла формуванню потужного Львівського промислового вузла, а також Дрогобицько-Бориславського, Стрийсько-Роздольського й Червоноградського.

В межах Карпатського економічного району знаходиться Карпатський рекреаційний регіон загальнодержавного значення, що займає територію українських Карпат, рекреаційні центри цього району – Трускавець, Моршин, Немирів, Яремча, Свалява, Міжгір'я та інші; курортні місцевості – Східниця, Комчин та Гірська Тиса; гірськолижні території – Славське, Подобовець, Ворохта, Ясіня, Рахів. Серед основних

туристичних рекреаційних вузлів особливо виділяються Львів, Ужгород, Мукачів, Яремча, Коломия, Косів, Вижниця.

Найбільший промисловий вузол Чернівецької області – Чернівецький. У області формується Новодністрівський промисловий вузол.

Територіальна організація продуктивних сил району буде направлена на:

- удосконалення територіальної структури промислового виробництва за рахунок їх переорієнтацій на середнє й точне машинобудування, розвиток хімічної, легкої та харчової промисловості та лісного господарства;

- раціональне комплексне використання місцевих мінерально-сировинних ресурсів;

- ефективне використання місцевих рекреаційних ресурсів, створення оздоровчо-туристичного комплексу загальноєвропейського значення;

- підвищення рівня зайнятості населення в напрямі зростання економічної діяльності в малих й середніх містах та селах району.

Питання для самоконтролю

1. Дослідження територіальних зв'язків регіону.
2. Роль регіональних та місцевих бюджетів.
3. Формування позабюджетних фондів.
4. Регіональні відмінності економічних районів України.

Теми для дискусій

1. Регулювання міжбюджетних фінансових відносин.
2. Особливості територіальної організації продуктивних сил економічних районів України у перспективі.

Тести

1. У Донецькому економічному районі найбільш розвинена:

- A) вугільно-металургійна промисловість;
- B) важка промисловість;
- C) нафтохімічна промисловість;
- D) легка та харчова промисловість.

2. У Придніпровському економічному районі найбільш розвинена:

- A) важка промисловість;
- B) вугільно-металургійна промисловість;
- C) хімічна промисловість;
- D) деревообробна промисловість.

3. До територій із значним природоохоронним, рекреаційним, оздоровчим та історико-культурним потенціалом і низьким рівнем розвитку соціальної та інженерно-транспортної інфраструктури і природно-техногенної небезпеки відносять:

- A) Кримське узбережжя Чорного моря. Закарпатську область, гирла річок Дніпра, Дунаю, Дністра, Південного Бугу;
- B) Курорти Бердянськ, Трускавець, заплаву річки Сіверський Донець;
- C) Полісся, Східні Карпати, узбережжя Азовського моря, район Чорноморського біосферного заповідника.

4. Депресивні регіони - це

- A) регіони, територія яких межує з державними кордонами;
- B) регіони екологічного лиха;
- C) аграрні регіони;
- D) регіони, що раніше демонстрували високі темпи економічного зростання, продукція яких тепер неконкурентоспроможна.

5. Головним районоутворювальним фактором є:

- A) природно-ресурсний потенціал;

- В) демографічний потенціал;
- С) суспільний територіальний поділ праці.

6. Економічний район – це

- А) економічно цілісна частина території країни, якій притаманні такі ознаки, як спеціалізація та комплексність господарства;
- В) певна територія, де проживають окремі національні групи людей;
- С) певна територія, що являє собою певну цілісність, відрізняється від інших своїми особливостями розвитку та взаємопов'язаністю складових елементів;
- Д) всі відповіді вірні.

7. Практичне значення районування полягає у:

- А) виявленні законів та закономірностей процесів суспільно-географічного районоутворення;
- В) раціоналізації комплексного використання території;
- С) встановленні внутрішніх та зовнішніх зв'язків районів.

8. В якій економічній системі основні параметри економіки регіону визначалися державним планом і політикою загальносоюзних відомств:

- А) ринковій;
- В) адміністративно-плановій.

9. В якому з перерахованих економічних районів найбільш розвинена рекреаційна сфера:

- А) Центральному
- В) Подільському;
- С) Поліському;
- Д) Карпатському.

10. У якому економічному районі співвідношення промисловості й сільського господарства за випуском товарів і послуг складає 10:1 у:

- А) Донецькому;
- В) Подільському;

- C) Поліському;
- D) Придніпровському.

11. Найбільша висока концентрація виробництва у Придніпровському економічному районі знаходиться у таких містах як:

- A) Павлоград, Першотравневськ та Синельникове;
- B) Жовті Води, Нікополь та Новомосковськ;
- C) Дніпропетровськ, Дніпродзержинськ та Кривий Ріг.

12. Промислові вузли, зокрема: Алчевсько - Стаханівський, Свердловсько-Ровенківський, Краснолуцько-Антрацитівський, а також Лисичансько-Рубежанський відносять до:

- A) Подільського економічного району;
- B) Донецького економічного району;
- C) Поліського економічного району;
- D) Придніпровського економічного району.

13. Крупні агломерації й промислові вузли, зокрема: Горлівсько-Єнакієвський (у межах однойменних промислових районів); Торезо-Сніжнянський, Краматорсько-Костянтинівський, Селидово-Курахівський, Новотроїцько-Докучаївський сформовані у:

- A) Дніпропетровській області.
- B) Харківській області;
- C) Луганській області;
- D) Донецькій області.

14. Найбільшими промисловими центрами Східного економічного району є такі міст, як:

- A) Лозова, Конотоп, Дубно;
- B) Ізюм, Охтирка, Миргород.
- C) Куп'янськ, Глухів, Комсомольськ;
- D) Харків, Суми, Полтава.

15. Найбільшими спеціалізованими машинобудівними районами

України є такі економічні райони, як:

- A) Західний, Подільський, Центральний.
- B) Південний, Столичний, Карпатський.
- C) Східний, Придніпровський, Донецький.

16. Такі агропромислові спеціалізовані комплекси, як: бурякоцукровий, плодовоовочеконсервний, олійно-жировий, м'ясопромисловий та молокопромисловий, сформувалися у _____ області Центрального економічного району:

- A) Чернігівській;
- B) Київській;
- C) Черкаській.

17. Каховсько-Бориславський промисловий вузол сформовано у _____ області Південного економічного району:

- A) Автономній Республіці Крим;
- B) Миколаївській;
- C) Одеській;
- D) Херсонській.

18. Вінницький та Хмельницький промислові вузли сформовано у _____ економічному районі:

- A) Донецькому;
- B) Поліському;
- C) Придніпровському;
- D) Подільському.

19. Рівенсько-Здолбунівський, Житомирсько-Бердичівський промислові вузли сформовано у _____ економічному районі:

- A) Донецькому;
- B) Придніпровському;
- C) Поліському;
- D) Подільському.

20. Який економічний район являється аграрно-промисловим із значною перевагою сільського господарства над промисловістю (їх співвідношення складає 1:3,2):

- A) Карпатський;
- B) Центральний;
- C) Східний;
- D) Поліський.

Практичні завдання

1. По кожному економічному району визначити види діяльності промисловості, що отримали в ньому найбільший розвиток. Дати їм кількісну оцінку за 2007 рік та обґрунтовану відповідь, які передумови сприяли розвитку і розміщенню саме даних видів діяльності на території району.

2. Розв'яжіть задачу:

Регіон А може виробляти 1 т пшениці або 4 т вугілля, використовуючи одну одиницю ресурсів. Регіон В може виробляти 2 т пшениці або 5 т вугілля, використовуючи також одну одиницю ресурсів. Яку продукцію буде експортувати і імпортувати кожен з цих регіонів?

Регіон А може виробляти 3 т пшениці або 12 т металу, використовуючи одну одиницю ресурсів. Регіон В може виробляти 6 т пшениці або 10 т металу, використовуючи також одну одиницю ресурсів. Яку продукцію буде експортувати і імпортувати кожен з цих регіонів?

3. Проведіть ранжування областей (регіонів) України за показниками, наведеними у табл. 5.1. та згрупуйте їх за максимальними, середніми, низькими значеннями по кожному з показників. Дайте пояснення кожній групі.

Таблиця 6.2

	Обсяг реалізованої промислової продукції, робіт, послуг (у фактичних цінах), млн. грн.	Продукція сільського господарства у фактичних цінах), млн. грн. ⁶	Обсяг реалізованих послуг млн. грн.	Експорт товарів і послуг, млрд. дол. США	Імпорт товарів і послуг, млрд. дол. США	Інвестиції в основний капітал (у фактичних цінах), млрд. грн.
Україна	916618,3	103977,9	203850,8	78,7	92,0	233,1
Автономна Республіка Крим	13527,9	4236,4	8365,1	0,8	0,5	8,7
області						
Вінницька	13623	6368,5	2556,3	0,5	0,5	4,8
Волинська	9203,4	2951,5	2010,4	0,5	1,4	3,5
Дніпропетровська	142612,4	6690,7	11114,2	13,6	9,2	18,1
Донецька	182776,7	5155,3	15121,4	14,9	5,3	22,1
Житомирська	9990,2	3205,5	1513,2	0,5	0,5	3,6
Закарпатська	7481,8	2142,8	2071,8	1,3	1,9	3,3
Запорізька	67012,1	4010,6	4331,2	5,6	3,9	7,5
Івано-Франківська	12409,3	2357,5	2110,4	0,7	0,8	6,0
Київська	28458,1	6763,5	6206,8	1,1	3,6	16,9
Кіровоградська	7380,5	4146,6	2762,6	0,4	0,2	3,0
Луганська	72780,9	3091	4158,7	6,4	1,9	9,0
Львівська	21997	4300,5	10027,5	1,1	2,7	10,8
Миколаївська	14956,3	3400,2	3653,2	1,8	1,0	4,3
Одеська	30871,2	4662,3	19402,0	3,9	5,0	12,5
Полтавська	42132,1	5729,7	3166,1	2,6	1,4	8,8
Рівненська	10604,5	2899,5	2161,4	0,5	0,6	3,7
Сумська	13534,9	3182,1	1941,3	1,0	0,7	3,0
Тернопільська	5123,8	3054,1	1210,8	0,2	0,3	2,8
Харківська	43170	5612,2	9508,9	1,8	2,9	11,8
Херсонська	6756,4	3991,8	2576,4	0,5	0,3	3,9
Хмельницька	11167,2	4032,7	1522,2	0,4	0,6	4,9
Черкаська	20055,1	6210,8	2191,0	0,9	0,4	5,2
Чернівецька	3461,9	2001,3	1206,5	0,2	0,2	3,7
Чернігівська	10295	3780,8	1619,5	0,4	0,4	3,1

4. Назвіть ознаки відсталого слаборозвиненого регіону.

5. Розробіть у найбільш загальних рисах сценарій прес-конференції «Проблеми і перспективи розвитку економіко-географічного районування України».

6. Проаналізуйте підходи відомих вчених в сфері регіональної економіки щодо економіко-географічного районування.

7. Проведіть порівняльний аналіз економічного розвитку двох сусідніх регіонів (за вибором студента) за планом:

а) аналіз об'єктивних факторів розвитку регіонів (загальна оцінка економіко-географічного положення регіону; економічна оцінка

природних умов і ресурсів регіону; характер освоєння; щільність населення і характер розселення; структура і рівень розвитку господарства; місце регіонів у загальній системі територіальної організації країни);

б) аналіз суб'єктивних факторів економічного розвитку регіонів (насиченість і повнота законодавчої бази економічного розвитку регіонів, вибрана модель економічного розвитку регіонів);

в) дослідження регіональної економічної ситуації (ВРП, його динаміка вклад регіонів у ВВП країни, показники динаміки виробництва, ринку праці, інвестиційної активності, зовнішньоекономічної діяльності);

г) резюме про сучасний характер економічного розвитку двох вибраних сусідніх регіонів і про те, завдяки яким факторам він відбувається.

Список рекомендованої літератури

Основна

1. Гранберг А. Г. Основы региональной экономики : учеб. для вузов / А. Г. Гранберг. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 376с.
2. Економічний потенціал регіону: пріоритети використання / І. М. Школа, Т. М. Ореховська та ін. – Чернівці : Книга-XXI; Рута, 2003. – 464 с.
3. Єпіфанов А. О. Регіональна економіка / А. О. Єпіфанов, І. В. Сало. – К.: Наукова думка, 2000. – 344 с.
4. Жук М. В. Регіональна економіка : підручник / М. В. Жук. – К. : Академія, 2008. – 415 с.
5. Коваль Я. В. Регіональна економіка : навч. посібник / Я. В. Коваль, І. Я. Антоненко – К. : Професіонал, 2005. – 268 с.
6. Стеченко Д. М. Управління регіональним розвитком / Д. М. Стеченко. – К.: Вища школа, 2000.
7. Чернюк Л. Г. Економіка регіонів (областей) України / Л. Г. Чернюк, Д. В. Клиновий. – К. : ЦУЛ, 2002. – 641 с.

Додаткова

8. Іщук С. І. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка : навч. посібник / С. І. Іщук. – К. : ПАЛИВОДА А. В., 2006. – 283 с.
9. Колесникова Н. А. Финансовый и имущественный потенциал региона : опыт регионального менеджмента / Н. А. Колесникова. – М. : Финансы и статистика, 2000.
10. Продуктивні сили економічних районів України / Б. М. Данилишин, Л. Г. Чернюк, О. В. Горська та ін. – К. : ЗАТ Нічлава, 2000.
11. Стеценко Д. М. Інноваційні форми регіонального розвитку : навч. посібник / Д. М. Стеценко. – К. : Вища школа, 2000. – 254 с.
12. Формирование условий пропорционального развития производственного комплекса региона / Н. Д. Прокопенко и др. – Донецк, 2001.

РОЗДІЛ 6. РАЦІОНАЛЬНЕ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНА НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

6.1. Наукові засади раціонального природокористування

Термін "*природокористування*" можна визначити як сукупність усіх форм експлуатації природно-ресурсного потенціалу та заходів для його збереження. Справедливе й таке визначення: природокористування – це використання природних ресурсів у процесі суспільного виробництва для задоволення матеріальних та духовних потреб людини.

Об'єкт природокористування – це комплекс взаємовідносин між природою та суспільством, можливості його соціально-економічного розвитку на базі використання існуючих природних умов та природно-ресурсного потенціалу.

Предметом природокористування є оптимізація відносин між природою та суспільством з метою збереження й відновлення середовища існування людини [12].

Узагалі слід розрізняти три види природокористування:

- вилучення, безпосереднє використання природних ресурсів;
- забруднення компонентів навколишнього природного середовища, опосередковане використання природних ресурсів або зміна їх стану;
- компенсаційна діяльність, спрямована на відтворення та раціональне використання ресурсів та запобігання забруднення.

Вивчення, аналіз та узагальнення практики застосування законодавства про охорону навколишнього природного середовища передбачається здійснювати за двома напрямками:

- складання і затвердження екологічних нормативів природокористування (стосовно надр, ґрунтів, водних ресурсів, повітря, рослинності тощо);

– складання і затвердження комплексу еколого-економічних показників державного контролю за станом довкілля та діяльністю господарчих структур.

Важливим кроком до зміцнення природоохоронної сфери стало прийняття 28 червня 1996 р. Конституції України, в якій стверджується, що забезпечення екологічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги на території України є обов'язком держави (ст. 16), кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля (с. 50) і кожен зобов'язаний не завдавати школи природі та відшкодовувати завдані ним збитки (с. 66). Також у цій сфері України має такі закони та акти: "Про охорону навколишнього природного середовища", "Про тваринний світ", "Про природно-заповідний фонд", "Про охорону атмосферного повітря", Лісовий кодекс України, Водний кодекс України, Земельний кодекс України, Кодекс України про надра.

Потребує удосконалення ресурсно-екологічне законодавство щодо рекреаційних зон, курортних, лікувально-оздоровчих зон та зон з особливими умовами природокористування; підготовлено наступні проекти нормативно-правових актів: Правила відшкодування збитків, завданих порушеннями екологічного законодавства, Положення про екологічний контроль, Положення про екологічний аудит, Положення про екологічне ліцензування.

Формує, забезпечує та реалізує державну політику в види діяльності охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання й відтворення природних ресурсів Міністерство охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України (Мінекобезпеки), тобто саме це Міністерство здійснює нормативно-правове регулювання, комплексне управління та екологічний контроль щодо охорони, використання і відтворення.

6.2. Екологічний моніторинг і система екологічної інформації

Екологічний моніторинг довкілля є сучасною формою реалізації процесів екологічної діяльності за допомогою засобів інформації і забезпечує регулярну оцінку і прогнозування стану середовища життєдіяльності суспільства та умов функціонування екосистем для прийняття управлінських рішень щодо екологічної безпеки, збереження природного середовища та раціонального природокористування.

Створення і функціонування Державної системи екологічного моніторингу довкілля повинно сприяти здійсненню державної екологічної політики, яка передбачає:

- екологічно раціональне використання природного та соціально-економічного потенціалу держави, збереження сприятливого середовища життєдіяльності суспільства;

- соціально-екологічне та економічно раціональне вирішення проблем, які виникають у результаті забруднення довкілля, небезпечних природних явищ, техногенних аварій та катастроф;

- розвиток міжнародного співробітництва щодо збереження біологічного різноманіття природи, охорони озонового шару атмосфери, запобігання антропогенній зміні клімату, захисту лісів і лісовідновлення, транскордонного забруднення довкілля, відновлення природного стану Дніпра, Дунаю, Чорного та Азовського морів.

Державна система екологічного моніторингу довкілля є інтегрованою інформаційною системою, що здійснює збирання, збереження та обробку екологічної інформації для відомчої та комплексної оцінки і прогнозу стану природних середовищ, біоти та умов життєдіяльності, вироблення обґрунтованих рекомендацій для прийняття ефективних соціальних, економічних та екологічних рішень на всіх рівнях державної виконавчої влади, удосконалення відповідних законодавчих актів, а також виконання зобов'язань України з міжнародних екологічних угод, програм, проектів і заходів.

Екологічний моніторинг довкілля здійснюється за довгостроковою державною програмою, яка визначає спільні, узгоджені за цілями, завданнями, територіями та об'єктами, часом (періодичністю) і засобами виконання дії відомчих органів державної виконавчої влади, підприємств, організацій та установ незалежно від форм власності [10].

Суб'єктами державної системи екологічного моніторингу довкілля, відповідальними за обов'язкове здійснення державної програми екомоніторингу довкілля, є міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, які згідно зі своєю компетенцією отримують і обробляють дані про стан довкілля і виробляють відповідні рішення щодо нормалізації або поліпшення екологічної ситуації, раціонального використання і забезпечення якості природних ресурсів.

Управління, планування та програмування природоохоронної діяльності в межах країни, регіонів, міст й селищ, окремих суб'єктів господарської діяльності, складання схем розвитку і розміщення продуктивних сил значною мірою залежать від наявності вірогідної інформації. Інформаційне забезпечення природоохоронної діяльності має синтетичний, аналітичний і оперативний характер.

Синтетичний характер інформації обумовлюється її регіональними і міжвидовими особливостями (медицина, гігієна, метеорологія, біологія, техніка і технологія тощо).

Аналітичний характер обумовлюється великою кількістю даних, які слід зіставити з метою подальшого аналізу.

Оперативний характер інформації виходить із завдань швидкого реагування на еколого-економічні зміни, що відбувається в навколишньому середовищі унаслідок порушення його стану з метою зменшення негативних наслідків та попередження подальших негативних змін у майбутньому.

Розрізняють *первинну і вторинну (похідну) інформацію*. *Первинна інформація* отримується безпосередньо від об'єкта спостереження.

Вторинна інформація є похідною від первинної і отримується, як правило, шляхом аналізу й синтезу наявних даних.

Для вирішення завдань, що стоять перед економікою природокористування, важливою є інформація про всі види антропогенної діяльності та результати спостереження за природними процесами і явищами.

Узагальнена інформація про стан природоохоронної діяльності на підприємствах може бути наведена в *екологічних паспортах*, інформація про стан природних ресурсів за територіальним принципом – у *кадастрах* (земельний кадастр, водний кадастр, кадастр відходів тощо).

6.3. Економічний механізм природокористування та охорони навколишнього середовища

Згідно з чинним законодавством України плата за використання природних ресурсів встановлюється на підставі нормативів плати і лімітів їх використання. Нормативи плати за використання природних ресурсів визначаються з урахуванням їх поширення, якості, можливості відтворення, доступності, комплексності, продуктивності, місцезнаходження, можливості переробки й утилізації відходів та інших факторів.

В Україні затверджені інструкції та відповідні офіційні методики про порядок обчислення і сплати платежів за спеціальне використання надр і корисних копалин, рибних ресурсів, водних ресурсів, ресурсів рослинного і тваринного світу тощо.

Плату за спеціальне використання природних ресурсів вносять:

а) суб'єкти підприємницької діяльності, що видобувають (надра), реалізують їх або використовують (земельні, водні ресурси) у своїй виробничій діяльності;

б) суб'єкти підприємницької діяльності, до складу яких входить структурний підрозділ (шахта, рудник, сільськогосподарське підприємств,

агрофірма тощо), що займається видобутком корисних копалин або виробництвом відповідної продукції (сільськогосподарської продукції, промислової продукції і т.д.) і передає їх для подальшої переробки або реалізації.

Головним економічним важелем, спроможним перетворити нерациональне природокористування на раціональне, слід вважати не спорадичні штрафи, а постійну обов'язкову плату за природні ресурси та пошкодження навколишнього середовища. Ця плата повинна бути досить високою, щоб економічно змушувати підприємства упроваджувати у виробництво ресурсозберігаючі, мало- та безвідхідні технології, ефективні очисні споруди та устаткування, тощо.

Так, збори, пред'явлені підприємствам, організаціям, установам за забруднення навколишнього природного середовища у 2007 р. виросли більш ніж в 4 рази порівняно з 2000 р. і склали 955,7 млн. грн.

Платність природокористування повинна вводитися на основі ціни й економічних оцінок природних ресурсів.

Введення платного природокористування повинне сприяти більш адекватному врахуванню екологічного чинника в економіці, раціональному використанні природних ресурсів. Певною мірою плата за природні ресурси є аналогом екологічного податку. Серед платежів за природні ресурси можна виділити плату:

- за право користування природними ресурсами;
- за відтворення й охорону природних ресурсів.

Плата за право користування природними ресурсами практично призначена для власника даних природних ресурсів, будь-то держава або приватний власник. Вона пов'язана з вилученням абсолютної ренти. Поширення плати за природні ресурси в Україні почалося після прийняття Закону України „Про охорону навколишнього середовища” (1991), який започаткував функціонування низки економічних інструментів регулювання процесу природокористування. Платежі за відтворення й

охорону природних ресурсів представляють собою компенсацію витрат природних ресурсів у процесі виробництва [12].

Сьогодні економічний механізм екологічного регулювання в Україні ґрунтується на концепції платності природокористування. Він охоплює систему економічних інструментів, спрямованих, з одного боку, на акумуляцію матеріальних ресурсів для реалізації природоохоронних програм, а з іншого – на спонукання товаровиробників до підвищення екологічності технологій, що використовуються, та власної продукції.

Основні позитивні результати діючого економічного механізму екологічного управління полягають у тому, що, по-перше, завдяки його економічним інструментам були відпрацьовані основи платного природокористування, і, по-друге, нині економічний інструментарій являється єдиним засобом, який дозволяє забезпечити надходження фінансових ресурсів в обсягах, необхідних для ліквідації наслідків забруднення навколишнього природного середовища.

Основні недоліки вітчизняного економічного механізму екологічного управління полягають у тому, що він, по-перше, не спроможний зацікавити товаровиробників у проведенні природоохоронних заходів за рахунок власних коштів; по-друге, не кореспондує з іншими економічними показниками та підйомами господарської діяльності; по-третє, недостатньо оперативно й ефективно реагує на динаміку економічних й екологічних процесів у державі.

Виробнича діяльність при переході до ринкових відносин має орієнтуватись на створення системи платності природокористування й системи оподаткування природокористувачів. Водночас система платежів за природокористування повинна стимулювати ефективність експлуатації природних ресурсів і забезпечити розширене відтворення природно-ресурсного потенціалу.

6.4. Економічна і соціальна ефективність природоохоронної діяльності

До природоохоронних заходів належать усі види господарської діяльності, що спрямовані на зменшення і ліквідацію негативного антропогенного впливу на навколишнє середовище.

Комплекс природоохоронних заходів повинен забезпечувати максимальній загальноекономічний ефект, складовими якого є екологічний і соціально-економічний результат. Екологічний результат природоохоронної діяльності обумовлюється зменшенням негативного впливу на навколишнє середовище і виявляється у зменшенні обсягів забруднюючих речовин, що потрапляють у біосферу, збільшенні кількості й поліпшенні якості придатних до використання земельних, лісових, водних, біологічних та інших природних ресурсів.

Соціально-економічні результати ґрунтуються на економії або запобіганні втратам природних ресурсів, живої й минулої праці в усіх сферах економіки, а також у сфері особистого споживання і передбачають:

- підвищення екологічного комфорту проживання, умов життєдіяльності населення і, врешті решт, збільшення національного багатства та добробуту;
- поліпшення фізичного стану людини та зниження захворюваності, збільшення тривалості життя;
- забезпечення нематеріальних (культурних, естетичних, освітніх) потреб людини;
- підтримка екологічної рівноваги;
- створення сприятливих умов для зростання творчого потенціалу особистості, підвищення рівня її свідомості.

Економічне обґрунтування природоохоронних заходів вимагає підходу, який передбачає обов'язкове урахування зовнішніх ефектів:

- а) повне охоплення усіх соціальних, екологічних та економічних результаті природоохоронних заходів у різних сферах народного господарства – як найближчим часом, так і в перспективі;

б) повне охоплення усіх витрат, пов'язаних із здійсненням різних варіантів природоохоронних заходів;

в) урахування фактора часу при оцінці витрат й результатів природоохоронних заходів;

г) підхід з урахуванням необхідності економії витрат і забезпечення ефективного використання природних ресурсів у масштабі території, що розглядається (району, області, країни).

Загальна ефективність природоохоронних заходів проявляється:

– у сфері матеріального виробництва – приростом обсягу прибутку або зменшенням собівартості продукції;

– у невиробничій сфері – економією витрат на виконання робіт і надання послуг;

– у сфері особистого споживання – скороченням витрат власних коштів населення, спричинених забрудненням навколишнього середовища.

Економічне обґрунтування екологічних програм спирається на порівняння економічних результатів від впровадження природоохоронних заходів із витратами на їх здійснення [12].

Умовою проведення розрахунків економічної ефективності витрат на природоохоронні заходи є вибір варіантів у межах однієї території, де досягається однакова (нормативна) якість навколишнього середовища.

Нині використовується велика кількість показників оцінки еколого-економічної ефективності. Найчастіше використовуються показники абсолютної та порівняльної ефективності.

Абсолютна ефективність розраховується за наступною формулою:

$$E_{абс.} = \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m \left(\frac{P_{ij} - C_i}{K_i - \epsilon} \right) \quad (6.1)$$

де $E_{абс.}$ – показник абсолютної еколого-економічної ефективності фінансування заходів природоохоронного призначення; P_{ij} – щорічний результат (ефект) цього виду природоохоронної діяльності щодо запобігання втрат (зменшення негативних зовнішніх ефектів) j -го виду; C_i

– річні експлуатаційні витрати (собівартість) на здійснення; K_i – обсяги фінансування (капітальні витрати) за здійснення i -го виду природоохоронної діяльності; ϵ - норма дисконту.

Абсолютна ефективність показує, у скільки разів результат перевищує витрати на проведення природоохоронної діяльності. Доцільність здійснення природоохоронних заходів визначається за результатами порівняння цього показника з рівнем загальної рентабельності господарської діяльності (E_H).

Результат (ефект) визначається як приріст економічної оцінки продукції, ресурсу або як приріст чистого доходу, зниження собівартості виробництва продукції. Так, у сільському господарстві результат ($P_{c/x}$) може бути розрахований за формулою:

$$P_{c/x} = (O_2 - O_1) \cdot S \quad (6.2)$$

$$\text{або } P_{c/x} = (P_2 - P_1) \cdot S \quad (6.3)$$

де O_1, O_2 – річна економічна оцінка угідь відповідно до та після проведення природоохоронних заходів; P_1, P_2 – відповідні обсяги отриманої чистої продукції; S – площі угідь, у межах яких здійснюється природоохоронна діяльність.

Якщо здійснюються багатоцільові заходи (наприклад, спрямовані на поліпшення кості продукції), результат ($P_{c/x}$) може бути розрахований за такою формулою:

$$P_{c/x} = V_2 (C_2 - C_1) - V_1 (C_2 - C_1) \cdot S \quad (6.4)$$

де V_1, V_2 – середньорічні обсяги отриманої продукції відповідно до та після проведення природоохоронних заходів; C_1, C_2 – ціна продукції відповідно до та після проведення природоохоронних заходів; C_1, C_2 – собівартість продукції відповідно до та після проведення природоохоронних заходів.

Проте в даному разі природоохоронна діяльність розглядається як сума заходів без урахування індивідуальних особливостей та ефективності

виконання кожного з них окремо. Тому з метою порівняння варіантів окремих природоохоронних рішень доцільним є використання показника порівняльної економічної ефективності:

$$E_n = P - B, \quad (6.5)$$

де P – еколого-економічний результат; B – витрати на проведення конкретного заходу.

Порівняльні варіанти повинні відповідати вимогам щодо умов праці, технічних та економічних показників, комплексного використання відходів, вторинних ресурсів тощо, передбачених нормативними документами. Цей показник може бути визначений як чистий економічний ефект.

Чистий економічний ефект природоохоронних заходів визначається з метою техніко-економічного обґрунтування вибору найкращих варіантів, які різняться за впливом на навколишнє середовище, а також за впливом на виробничі результати видів діяльності та суб'єктів господарювання – як тих, що здійснюють ці заходи, так і суміжних з ними. Визначення чистого економічного ефекту природоохоронних заходів ґрунтується на порівнянні витрат на їх здійснення з досягнутим завдяки цим заходам економічним результатом, як це було сказано раніше.

Економічний результат природоохоронних заходів (P) найчастіше визначається за величиною економічних збитків (Y_{np}), яких завдяки цим заходам вдалося уникнути, та величиною додаткового доходу (ΔD) від повторного використання знешкоджених речовин або іншої продукції у випадку, коли природоохоронні заходи мають багатоцільову спрямованість, тобто:

$$P + Y_{np} + \Delta D \quad (6.6)$$

Річні витрати на здійснення природоохоронних заходів визначаються за формулою:

$$Z = C + E_{HK} \quad (6.7)$$

де C – експлуатаційні витрати; E_H – коефіцієнт проведення одноразових вкладень до одного року. Інколи в літературі він називається коефіцієнтом дисконтування або нормативним коефіцієнтом ефективності капітальних вкладень. Розміри цього коефіцієнта залежать від норми прибутковості в види діяльності, термінів експлуатації і в середньому $E_H = 0,12 \dots 0,15$; K – одноразові (капітальні) вкладення.

Тоді з урахуванням форму (6.6) та (6.7) одержуємо:

$$E_n = (Y_{np} + \Delta D) - (C - E_H K) \quad (6.8)$$

Розрізняють *фактичний та очікуваний (проектний, прогнозний) чистий економічний ефект природоохоронних заходів*. *Фактичний чистий економічний ефект* визначається для здійснення цільових заходів на основі порівняння фактичних витрат і фактично досягнутого економічного результату при реалізації проекту.

Очікуваний чистий економічний ефект розраховується на етапах розробки прогнозів, програм, проектів, створення нової природоохоронної техніки, виробництва екологічно чистої продукції на основі багатоваріантного аналізу очікуваних витрат і результатів з метою вибору оптимального, який забезпечить одержання максимального економічного ефекту при додержанні чинних вимог до якості навколишнього середовища.

Поточні витрати, результат і чистий економічний ефект розраховується, як правило, за один рік. Інколи виникає необхідність визначення загального порівняльного економічного ефекту (на весь термін здійснення природоохоронного заходу). Тоді слід приймати в розрахунках не приведену, а загальну суму капітальних витрат, а річні поточні витрати (собівартість) та щорічний результат дисконтувати відповідно до того, як це було запропоновано при визначенні абсолютної економічної ефективності в формулі (6.1). При цьому слід мати на увазі, що внаслідок макроекономічних процесів (наприклад, інфляції) відбувається зміна вартості. Отже, для таких розрахунків необхідно також додатково

використовувати економічні інструменти проведення грошових (вартісних) показників до порівняльного виду.

6.5. Світовий досвід і міжнародне співробітництво в сфері охорони навколишнього середовища

В усіх високорозвинених країнах світу визнана необхідність теоретичного обґрунтування й здійснення практичних кроків у формуванні екологічної політики, яка передбачала б турботу про збереження природи, якість навколишнього природного середовища, раціональне використання існуючих і потенційних природних ресурсів, підтримку екологічної рівноваги в природі та забезпечення врешті-решт умов існування самої людини. У наш час в багатьох країнах світу розроблені й діють національні програми охорони навколишнього природного середовища і раціонального використання природних ресурсів. Вони носять принципово новий характер порівняно з минулою політикою охорони природи, яка мала обмежену сферу дії й виходила з концепції ліквідації наслідків порушень природної сфери, ігноруючи причини й джерела цих порушень (що фактично відбувається в нашій країні і по цей час).

Прикладом практичного здійснення таких програм є програма збереження болотних угідь, прийнята канадським урядом у 1991 р. Основними завданнями цієї програми є створення умов природоексплуатації, використання природних ресурсів, територій, земель таким чином, щоб це не призводило до виникнення збитків та погіршення їх стану. Головними критеріями, які визначають напрямки діяльності в короткостроковому періоді, є попередження подальшого знищення цих природних угідь і запобігання завданню шкоди природним ресурсам, у довгостроковому періоді – збільшення кількості й якості ресурсів боліт (рибних ресурсів, надання послуг є рекреація, тваринний та рослинний світ) з тим, щоб обсяги еколого-економічних збитків були зменшені, а прибутки – збільшені.

Аналогічні програми були розроблені і в інших країнах: Сполучених штатах Америки The US Wetlands Action Plan (US Fish & Wildlife Service, 1990), The US Environment Protection Agency and Army Corps of Engineers (Lynch-Stewart, 1992); Нідерландах – Danish "no loss" wetlands policy (Moller, 1995); Європейське співтовариство – European Union principles for the implementing a no net loss policy (Commission of the European) Communities, 1995). В усіх країнах прийнято кодекси законів про охорону природи та її окремих компонентів, де закріплено функції держави з регулювання природоохоронної діяльності, а також визначено права й обов'язки природокористувачів. Низку законодавчої піраміди завжди вінчає єдиний регіональний (основний) закон про охорону природи, який визначає загальні основи й ціль політики та покликаний забезпечувати концептуальну однорідність й цілісність законодавчої політики в сфері природокористування.

В усіх розвинених країнах світу держава бере на себе основну частину витрат на фундаментальні наукові дослідження й підготовку кадрів для види діяльності охорони навколишнього природного середовища і раціональне використання природних ресурсів, залишаючи за приватним бізнесом розробку та здійснення високорентабельних прикладних науково-технічних робіт. Обсяги щорічних державних асигнувань на дослідження в види діяльності екології й охорони природних ресурсів постійно збільшуються. Так, наприклад, витрати на здійснення природоохоронних програм в Австралії за період з 1996 по 2001 рр. зросли більш ніж удвічі, а вже у 2004 р. витрати на охорону довкілля й екологічний менеджмент перевищили 4 млрд. дол. У 2007 р. із державного бюджету Австралії на природоохоронні потреби було виділено 4 млрд. дол. (рис. 6.1).

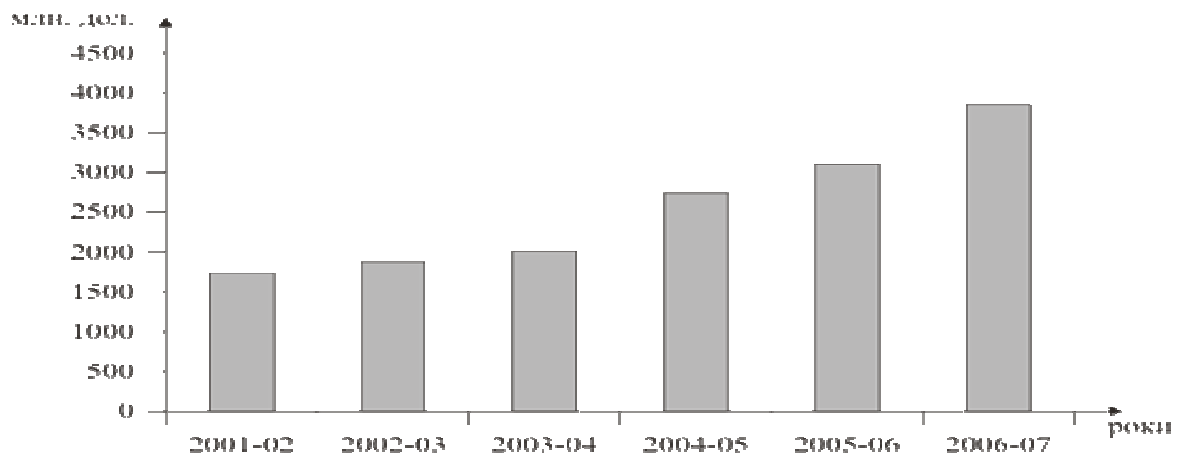

Рис.6.1 – Очікуванні обсяги державного фінансування екологічних витратів на 2001-2007 рр.¹

¹ Australian Bureau of Statistics 2004 a, Australian Social Trends 2004; Population Sea change – New Coastal Residents, cat. no 4102,0 Australian Bureau of Statistics, Canberra

У розвинених країнах прийнято спеціальні програми створення й розвитку національних систем моніторингу. Створення служби моніторингу означає розміщення в усіх районах країни, де має місце концентрація джерел забруднення навколишнього природного середовища, мереж дозиметричних і дослідницьких станцій, лабораторій, пунктів, подібних гідрометеорологічних службам. Інформацію, що знаходиться, обробляють в спеціальних регіональних й національних центрах і доводять до відома всіх громадян.

Основні зусилля в *Західній Європі та США* зосереджують на скороченні обсягів емісії залишків продуктів в біосферу. Першочергове місце відводиться трьом головним напрямкам – боротьбі з забрудненням атмосфери, водних ресурсів та накопиченням твердих відходів. У країнах Західної Європи витрати на охорону водних ресурсів від шкідливого впливу залишкових продуктів виробництва й споживання становлять більше половини усіх національних витрат на природоохоронні цілі. У США більше половини витрат спрямовується на зниження рівня забруднення атмосфери. У ряді країн діє система державних гарантій за кредитами, які надаються на придбання „екотехніки” приватним фінансовим установам. Використовуються такі методи економічного стимулювання підприємства, як звільнення власників спеціального

природоохоронного та контрольного-діагностичного обладнання від податків на майно й податків з прибутку.

У Японії законодавство і управління охороною навколишнього природного середовища орієнтовані на розробку в першу чергу стандартів здоров'я, додаткових обмежень емісій санітарно-гігієнічні стандарти якості води. Особливість екологічної політики Японії – широке використання системи компенсацій за шкоду від забруднення довкілля, які виплачуються потерпілим від промислових фірм – забруднювачів довкілля.

Екологічна політика *Великобританії* ґрунтується, перш за все, на якісних характеристиках об'єктів навколишнього середовища. Тут визнано за необхідне давати оцінку навколишнього середовища до початку проектування будь-якого будівництва, а в подальшому необхідно проводити періодичний контроль за станом навколишнього природного середовища. В екологічному плануванні й управлінні в Англії початковий варіант екологічної експертизи порівнюється з іншими варіантами оцінок, що дозволяє більш оптимально визначати параметри антропогенного впливу.

Екологічна політика *Швеції* орієнтована на розробку екологічно чистих виробничо-технологічних процесів й обладнання, які сприяють недопущенню антропогенних забруднень атмосфери, вод, ґрунтів та інших природних об'єктів.

Правове регулювання охорони навколишнього природного середовища у Франції пов'язане з соціальним поняттям якості життя, рівнем екологічної свідомості й освіти населення, відображенням у чинному законодавстві об'єктивних потреб охорони середовища життя і діяльності людини.

В *Індії* створений національний комітет з планування і координації в збереження навколишнього середовища, якому доручено розробляти для

уряду рекомендації з правових, адміністративних й техніко-екологічних питань навколишнього середовища.

У Мексиці всіма програмами з поліпшення середовища керує координаційний комітет під головуванням міністра охорони здоров'я.

Національні координаційні комітети із збереження навколишнього середовища існують в Бразилії, Кенії, Заїрі, Камеруні, Гані та інших країнах.

В Угорщині управління діяльністю з охорони природи розподілене між різними міністерствами і відомствами.

У Польщі питання використання і охорони природного середовища регламентується Конституцією, законами й іншими законодавчими загальнодержавними актами. Дотримання законів і правил контролюється Державною інспекцією з охорони навколишнього середовища.

Кінець ХХ століття ознаменувався усвідомленням взаємної відповідальності держав за стан навколишнього середовища. Стало нормою міжнародного спілкування співробітництво у вирішенні екологічних проблем, взаємні консультації та обмін інформацією. Головною метою є вироблення системи світової екологічної безпеки.

Необхідність міжнародного співробітництва обумовлюється:

- глобальним характером багатьох екологічних проблем;
- транскордонним характером забруднення;
- міжнародними зобов'язаннями України щодо охорони довкілля;
- вигодами від міжнародного обміну досвідом та технологіями, можливостями залучення міжнародних інвестицій.

Україна є учасником майже 100 міжнародних двосторонніх та багатосторонніх угод, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища та раціональним використанням природних ресурсів. У найближчі роки слід очікувати значного збільшення міжнародних зобов'язань України, оскільки існує ціла низка конвенцій, приєднання до

яких (а також підписання нових) мало б велике політичне значення та значно посилює б можливості охорони довкілля, використання і відтворення природних ресурсів.

Поряд із виконанням зобов'язань України, що випливають із багатосторонніх договорів на охорону довкілля, в перспективі важливе значення має подальше розширення міжнародного співробітництва за такими напрямками:

- співробітництво з міжнародними організаціями системи ООН з охорони довкілля (ЮНЕП – Програма ООН з навколишнього природного середовища, СЕК ООН – Європейська економічна комісія ООН, ПР ООН - Програма розвитку ООН, МАГАТЕ – Міжнародне агентство з атомної енергетики ООН, ФАО – Продовольча і сільськогосподарська організація ООН, Центр ООН по населених пунктах, комісія сталого розвитку, Глобальний екологічний фонд та ін.);

- співробітництво на двосторонній основі з охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів та ядерної і радіаційної безпеки з урядами сусідніх держав, держав – стратегічних партнерів та донорів у рамках двосторонніх угод, спільних програм тощо;

- участь у регіональних природоохоронних заходах (Чорне та Азовське моря, Дніпро, Дунай, Карпати, Донбас тощо);

- участь у міжнародних програмах ліквідації наслідків Чорнобильської аварії, зокрема, в рамках Меморандуму про взаємопорозуміння між урядами країн "великої сімки", Європейської комісії та Плану підвищення безпеки об'єкта "Укриття", завершення будівництва нових атомних енергоблоків, які компенсують втрату потужностей Чорнобильської АЕС, проблеми радіоактивних відходів, нейтралізація перенесення забруднень повітряними та водними потоками тощо.

Робота з охорони і поліпшення навколишнього природного середовища може бути успішно тільки при поєднанні національних

програм кожної країни з колективними діями держав на основі міжнародного співробітництва з екології.

Європа належить до числа регіонів з високим рівнем концентрації промисловості, сільського господарства, транспорту, густоти населення й урбанізації. Господарська діяльність у будь-якій країні Європи позначається на екологічних умовах інших країн, національні екологічні проблеми безпосередньо переростають у міжнародні, загальноєвропейські. У зв'язку з цим на європейському континенті вимоги до інтенсивності співробітництва між країнами є особливо значними. Європа виступає як єдиний континентальний комплекс, складові частини якого – окремі природно-географічні пояси і зони, природно-господарські територіальні підрозділи – об'єднуються системою екологічних зв'язків взаємодій і взаємозалежності. Цілісність природного середовища Європи вирішальною мірою залежить від наявності й ступеня ефективності співробітництва між країнами, проведення ними загальної узгодженої екологічної політики, відповідної єдності і спільності їх природних умов.

Занепокоєння станом навколишнього середовища активізувало наукові й ділові кола, широку світову громадськість, уряди в напрямку розвитку міжнародного екологічного співробітництва за лідируючої ролі в ньому ООН.

Міжнародне екологічне співробітництво вирішує два взаємопов'язані важливі завдання – зменшення екологічної безпеки і міжнародної напруженості у світі.

Питання для самоконтролю

1. Що означає поняття "природокористування"?
2. Назвіть закони та акти, направлені на зміцнення природоохоронної сфери.
3. Сутність Державної системи екологічного моніторингу.

4. Який характер носить інформаційне забезпечення природоохоронної діяльності?
5. Хто вносить плату за спеціальне використання природних ресурсів?
6. На якій основі вводиться платність природокористування?
7. Основні позитивні результати та недоліки вітчизняного економічного механізму екологічного управління.
8. Сутність природоохоронних заходів, їх загальна ефективність, яка проявляється у різних сферах (матеріального виробництва, невиробничій сфері, у сфері особистого споживання)?
9. Показники оцінки абсолютної та порівняльної ефективності природоохоронних рішень. Річні витрати на здійснення природоохоронних заходів.
10. Назвіть країни, де розроблені й діють національні програми охорони навколишнього природного середовища і раціонального використання природних ресурсів.
11. Сутність створення та розвитку національних систем моніторингу.
12. Особливості екологічної політики різних країн світу та державна підтримка фундаментальних наукових досліджень й підготовку кадрів для охорони навколишнього середовища й раціонального використання природних ресурсів.
13. Чим обумовлюється необхідність міжнародного співробітництва у сфері охорони довкілля?
14. Напрями подальшого розширення міжнародного співробітництва України у сфері охорони природного середовища.
15. Європа виступає як єдиний континентальний комплекс, які його складові частини?

Теми для дискусій

1. Роль науково-технічного прогресу та його вплив на стан навколишнього середовища (на прикладі аграрного сектору економіки або якогось конкретного виду діяльності).
2. Перспективи досягнення оптимального співвідношення між соціально-економічним розвитком суспільства і довкілля.
3. Історичний розвиток і сучасні теоретичні погляди на взаємовідносини між суспільством й навколишнім середовищем (погляди Томаса Мальтуса, класична теорія, неокласична, марксизм, післявоєнні роки, сучасні школи).
4. Сучасні інформаційні технології й охорона довкілля.
5. Основні напрямки економічного регулювання природоохоронної діяльності в Україні та світі на сучасному етапі.
6. Створення ринку природних ресурсів та його значення з приводу регулювання природоохоронної діяльності.
7. Посилення екологічної політики справляє певний вплив на економіку. Розгляньте можливі зміни посилення екологічних вимог на використання енергетичних ресурсів.
8. Як, на вашу думку, проблеми підвищення добробуту пов'язані з проблемами довкілля?
9. Перспективи міжнародного співробітництва України щодо охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів.

Тести

1. Комплекс взаємовідносин між природою та суспільством, можливості його соціально-економічного розвитку на базі використання існуючих природних умов та природно-ресурсного потенціалу – це

- A) предмет природокористування;
- B) мета природокористування;
- C) суб'єкт природокористування;
- D) об'єкт природокористування.

2. Оптимізація відносин між природою та суспільством з метою збереження й відновлення середовища існування людини - це

- A) предмет природокористування;
- B) мета природокористування;
- C) суб'єкт природокористування;
- D) об'єкт природокористування.

3. Сучасною формою реалізації процесів екологічної діяльності за допомогою засобів інформації і забезпечує регулярну оцінку і прогнозування стану середовища життєдіяльності суспільства та умов функціонування екосистем для прийняття управлінських рішень щодо екологічної безпеки, збереження природного середовища та раціонального природокористування:

- A) екологічний аналіз;
- B) екологічна діагностика;
- C) екологічний моніторинг.

4. Характер інформації, що обумовлюється її регіональними і міжвидовими особливостями – це

- A) аналітичний характер;
- B) оперативний характер;
- C) синтетичний характер.

5. Характер інформації, що обумовлюється великою кількістю даних, які слід зіставити з метою подальшого аналізу – це

- A) синтетичний характер;
- B) оперативний характер;
- C) аналітичний характер.

6. Характер інформації, що виходить із завдань швидкого реагування на еколого-економічні зміни, що відбувається в навколишньому середовищі унаслідок порушення його стану з метою зменшення негативних наслідків та попередження подальших негативних змін у майбутньому - це

- A) синтетичний характер;
- B) аналітичний характер;
- C) оперативний характер.

7. Сьогодні економічний механізм екологічного регулювання в Україні ґрунтується на:

- A) концепції безплатності природокористування;
- B) концепції приватності природокористування;
- C) концепції платності природокористування.

8. Результат природоохоронної діяльності, що обумовлюється зменшенням негативного впливу на навколишнє середовище і виявляється у зменшенні обсягів забруднюючих речовин – це

- A) географічний результат;
- B) соціально-економічний результат;
- C) екологічний результат.

9. Результат природоохоронної діяльності, що ґрунтується на економії або запобіганні втратам природних ресурсів, живої й минулої праці в усіх сферах економіки, а також у сфері особистого споживання і передбачають – це

- A) географічний результат;
- B) екологічний результат;

С) соціально-економічний результат.

10. Загальна ефективність природоохоронних заходів у сфері матеріального виробництва проявляється:

А) економією витрат на виконання робіт і надання послуг;

В) скороченням витрат власних коштів населення, спричинених забрудненням навколишнього середовища;

С) приростом обсягу прибутку або зменшенням собівартості продукції.

11. Загальна ефективність природоохоронних заходів у невиробничій сфері проявляється:

А) скороченням витрат власних коштів населення, спричинених забрудненням навколишнього середовища;

В) приростом обсягу прибутку або зменшенням собівартості продукції;

С) економією витрат на виконання робіт і надання послуг.

12. Загальна ефективність природоохоронних заходів у сфері особистого споживання проявляється:

А) приростом обсягу прибутку або зменшенням собівартості продукції;

В) економією витрат на виконання робіт і надання послуг;

С) скороченням витрат власних коштів населення, спричинених забрудненням навколишнього середовища.

13. Ефективність, яка показує, у скільки разів результат перевищує витрати на проведення природоохоронної діяльності - це

А) абсолютна ефективність;

В) відносна ефективність;

С) пряма ефективність;

Д) немає правильної відповіді.

14. Приростом економічної оцінки продукції, ресурсу, приростом чистого доходу, зниженням собівартості виробництва продукції визначається:

- A) чиста приведена вартість продукції;
- B) ефект;
- C) річні експлуатаційні витрати;
- D) обсяги фінансування.

15. З метою техніко-економічного обґрунтування вибору найкращих варіантів, які різняться за впливом на навколишнє середовище, а також за впливом на виробничі результати видів діяльності та суб'єктів господарювання визначається:

- A) чиста приведена вартість продукції;
- B) річні експлуатаційні витрати;
- C) обсяги фінансування.
- D) чистий економічний ефект.

16. Економічний ефект природоохоронних заходів, що визначається для здійснення цільових заходів на основі порівняння фактичних витрат і фактично досягнутого економічного результату при реалізації проекту називається:

- A) фактичним чистим економічним ефектом;
- B) очікуваним чистим економічним ефектом;
- C) віртуальним чистим економічним ефектом;
- D) скорегованим чистим економічним ефектом.

17. Економічний ефект природоохоронних заходів, що розраховується на етапах розробки прогнозів, програм, проектів, створення нової природоохоронної техніки, виробництва екологічно чистої продукції на основі багатоваріантного аналізу очікуваних витрат і результатів називається:

- A) очікуваним чистим економічним ефектом;
- B) скорегованим чистим економічним ефектом;

- C) фактичним чистим економічним ефектом;
- D) віртуальним чистим економічним ефектом.

18. Для якої країни світу характерна така особливість екологічної політики, як широке використання системи компенсацій за шкоду від забруднення довкілля, які виплачуються потерпілим від промислових фірм – забруднювачів довкілля:

- A) США;
- B) Індії;
- C) Іспанії;
- D) Японії.

19. Екологічна політика якої країни світу найбільш орієнтована на розробку екологічно чистих виробничо-технологічних процесів й обладнання, які сприяють недопущенню антропогенних забруднень атмосфери, вод, ґрунтів та інших природних об'єктів:

- A) Швеції;
- B) Франції;
- C) Угорщині;
- D) Польщі.

20. В якій країні світу створений національний комітет з планування і координації зі збереження навколишнього середовища, якому доручено розробляти для уряду рекомендації з правових, адміністративних й техніко-екологічних питань навколишнього середовища:

- A) Австралії;
- B) США;
- C) Угорщині;
- D) Індії.

Практичні завдання

1. Визначте головні екологічні проблеми регіонів світу та України.
2. Назвіть і охарактеризуйте існуючі Закони України в сфері охорони довкілля.
3. Проведіть екологічний моніторинг довкілля регіону (міста, району міста) у якому Ви мешкаєте. Яких заходів на Вашу думку необхідно вжити для забезпечення екологічної безпеки, збереження природного середовища та раціонального природокористування.
4. Проаналізуйте офіційні методики про порядок обчислення і сплати платежів за спеціальне використання надр і корисних копалин, рибних ресурсів, водних ресурсів, ресурсів рослинного і тваринного світу тощо.
5. Дослідіть світовий досвід і міжнародне співробітництво в сфері охорони навколишнього середовища та заповніть наступну таблицю:

Країни світу	Особливості екологічної політики у країні	Органи контролю в сфері охорони довкілля
Великобританія		
Індія		
Канада		
Мексика		
Польща		
Росія		
США		
Угорщина		
Україна		
Швеція		
Японія		

Список рекомендованої літератури

Основна

1. Білявський Г. О. Основи екології : підручник / Г. О. Білявський, Р. С. Фурдуй, І. Ю. Костіков. – К. : Либідь, 2004. – 408 с.
2. Запольський А. К. Основи екології / А. К. Запольський, А. Ф. Салюк; за ред. К. М. Ситника. – К. : Вища школа, 2004. – 382 с.

3. Лукьянчиков Н. Н. Экономика и организация природопользования: учебник для вузов / Н. Н. Лукьянчиков, И. М. Потрвный. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ЮНИТИ- ДАНА, 2002. – 454 с.
4. Мельник Л. Г. Экологическая экономика : учебник / Л. Г. Мельник. – Сумы : Изд-во „Университетская книга”, 2001.
5. Основы экологии и природопользования / [В. Л. Дикань, Г. А. Дейнека, Л. А. Позднякова и др.]. – Х. : "Олант", 2002. – 384 с.
6. Правова база з питань екології та охорони природного середовища: збірник нормативно – правових актів / укладач М. І. Комлик. – К. : Атіка, 2001. – 632 с.
7. Степановских А. С. Прикладная экология : охрана окружающей среды: ученик для вузов / А. С. Степановских. – М. : ЮНИТИ – ДАНА, 2003.- 751с.
8. Царенко О. М.. Основы екології та економіка природокористування: навч. посібник / О. М. Царенко, О. О. Несветов, М. О. Кабацький. – Суми : ВТД Університетська книга, 2007. – 592 с.
9. Яцик А. В. Екологічна ситуація в Україні і шляхи її поліпшення / А. В. Яцик. – К. : Оріони, 2003. – 84 с.

Додаткова

10. Баб'як О. С. Екологічне право України : навч. посібник / О. С. Баб'як, П. Д. Біленчук, Ю. О. Чирва. – К. : Атіка, 2000. – 216 с.
11. Білявський Г. О. Основы екології теорія та практикум : навч. посібник / Г. О. Білявський, Л. І. Бутченко. – К. : Лібра, 2004. – 368 с.
12. Гавлинеко О. П. Основы екології та безпека життєдіяльності : навч. посібник / О. П. Гавриленко. – 2-е вид., вип. і доп. – К. : Ніка-Центр, 2004. – 456 с.
13. Джигерей В. С. Основы екології та охорона навколишнього природного середовища / В. С. Джигирей, В. М. Сторожук, Р. А. Яцюк. – 3-тє вид., доп. – Львів : Афіша, 2001. – 272 с.

14. Дорогунцов С. І. Оптимізація природокористування : навч. посібник : в 5 т. / С. І. Дорогунцов, А. М. Муховиков, М. А. Хвесик. – К. : Кондор, 2004. – Т. 1. Природні ресурси: еколого-економічна оцінка. – 291 с.
15. Некос В. Е. Основы общей экологии и неозологии : учеб. пособие : в 2 ч. / В. Е. Некос. – Х. : Прапор, 2001. – Ч. 2. Основы общей и глобальной экологии. – 287 с.
16. Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки : закон України від 21.09.2000 р. № 1989-III // Офіційний вісник України. – 2000. – № 43.
17. Сафронов Т. А. Екологічні основи природокористування : навч. посібник / Т. А. Сафронов. – Львів : "Новий світ – 2000", 2003. – С. 248с.
18. Стійкий екологічно безпечний розвиток і України : навч. посібник / за ред. М. І. Дробнохода. – К. : МАУП, 2002. – 104 с.
19. Фомичева Е. В. Экономика природопользования / Е. В. Фомичева : учеб. пособие. – М. : Издательско-торговая корпорация "Дашков и К0", 2003. – 208 с.

РОЗДІЛ 7. ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ УКРАЇНИ ТА ІНТЕГРАЦІЯ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ТА ІНШИХ СВІТОВИХ СТРУКТУР

7.1. Міжнародний поділ праці, його суть та значення у формуванні зовнішньоекономічних зв'язків

Вирішальний фактор формування світового ринку й світового господарства в цілому - міжнародний поділ праці (МПП). Його можна визначити як спеціалізацію окремих країн у рамках світового (всесвітнього) господарства на тих або інших видах продукції й послуг, що обумовлює й припускає обмін цих товарів і послуг на світовому ринку. Таким чином, МПП є просторовою формою суспільного подолу праці, що характеризується розривом між місцем виробництва й місцем споживання.

У МПП можна розрізнити дві ситуації. Перша – коли країна ввозить який-небудь продукт із іншої країни тому, що по природних умовах зовсім не може його робити; і друга ситуація – коли ввозиться продукт, який можна було б зробити й у себе, але це обійшлося б дорожче. Першу ситуацію можна назвати абсолютним МПП, другу - відносним.

Одна з найбільш очевидних і первісних передумов МПП - розходження між країнами в природно-географічному відношенні. Країни розрізняються по своїх природних багатствах, ґрунтово-кліматичним умовам, розмірам території, економіко-географічному положенню й т.п. і спеціалізуються відповідно до цих розходжень. З розвитком суспільства множаться й суспільні причини МПП - такі, як історичні й виробничі традиції, розходження в ціні й кваліфікації трудових ресурсів. Вони перекривають і заслоняють причини, що лежать у природних розходженнях, але не скасовують їх.

У сучасну епоху головний фактор формування МПП - науково-технічні досягнення, здатність країни генерувати ідеї, втілювати їх у нові технології й впроваджувати ці технології у виробництво й побут. У наш

час переваги в конкурентній боротьбі вже не визначаються ні розмірами країни, ні багатими природними ресурсами або міццю фінансового капіталу. Тепер усі вирішують рівень утворення й обсяг накопичених суспільством знань. Головний спонукальний мотив до участі в МПП - економічна вигода, одержувана при виробництві товарів у тих країнах, де для цього є абсолютні або порівняльні переваги. Якщо країна робить на одиницю витрат якогось товару більше, ніж її конкуренти, то вона має абсолютну перевагу у виробництві даного товару. Їй вигідно вивозити цей товар, а іншим країнам вигідно його купувати, тому що власне виробництво обійшлося б дорожче. Але торгівля, МПП розвиваються й в умовах, коли країна ні в чому не має у своєму розпорядженні абсолютну перевагу. Англійський економіст Д.Рікардо на початку XIX в. відкрив закон порівняльної переваги: кожна країна має у своєму розпорядженні порівняльну перевагу у виробництві якогось товару, торгуючи їм в обмін на інші.

МПП у своєму розвитку пройшло кілька етапів. До кінця XIX - початку XX в. процес його формування в основному завершився. Чисто торговельні світогосподарські зв'язки доповнилися експортом капіталу й міграціями робочої сили, почався розвиток міжнародних виробничих зв'язків. Міжнародний поділ праці є основою міжнародних економічних відносин і являє собою стійке виробництво товарів і послуг в окремих країнах понад внутрішні потреби розраховуючи на міжнародний ринок.

Спочатку географічний поділ праці склався під впливом природних, економічних, соціальних умов; у мануфактурний період розвитку капіталізму (XVII-XVIII ст.) і до промислового перевороту (кінець XVIII - початок XIX ст.) базувався на природній основі. Сутність міжнародного поділу праці полягає в діалектичній єдності поділу й об'єднання процесу виробництва. Головне в процесі міжнародного поділу праці є те, що кожний учасник цього процесу одержує економічну вигоду за рахунок різниці між міжнародною й національною вартістю експортованих товарів

і послуг, і за рахунок економії внутрішніх витрат через відмову від виробництва товарів, які дешевше імпортувати.

Форми міжнародного поділу праці: міжнародна спеціалізація; міжнародне кооперування.

Спеціалізація - це виробництво певних видів або компонентів продукції. Міжнародна спеціалізація припускає просторовий розрив між окремими стадіями виробництва.

Види міжнародної спеціалізації:

- предметна - виробництво готових виробів;
- подетальна - виробництво окремих компонентів;
- технологічна - здійснення окремих технологічних процесів: збірка, фарбування й т.д.).

Друга форма міжнародного поділу праці - *міжнародне кооперування*, основою якого є стійкі виробничі зв'язки між самостійними підприємствами як усередині країни, так і між країнами.

Міжнародна кооперація розвивається в різних формах. Це може бути:

- кооперація, реалізована через міжнародні господарські об'єднання;
- кооперація, реалізована через договір і не супроводжувана створенням яких-небудь структур.

Показники участі країни в міжнародному поділу праці:

- частка експортованої продукції в загальному обсязі виробництва;
- питома вага країни в міжнародній торгівлі;
- зовнішньоторговельний обіг на душу населення.

Найбільший ступінь розвитку міжнародного поділу праці в промислово-розвинутих країн.

Особливе значення в системі міжнародного поділу праці мають міжнародні корпорації. *Міжнародні корпорації* - це компанії, що мають більше 25% активів закордоном. Причиною виникнення міжнародних корпорацій є інтернаціоналізація виробництва й капіталу на основі

міжнародного поділу праці.

Відомий маркетинголог Ф. Котлер з організаційних принципів виділяє чотири типи міжнародних корпорацій: транснаціональні корпорації; багатонаціональні корпорації; інтернаціональні корпорації; глобальні корпорації.

Російські й українські економісти виділяють три типи (поєднуючи багато- і інтернаціональні корпорації).

Транснаціональні корпорації (ТНК) - це національні корпорації із закордонними активами, тобто національні по капіталі й міжнародні по місцю його застосування. Правовий режим ТНК припускає здійснення ділової активності в різних країнах за допомогою утворення в них (через вивіз прямих інвестицій) філій і дочірніх компаній. Разом з філіями й дочірніми компаніями ТНК становить єдиний великий виробничий комплекс. По оцінках, у світі близько 37 тисяч ТНК, що мають більше 206 тисяч філій.

Багатонаціональні корпорації (БНК) - це міжнародні корпорації, що поєднують національні компанії декількох держав на виробничій і науково-технологічній основі. БНК нечисленні: як приклад такої компанії звичайно приводиться англо-голландський концерн «Ройал-Датч/Шелл», що існує з 1907р., швейцарсько-шведська компанія «АББ», англо-голландська «Юнилевер». Усуспільнюючи працю й капітал у світовому масштабі, що ведуть міжнародні корпорації створюють міжнародне виробництво, виходячи на новий рівень глобальних корпорацій.

Глобальні корпорації - великі й найбільші фінансово-виробничі, науково-технологічні, торгово-сервісні об'єднання. Найбільшою мірою до глобалізації тяжіють хімічна, електротехнічна, нафтова, автомобільна промисловості, інформаційна й банківська сфери. Глобальні корпорації виявляють тенденцію до утворення великих груп, що поєднують промислові, торговельні й фінансові компанії. Причинами цих злиттів, об'єднань і поглинань є загострення конкурентної боротьби на світових

ринках, прагнення зміцнити позиції компанії шляхом диверсифікованості виробництва.

7.2. Зовнішньоторговельна діяльність України на сучасному етапі

Зовнішньоторговельна діяльність передбачає обмін товарами, послугами та капіталом між різними країнами. Звідси зовнішня торгівля – міжрегіональний обмін товарами, послугами й капіталом (отримання кредитів). На розвиток зовнішньої торгівлі впливають такі фактори: поглиблення міжнародного поділу праці та інтернаціоналізації виробництва; розвиток процесів торгово-економічної інтеграції, знищення регіональних бар'єрів, формування спільних ринків, зон вільної торгівлі та ін.

Державне регулювання зовнішньоторговельної діяльності України полягає в створенні системи стимулів, спрямованих на ліквідацію дисбалансу між експортними та імпорнтними потоками в економіці держави, покращення стану платіжного балансу, зменшення залежності від імпорту.

Хоча держава традиційно прив'язана до економіки країн СНД, її нинішня зовнішньоторгова орієнтація на країни ЄС, Північної Америки й інші країни з розвинутою ринковою економікою.

Особливий інтерес для України становить досягнення стратегічно важливої цілі переходу від експорту сировини до експорту готової продукції (табл. 7.1). Деякі заходи можуть поєднувати комбінації політики заміни імпорту з агресивною політикою сприяння експорту. Розробка програми стабілізації та розвитку зовнішньоторговельних зв'язків має включати оцінку можливостей сучасного експортного потенціалу України, першочергових імпорнтних потреб, у зв'язку з чим стратегічними напрямами діяльності уряду слід вважати:

- підвищення нарощування випуску конкурентоспроможної продукції;

- активне використання специфічних ставок ввізного мита на імпорتنі товари та посилення контролю їх якості;
- надання пільг й допомоги вітчизняним товаровиробникам, які займаються експортом продукції та вкладають інвестиції в види діяльності та виробництво, шляхом зменшення податкового тиску, сприяння отриманню кредитів, проведення активної митно-тарифної політики (тобто створення умов для експортної орієнтації промислового виробництва);
- розробка комплексної національної стратегії економічно збалансованого розвитку промислового виробництва з виділенням пріоритетів науково-технологічного (модернізація машинобудування, металургійної промисловості), експортноорієнтованого розвитку та підтримання виробників, які працюють в авангардних видах діяльності й секторах економіки;
- запровадження в експортно-імпортних операціях механізму зустрічних закупівель, за яких імпорт будь-якої продукції проводиться тільки за умови зустрічного експорту продукції з країни-імпортера.

Таблиця 7.1

Зовнішня торгівля товарами [11, С. 262]

	Експорт				Імпорт			
	2000	2005	2006	2007	2000	2005	2006	2007
Усього	14572,5	34228,4	38368,0	49296,1	13956,0	36136,3	45038,6	60618,0
Інші країни світу ¹	10075,0	23497,8	25704,5	30681,5	5916,1	19107,0	24854,0	35048,5
Європа	4680,2	10881,4	12625,5	14773,8	4311,5	12666,4	16804,2	23048,9
Азія	3437,9	8377,4	8133,8	10354,0	832,0	4644,5	6071,4	8942,0
Африка	731,5	2393,9	2373,7	2792,0	136,4	426,2	413,0	673,1
Америка	1217,5	1831,2	2550,9	2686,3	581,4	1265,5	1465,3	2255,4
Австралія і Океанія	7,	13,7	17,9	15,7	54,7	103,9	99,5	128,4

¹ Включаючи нерозподілені обсяги товарів, що придбані в іноземних портах для забезпечення життєдіяльності суден.

За 2008р. експорт товарів склав 67002,5 млн.дол. США, імпорт – 85534,4 млн.дол. США. Порівняно з 2007р. експорт збільшився на 35,9%, імпорт – на 41,1%. Від’ємне сальдо становило – 18531,9 млн.дол. (за 2007р. – 11321,9 млн.дол.). На формування від’ємного сальдо у зовнішній торгівлі вплинули окремі товарні групи: енергетичні матеріали; нафта та продукти її перегонки (–18722,9 млн.дол.), наземні транспортні засоби, крім залізничних (–10126,4 млн.дол.) та механічне обладнання (–6072,5 млн.дол.).

Коефіцієнт покриття експортом імпорту склав 0,78 (за 2007р. – 0,81). Зовнішньоторговельні операції проводились з партнерами із 217 країн світу.

Обсяги експортних поставок до країн СНД становили 35,5% від загального обсягу експорту, Європи – 29,5% (у т.ч. до країн Європейського Союзу – 27,1%), Азії – 22,8%, Америки – 6,2%, Африки – 5,8% та Австралії і Океанії – 0,1%. У порівнянні з 2007р. збільшились обсяги експорту товарів до Австралії і Океанії (у 4,1 раза), Америки (на 54,3%), Азії (на 47,4%), Африки (на 39,8%), країн Європи (на 33,6%), СНД (на 28%). Найбільші обсяги експортних поставок здійснювались до Російської Федерації – 23,5% від загального обсягу експорту, Туреччини – 6,9%, Італії – 4,3%, Польщі – 3,5%, Білорусі – 3,1%, Сполучених Штатів Америки – 2,9%, Німеччини – 2,7%. Порівняно з 2007р. збільшився експорт товарів до найбільших країн-партнерів: Сполучених Штатів Америки – на 84,2% (за рахунок збільшення поставок чорних металів та виробів з них, продуктів неорганічної хімії), Польщі – на 42,8%, Білорусі – на 34,8%, Туреччини – на 27,1%, Російської Федерації – на 24,2%, Німеччини – на 11,7%, Італії – на 8,8%. У загальному обсязі експорту товарів у порівнянні з 2007р. збільшилась частка чорних металів – з 33,9% до 34,3%, енергетичних матеріалів; нафти та продуктів її перегонки – з 5,3% до 6,1%, зернових культур – з 1,5% до 5,5%, залізничних або трамвайних локомотивів, шляхового обладнання – з 3,7% до 4%, руд, шлаків та золи – з 2,2% до

3,2%, добрив – з 2,7% до 3%. Натомість зменшилась частка виробів з чорних металів – з 5,9% до 5,3%, механічних машин – з 5,6% до 5,2%, електричних машин – з 4,5% до 4,2%, жирів та олій тваринного або рослинного походження – з 3,5% до 2,9%.

Імпорт з країн СНД становив 39,2% від загального його обсягу, Європи – 35,6% (у т.ч. з країн Європейського Союзу – 33,7%), Азії – 17,9%, Америки – 4,9%, Африки – 1,8%, Австралії і Океанії – 0,5%. Збільшились обсяги імпорتنних надходжень в Україну з Австралії і Океанії (у 3,4 рази), Африки (у 2,3 рази), Америки (на 85,8%), Азії (на 71,2%), Європи (на 32,2%), країн СНД (на 31,3%). Найбільші імпорتنні надходження здійснювались з Російської Федерації – 22,7%, Німеччини – 8,4%, Туркменістану – 6,6%, Китаю – 6,5%, Польщі – 5%, Казахстану – 3,6%, Білорусі – 3,3%. Зросли обсяги імпорту товарів з усіх основних країн-партнерів: Білорусі – на 94,4% (за рахунок збільшення поставок енергетичних матеріалів; нафти та продуктів її перегонки, наземних транспортних засобів, крім залізничних та механічного обладнання), Казахстану – на 84,9%, Китаю – на 69,4%, Польщі – на 46,6%, Німеччини – на 22,9%, Туркменістану – на 19,6%, Російської Федерації – на 15,3%. У загальному обсязі імпорту товарів збільшилась частка енергетичних матеріалів; нафти та продуктів її перегонки – з 26,3% до 26,7%, наземних транспортних засобів, крім залізничних – з 12,8% до 13,3%, чорних металів – з 3,7% до 3,9%, руд, шлаків та золи – з 1,6% до 2,4%. Зменшилась частка механічних машин – з 12,3% до 11,2%, електричних машин – з 5,2% до 4,4%, полімерних матеріалів, пластмас – з 4,4% до 4,1%.

Таблиця 7.2

Експорт-імпорт давальницької сировини [11, С. 265-267]

(тис. дол. США)

	Експорт				Імпорт			
	2000	2005	2006	2007	2000	2005	2006	2007
Усього	242008,5	38662,6	64007,6	83509,0	920129,3	1713405,1	1820023,7	2506748,4
Країни СНД	3406,0	4618,3	7587,0	7291,3	59731,8	573138,8	444659,6	446029,1
Інші країни світу	238602,5	34044,3	56420,6	76217,7	860397,5	1140266,4	1375364,1	2060719,3
Європа	206976,3	34035,9	56413,6	75404,6	622608,9	927759,9	1152476,9	1657112,3
Азія	20521,9	—	6,9	—	66525,7	106765,1	134811,6	269953,3
Африка	8459,2	—	—	—	55506,6	32476,4	1312,7	1979,6
Америка	2645,1	8,4	—	813,2	78801,4	57246,3	80225,9	131547,9
Австралія і Океанія	—	—	—	—	36954,9	16018,7	6537,0	126,2

За 2008р. експорт давальницької сировини становив 70,7 млн.дол. і зменшився в порівнянні з 2007р. на 15,3% (табл. 29). У той же час, до України імпортовано готової продукції виготовленої з давальницької сировини, на 72,5 млн.дол. (зменшення на 37,4%). В Україну надійшло іноземної давальницької сировини на 2502,4 млн.дол. (на 0,2% менше, ніж за 2007р.). Обсяг експорту готової продукції з імпортною давальницької сировини, становив 4037,2 млн.дол. і збільшився в порівнянні з відповідним періодом попереднього року на 23,8%.

7.3. Поняття, основні риси та форми міжнародної економічної інтеграції

Розвиток світових продуктивних сил на сучасному етапі все більш набуває характеру цілісності та безперервності їх національних елементів. Це обумовлює перевагу доцентрових сил у розвитку світового господарства та зростання відкритості національних економік, виступає каталізатором інтернаціоналізації господарського життя. Сучасний світовий економічний розвиток характеризується двома головними тенденціями. З одного боку, зростають, посилюються і домінують процеси міжнародної економічної інтеграції. Міжнародна економічна інтеграція як явище характеризується відсутністю будь яких форм дискримінації

іноземних партнерів у кожній із національних економік, а як процес виявляється в стиранні відмінностей між економічними суб'єктами різних країн. А з іншого боку дані процеси проходять не прямолінійно, оскільки поряд з інтеграційними процесами в окремих регіонах світу мають місце й дезінтеграційні процеси, що викликані політичними, національними та релігійними причинами (наприклад, на євразійському просторі колишнього СРСР, у Центральній і Південно-Східній Європі, на Балканах та ін.).

Міжнародну економічну інтеграцію можна визначити як якісно новий етап розвитку і форму прояву інтернаціоналізації господарського життя, що передбачає зближення і взаємоприспосування, переплетення всіх структур національних господарств.

У широкому розумінні міжнародну економічну інтеграцію визначають і як відносини, і як процес. Інтеграцію в першому розумінні можна тлумачити як відсутність будь-якої форми дискримінації іноземних партнерів і кожній із національних економік. У такому плані міжнародна економічна інтеграція розглядається як найвищий рівень розвитку міжнародних економічних відносин. Як процес інтеграція проявляється в стиранні відмінностей між економічними суб'єктами – представниками різних держав. На мікрорівні вирізняють горизонтальну і вертикальну інтеграцію.

Горизонтальна інтеграція виникає при злитті фірм, які виробляють подібні або однорідні товари з метою їх подальшої реалізації через спільну систему розподілу й отримання при цьому додаткового прибутку, і супроводжується виробництвом за кордоном товарів, аналогічних тим, що виробляються в країні базування.

Вертикальна інтеграція передбачає об'єднання фірм, які функціонують у різних виробничих циклах. Розрізняють три форми вертикальної інтеграції:

- 1) інтеграція «вниз» (наприклад, приєднання заводу-виробника сировини чи напівфабрикатів до компанії, яка веде головне виробництво);
- 2) виробнича інтеграція «вгору» (наприклад, придбання сталеплавильною компанією заводу, що виробляє металоконструкції);
- 3) невиробнича інтеграція «вгору», що включає сферу розподілу.

На певному рівні розвитку мікроінтеграції виникають транснаціональні корпорації. Вони є найбільш інтегрованими мікроструктурами (зокрема, Chrysler, General Motors, Volkswagen, Toyota, Honda - вертикальна, а Exxon, Mobil, Техасо - горизонтальна інтеграція).

На рівні національних економік інтеграція розвивається на основі формування економічних об'єднань країн з тим чи іншим ступенем узгодження їх національних політик. Тут йдеться про явище економічного регіоналізму. Отже, маємо дворівневу структуру інтеграційного процесу (рис. 7.1).

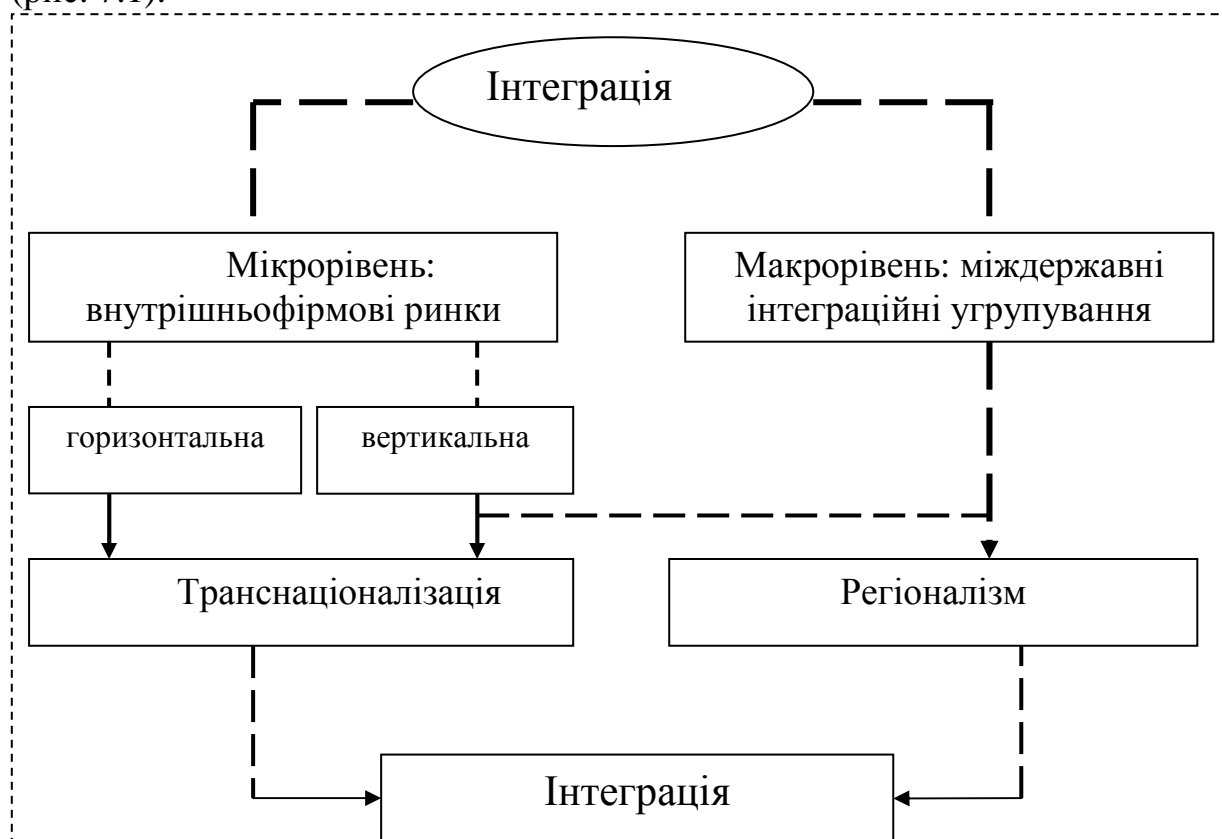

Рис.7.1 – Структура інтеграційного процесу

Процес економічної інтеграції відбувається тоді, коли дві або більше країн об'єднуються разом для створення ширшого економічного простору. Країни укладають інтеграційні угоди, сподіваючись на економічний вигравш, хоча можуть також переслідувати політичні та інші цілі. На макрорівні розглядають такі основні форми міжнародної регіональної економічної інтеграції: зона преференційної торгівлі; зона (асоціація) вільної торгівлі; митний союз, спільний ринок, економічний та політичний союзи (табл. 7.3).

Форми міжнародної регіональної економічної інтеграції

Форми міжнародної економічної інтеграції	Ключові характеристики					
	Зниження внутрішніх тарифів	Усунення внутрішніх тарифів	Спільний зовнішній тариф	Вільний рух капіталів та робочої сили	Гармонізація економічної політики	Політична інтеграція
Зона преференційної торгівлі						
Зона (асоціація) вільної торгівлі						
Митний союз						
Спільний ринок						
Економічний союз						
Політичний союз						

Зона преференційної торгівлі – зона з пільговим торговельним режимом, коли дві або декілька країн зменшують взаємні тарифи з імпорту товарів, зберігаючи рівень тарифів в торгівлі з іншими країнами. Найбільш показовим історичним прикладом такої форми інтеграції є преференційна система Британського співтовариства (з 1932 р.), що об'єднувала 48 держав.

У зонах вільної торгівлі діє особливий пільговий торговельний режим для країн-учасниць за рахунок усунення внутрішніх тарифів при їх збереженні в торгівлі з іншими країнами. Типовими прикладами є Європейська асоціація вільної торгівлі (1960 р.), зона вільної торгівлі «США—Канада» (1988 р.), Північноамериканська угода про вільну торгівлю (НАФТА).

Наступною сходинкою міжнародної економічної інтеграції є митний союз.

Митний союз - це угода двох або декількох держав, що передбачає усунення внутрішніх тарифів та встановлення спільного зовнішнього тарифу. Таким чином, митний союз передбачає заміну декількох митних територій однією при повній ліквідації митних податків в межах митного союзу і створенні єдиного зовнішнього митного тарифу.

Угоди про створення митного союзу діяли у Бенілюксі (з 1948 р.), В Європейському союзі (з 1968 р.).

Митний союз перетворюється у спільний ринок з усуненням будь-яких обмежень на переміщення товарів, послуг, а також виробничих факторів – капіталу і робочої сили.

У рамках *спільного ринку* забезпечується вільний рух не тільки товарів, а й послуг, капіталів та громадян (робочої сили). Такі умови економічних взаємовідносин у цілому характерні для Європейського союзу.

Передумови переходу до спільного ринку створює митний союз, оскільки він ліквідує митні податки між державами-учасницями і розробляє єдину торговельну політику щодо третіх країн. Проте для створення спільного ринку лише цього недостатньо, оскільки потрібно вирішити ще декілька надзвичайно важливих завдань, а саме:

- розробити спільну політику розвитку окремих видів діяльності і секторів економіки (вибір конкретної види діяльності чи сектора залежить від того, наскільки це важливо для майбутнього закріплення інтеграції. В Європейському Союзі при переході до спільного ринку пріоритетними сферами було визнано сільське господарство та транспорт);

- створити умови для вільного переміщення капіталу, робочої сили, послуг та інформації (що доповнить вільне переміщення товарів);

- сформувати спільні фонди сприяння соціальному та регіональному розвитку.

Ці економічні кроки обумовлюють необхідність проведення гармонізації та уніфікації національних законів, а тим самим потребують

формування наднаціональних органів управління і контролю.

Побудова спільного ринку повинна завершитися створенням справді єдиного економічного, правового та інформаційного простору і дати імпульс для переходу до якісно нової сходинки економічної інтеграції – економічного союзу.

В економічному союзі вільний рух факторів і результатів виробництва доповнюється гармонізацією внутрішньої та зовнішньої економічної політики. В країнах-учасницях функціонує, як правило, єдина грошова одиниця.

Ознаками економічного союзу є:

- 1) ліквідація будь-яких торговельних обмежень і проведення єдиної зовнішньоторговельної політики;
- 2) вільне переміщення товарів, послуг, капіталу та громадян;
- 3) жорстка координація (по суті – єдність) економічної, фінансової та соціальної політики.

Прикладом таких союзів є Бенілюкс (з 1960 р.), Сполучені Штати Америки, Радянський Союз (до 1991 р.). На стадіях практичної реалізації плани щодо створення економічного і валютного Європейського союзу.

На основі економічних створюються і політичні союзи, в яких поряд з економічною забезпечується й політична інтеграція.

Економічна природа інтеграційних угруповань та взаємовідносин між країнами, що їх утворюють, зумовлюють логіку і наступність у становленні та розвитку форм міжнародної регіональної економічної інтеграції.

При утворенні зон преференційної та вільної торгівлі, митних союзів міждержавні відносини стосуються лише сфери обміну, тобто розвивається торговельна інтеграція. Глибші форми міждержавної координації створюють умови для інтеграції і у сфері виробництва. Рівні, форми та типи міжнародної економічної інтеграції тісно взаємопов'язані (рис.7.2).

Ключовими щодо економічних умов інтеграції є такі критерії: рівень

розвитку країн, їх ресурсні та технологічні потенціали; ступінь зрілості ринкових відносин, зокрема національних ринків товарів, послуг, капіталу та праці; масштаби та перспективи розвитку економічних взаємозв'язків країн і т. ін.; важлива також інфраструктурна та соціально-культурна сумісність. При цьому процеси формування економічних інтеграційних угруповань країн мають яскраво виражену регіональну специфіку.

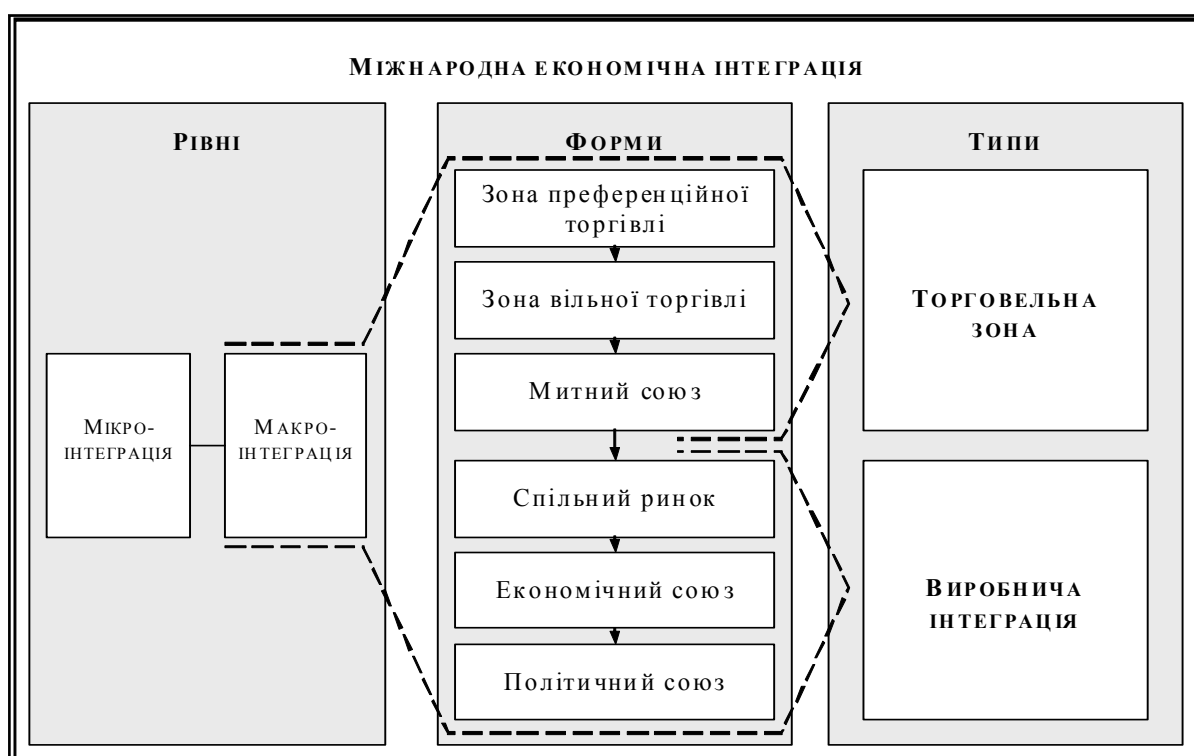

Рис. 7.2 – Рівні, форми і типи міжнародної економічної інтеграції

– «знизу-догори», у процесі поглиблення інтернаціоналізації та транснаціоналізації господарського життя, коли домовленостям між країнами про створення зони вільної торгівлі, митного союзу чи спільного ринку передують досить тривалий період розвитку міжнародних економічних зв'язків на рівні підприємств, фірм та корпорацій. Ці зв'язки активно підтримуються на державному рівні, водночас розробляються й реалізуються широкомасштабні двосторонні проекти поглиблення міжнародного економічного співробітництва. Саме таким шляхом

розвивались інтеграційні процеси у Північній Америці, насамперед, між США та Канадою;

– «згори-донизу», коли з різних політичних та соціально-економічних причин створюється інтеграційне угруповання країн, які ще не повністю відповідають критеріям інтеграційної сумісності, але в процесі подальшого регульованого і скоординованого на наднаціональному рівні співробітництва досягають тієї чи іншої форми міжнародної економічної інтеграції.

7.4. Інтеграція України у сучасну світогосподарську систему

Безпосередня й активна участь України в сучасних інтеграційних процесах об'єктивно зумовлена перевагами міжнародного поділу праці, а також потребою подолати штучну відокремленість нашої держави від світового господарства, до якої призвели односторонній її розвиток у межах високо спеціалізованих СРСР і РЕВ, деформовані зовнішньоекономічна політика та механізми зовнішньоекономічної діяльності, нерозвинені товарно-грошові відносини і національні ринки товарів, послуг, праці та капіталу.

Для ефективної й організаційно оформленої інтеграції України в сучасні світогосподарські зв'язки необхідні певні політико-правові, економічні, соціально-культурні та інфраструктурні передумови.

Основні політико-правові передумови інтеграції:

- політичне визначення України;
- забезпечення територіальної цілісності та створення адекватної системи національної безпеки;
- безумовне виконання міжнародних зобов'язань, особливо в сфері прав людини; запровадження прийнятної форми громадянства;
- перегляд існуючої практики політичних зв'язків із державами колишнього СРСР;
- пряма участь у регіональних і глобальних політичних процесах;

– формування відповідного законодавства і вироблення ефективних механізмів та інструментарію його виконання.

Економічні передумови інтеграції формуються завдяки таким чинникам:

– економічному та інституційному забезпеченню суверенітету;
– оцінці економічного потенціалу і напрямів структурної перебудови;

– розробленню та реалізації обґрунтованої програми переходу до ринкових відносин з пріоритетом роздержавлення й приватизації, соціального захисту населення;

– оцінці експортного потенціалу, виробленню експортно-імпортової стратегії та адекватного механізму регулювання зовнішньоекономічної діяльності;

– запровадженню національної грошової одиниці з включенням її в систему міжнародних розрахунків;

– розв'язанню проблеми зовнішньої заборгованості та розподілу активів колишнього СРСР шляхом відповідних переговорних процесів.

До основних соціально-культурних передумов інтеграції належать:

– відродження і виховання почуття власної гідності, створення умов соціально-культурної життєздатності народів України;

– формування сучасної, орієнтованої на світові пріоритети системи народної освіти;

– розвиток контактів з українцями, які проживають за межами України.

Формування інфраструктурних передумов насамперед пов'язане з:

– розвитком транспортних комунікацій (морських, наземних, повітряних), необхідних для нормальної життєдіяльності суверенної держави (національні авіакомпанії, флот, транспортні корпорації);

– розвиток сучасних інформаційно-комунікаційних систем з включенням їх до міжнародних систем.

Формуючи інтеграційну стратегію і тактику, слід враховувати особливості України як потенційної учасниці міжнародних економічних угруповань:

- відсутність досвіду державності, необхідність здобуття справжнього суверенітету;
- нерозробленість політико-правових регуляторів та інструментів;
- нерозвиненість ринкових відносин;
- інерція погіршення економічного стану;
- запас соціальної витримки населення, який виснажується.

Значний вплив на інтеграційну мотивацію та політику України справляють такі чинники:

- збіг періодів дезінтеграційних та інтеграційних процесів;
- розміщення в регіоні, що характеризується інтеграцією високого рівня;
- конкурентоспроможність щодо аналогічних інтересів країн Східної Європи;
- негативний досвід інтеграції в рамках СРСР і РЕВ.

Інтеграція України у світове господарство можлива різними, але водночас взаємопов'язаними шляхами:

- через активну та ліберальну зовнішньоекономічну політику; за рахунок формування середовища, сприятливого для іноземного підприємництва й інвестування та транснаціоналізації високомонополізованих підприємств;
- через укладання двосторонніх міждержавних економічних угод та участь у багатосторонніх міжурядових переговорах; за рахунок інтенсифікації ;
- східноєвропейських інтеграційних процесів та формування передумов інтеграції в західноєвропейські інтеграційні структури.

На процеси включення України до сучасної системи світогосподарських зв'язків впливають конкретні внутрішньо- і

зовнішньоекономічні фактори, що формуються в системі передумов, особливостей і шляхів інтеграції.

Серед внутрішньоекономічних факторів принциповим є перехід України до розвиненої ринкової економіки, для чого потрібні розроблення і реалізація відповідної довгострокової програми. Така програма має, по-перше, враховувати сучасний соціально-економічний стан та особливості України; по-друге, бути адаптованою до еволюціонізуючого зовнішнього ринкового середовища; по-третє, спиратися на досвід переходу до ринкових відносин інших постсоціалістичних країн.

Важливе значення має такий довгостроковий фактор, як структурна перебудова національної економіки, орієнтована на сучасні техніко-технологічні, економічні, екологічні і соціальні стандарти. Деформована структура національної економіки не відповідає критеріям суверенного розвитку України як з точки зору оптимальних пропозицій самозабезпечення та зовнішньоекономічної спеціалізації, так і з науково-технологічних, соціальних і особливо екологічних позицій. Існує ціла низка негативних проблем пов'язаних із структурою економіки України:

- велика питома вага фізично та морально застарілої техніки в складі основних засобів(понад 60%);

- диспропорції в системі самозабезпечення ключових видів діяльності життєдіяльності країни (майже повна зовнішня паливно-енергетична залежність; задоволення потреби в електротехнічних і кабельних виробках, продукції текстильної, целюлозно-паперової та медичної промисловості лише наполовину; відсутність виробництва каучуків, ряду продуктів органічного синтезу, устаткування для легкої промисловості, переробних видів діяльності агропромислового комплексу тощо;

- незбалансованість виробничої структури промисловості з точки зору її соціальної орієнтації (потенціал промисловості на 90% формують важкі види діяльності; питома вага виробництва предметів споживання

становить близько 30%, тоді як у розвинених країнах вона досягає 50-60%).

Включення України до будь-яких інтеграційних угруповань у такому стані, без чіткого бачення перспектив структурної реорганізації, може призвести не лише до консервації, а й до посилення негативних тенденцій у всіх видах діяльності національної економіки. І навпаки, участь України в інтеграційних процесах за умов цілеспрямованої внутрішньої структурної політики дасть змогу ефективніше й швидше виправити деформовану економіку, виходячи з таких пріоритетів структурної переорієнтації:

- науково-технічне та технологічне оновлення виробництва із забезпеченням його конкурентоспроможності шляхом глибокої модернізації. Зменшення ресурсомісткості за рахунок ефективного використання власних паливно-сировинних ресурсів;

- підвищення рівня внутрішньої збалансованості національної економіки для зменшення зовнішньої залежності в розвитку її ключових видів діяльності за рахунок формування системи власної міжвиробничої кооперації та забезпечення повних виробничих циклів;

- формування умов для соціально орієнтованого розвитку національної економіки за рахунок, з одного боку, цілеспрямованої трансформації її структури, з другого - завдяки забезпеченню балансу споживчого ринку з доходами населення, підвищенню мотивації до праці, фінансовій макростабілізації.

Отже, необхідною передумовою проведення ефективної інтеграційної політики України є синхронізація відповідних процесів із масштабами і темпами розвитку національної економіки під впливом внутрішньоекономічних факторів.

Дія зовнішньоекономічних факторів інтеграції обумовлена, з одного боку, станом розвитку форм зовнішньоекономічної діяльності, а з другого – умовами розвитку середовища. Зовнішньоторговельна діяльність

України в останні роки зберегла негативні довгострокові структурні тенденції в експорті/імпорті товарів і послуг, а саме:

- переважно сировинна спрямованість експорту, превалювання матеріаломісткого обладнання в експорті продукції машинобудування;
- нерациональність товарної структури імпорту;
- деформована географічна структура експорту та імпорту, аж до монопольної залежності від окремих країн;
- вкрай нерівномірне розміщення експортного потенціалу України.

На зовнішню торгівлю впливали й такі несприятливі фактори:

- неконкурентоспроможність більшості підприємств, товарів у якісно нових умовах зовнішньої торгівлі;
- велика зовнішня заборгованість, в тому числі пов'язана з експортно-імпортною діяльністю останніх років;
- відсутність власної національної валюти і неможливість ефективного валютного контролю;
- недієва система митного контролю;
- неврегульованість торговельно-економічних відносин з країнами «ближнього зарубіжжя», і насамперед з Росією;
- нерозвиненість інфраструктури зовнішньоекономічної діяльності, у тому числі інформаційної;
- кадрова незабезпеченість на всіх рівнях здійснення і регулювання зовнішньоекономічної діяльності.

Відсутність стратегічних орієнтирів, втрата державного контролю за зовнішньоекономічною діяльністю призвели до хаотичного вивозу українських товарів; створення криміногенної обстановки навколо експорту та імпорту найефективніших груп товарів (нафта і нафтопродукти, чорні метали, продовольчі товари тощо); втрати країною валютних коштів; невиправданої конкуренції між українськими учасниками ЗЕД; демпінгової торгівлі.

Серед зовнішньоекономічних факторів інтеграції на окрему увагу

заслужують також ті, що впливають на умови міжнародної міграції робочої сили, становлення повноцінних валютних відносин.

Питання для самоконтролю

1. Сутність міжнародного поділу праці.
2. Форми міжнародного поділу праці.
3. Типи міжнародних корпорацій.
4. Поняття міжнародної економічної інтеграції.
5. Дворівнева структура інтеграційного процесу.
6. Форми міжнародної економічної інтеграції та їх ключові характеристики.
7. Основні передумови інтеграції України в сучасну світогосподарську систему.
8. Шляхи інтеграції України у світове господарство.

Теми для дискусій

1. Стратегічні напрями діяльності уряду у реалізації програми стабілізації та розвитку зовнішньоторговельних зв'язків.
2. Основні показники зовнішньоторговельної діяльності України у 2008 році.
3. Особливості України як потенційної учасниці міжнародних економічних угруповань.

Тести

1. Головним фактором сьогодення у формуванні міжнародного поділу праці виступає:

- A) територіально-виробничі структури;
- B) економічна інтеграція;
- C) природоохоронні заходи;
- D) науково-технічні досягнення.

2. Закон порівняльної переваги: кожна країна має у своєму розпорядженні порівняльну перевагу у виробництві якогось товару, торгуючи їм в обмін на інші, відкрив:

- A) Й. Тюнен;
- B) А. Льош;
- C) А. Сміт;
- D) Д. Рікардо.

3. Форма міжнародного поділу праці для виробництва певних видів або компонентів продукції – це

- A) конверсія;
- B) концентрація;
- C) кооперування;
- D) спеціалізація.

4. Форма міжнародного поділу праці, основою якої є стійкі виробничі зв'язки між самостійними підприємствами як усередині країни, так і між країнами - це

- A) концентрація;
- B) конверсія;
- C) спеціалізація;
- D) кооперування.

5. Компанії, що мають більше 25% активів закордоном – це

- A) спільні підприємства;
- B) концерни;
- C) міжнародні корпорації.

6. Національні корпорації із закордонними активами, тобто національні по капіталі й міжнародні по місцю його застосування – це

- A) глобальні корпорації;
- B) багатонаціональні корпорації;
- C) транснаціональні корпорації.

7. Міжнародні корпорації, що поєднують національні компанії декількох держав на виробничій і науково-технологічній основі - це

- A) глобальні корпорації;
- B) транснаціональні корпорації;
- C) багатонаціональні корпорації.

8. Великі й найбільші фінансово-виробничі, науково-технологічні, торгово-сервісні об'єднання – це

- A) транснаціональні корпорації;
- B) багатонаціональні корпорації;
- C) глобальні корпорації.

9. Міжнародна економічна інтеграція - це:

A) угода між продавцями-конкурентами з метою регулювання цін і обсягів виробництва;

B) сукупність елементів економіки країн, які функціонують у взаємозв'язку і взаємодії;

C) якісно новий етап розвитку і форма прояву інтернаціоналізації господарського життя, що передбачає зближення і взаємоприспосування, переплетення всіх структур національних господарств.

10. Інтеграція, яка виникає при злитті фірм, що виробляють подібні або однорідні товари з метою їх подальшої реалізації через спільну систему розподілу й отримання при цьому додаткового прибутку, і супроводжується виробництвом за кордоном товарів, аналогічних тим, що виробляються в країні базування – це інтеграція

- A) горизонтальна;
- B) вертикальна;
- C) кругова;
- D) перпендикулярна.

11. Інтеграція, що передбачає об'єднання фірм, які функціонують у різних виробничих циклах – це інтеграція

- A) вертикальна;
- B) горизонтальна;
- C) кругова;
- D) перпендикулярна.

12. Форма міжнародної економічної інтеграції з пільговим торговельним режимом, коли дві або декілька країн зменшують взаємні тарифи з імпорту товарів, зберігаючи рівень тарифів в торгівлі з іншими країнами – це

- A) зона (асоціація) вільної торгівлі;
- B) спільний ринок;
- C) політичний союз;
- D) зона преференційної торгівлі.

13. У якій формі міжнародної економічної інтеграції діє особливий пільговий торговельний режим для країн-учасниць за рахунок усунення внутрішніх тарифів при їх збереженні в торгівлі з іншими країнами:

- A) зона (асоціація) вільної торгівлі;
- B) спільний ринок;
- C) політичний союз;
- D) зона преференційної торгівлі.

14. Угода двох або декількох держав, що передбачає усунення внутрішніх тарифів та встановлення спільного зовнішнього тарифу - це

- A) митний союз;
- B) спільний ринок;
- C) економічний союз;
- D) політичний союз.

15. Форма міжнародної економічної інтеграції де забезпечується вільний рух не тільки товарів, а й послуг, капіталів та громадян (робочої сили) – це

- A) митний союз;
- B) економічний союз;
- C) політичний союз;
- D) спільний ринок.

16. Форма міжнародної економічної інтеграції де вільний рух факторів і результатів виробництва доповнюється гармонізацією внутрішньої та зовнішньої економічної політики - це

- A) митний союз;
- B) політичний союз;
- C) спільний ринок;
- D) економічний союз.

17. Основні політико-правові передумови інтеграції –

- A) забезпечення територіальної цілісності та створення адекватної системи національної безпеки;
- B) розробка та реалізація обґрунтованої програми переходу до ринкових відносин з пріоритетом роздержавлення й приватизації, соціального захисту населення;
- C) формування сучасної, орієнтованої на світові пріоритети системи народної освіти.

18. Економічні передумови інтеграції формуються завдяки таким чинникам:

- A) оцінці експортного потенціалу, вироблення експортно-імпоротної стратегії та адекватного механізму регулювання зовнішньоекономічної діяльності;
- B) формування відповідного законодавства і вироблення ефективних механізмів та інструментарію його виконання;
- C) відродження і виховання почуття власної гідності, створення умов соціально-культурної життєздатності народів України.

19. Основними соціально-культурними передумовами інтеграції є:

- A) формування сучасної, орієнтованої на світові пріоритети системи народної освіти;
- B) запровадження національної грошової одиниці з включенням її в систему міжнародних розрахунків;
- C) перегляд існуючої практики політичних зв'язків із державами колишнього СРСР.

20. При утворенні зон преференційної та вільної торгівлі, митних союзів розвивається:

- A) виробнича інтеграція;
- B) торговельна інтеграція;
- C) горизонтальна інтеграція;
- D) вертикальна інтеграція.

Практичні завдання

1. У табл. 7.3 наведено структуру світового видобутку і споживання нафти за регіонами світу (2007 р.). Спробуйте визначити провідні країни регіонів як за видобутком, так і за споживанням нафти. Чи завжди вони збігаються? Яким чином країни Північної Америки, Західної Європи та Азійсько-тихоокеанського регіонів задовольняють свій попит на нафту?

Таблиця 7.3

Регіон	Частка у видобутку нафти, %	Частка у споживанні нафти, %	Провідні держави за видобутком	Провідні держави за споживанням
Північна Америка	16,1	28,5		
Південна Америка	9,1	5,3		
Європа (разом з Росією)	21,4	25,6		
Близький Схід	30,6	7,2		
Африка	13	3,4		
Азійсько-тихоокеанський регіон	9,8	30,0		
Разом у світі	100	100,0		

2. У табл. 7.4 наведено динаміку виробництва сталі в регіонах світу.

Таблиця 7.4

Обсяги світового виробництва сталі у 1995-2005 рр., млн. т

№ пор.	Регіон	1995р.	2000 р.	2005 р.
1.	Європа	193,8	210,4	220,4
2.	СНД	76,9	98,5	112,9
3.	Північна Америка	124,5	135,4	127,6
4.	Південна Америка	35,9	39,1	45,3
5.	Африка	12,7	13,8	17,9
6.	Близький Схід	9,2	10,8	15,3
7.	Азія	288,0	331,9	590,7
8.	Австралія і Океанія	9,2	7,8	8,6
9.	Усього у світі	750,1	847,7	1138,8

Визначте частку у світовому виробництві за періодами кожного регіону та темпи розвитку виробництва. Які райони мають найвищий приріст виробництва? Чому?

3. У табл. 7.5 наведено динаміку світового виробництва кольорових металів. Виробництво яких металів характеризується найвищими темпами приросту. Чому?

Таблиця 7.5

Динаміка світового виробництва основних кольорових металів, млн.. т

Метал	Роки				
	1980	1990	1995	2000	2005
Алюміній	13,3	18,5	19,7	24,5	31,5
Мідь	6,9	10,5	11,8	14,8	16,3
Свинець	3,4	5,0	5,6	6,7	6,9
Цинк	4,6	6,7	7,3	9,2	9,4
Олово	0,12	0,2	0,2	0,3	0,4
Нікель	0,65	0,8	0,9	1,1	1,3

4. У табл. 7.6 надано дані щодо основних світових виробників автомобільної промисловості. Охарактеризуйте райони з розвиненим автомобілебудуванням. Назвіть основні фірми та марки автомобілів, які вони виробляють.

Таблиця 7.6

Провідні світові виробники автомобілів, млн. шт.

№ пор.	Країна	Обсяги виробництва автомобілів	
		вантажні	легкові
1.	США	7,3	5,5
2.	Японія	1,8	8,3
3.	Канада	1,4	1,5
4.	Іспанія	0,6	2,3
5.	Півд. Корея	0,5	2,6
6.	Франція	0,4	2,9
7.	Німеччина	0,3	5,1
8.	Велика Британія	0,2	1,6
9.	Італія	0,2	1,4

5. Користуючись рекомендованою літературою, заповніть табл. 7.7.

Таблиця 7.7

Чинники інтеграції України у сучасну світогосподарську систему

Чинники, що сприяють інтеграції України у сучасну світогосподарську систему	Чинники, що стримують інтеграцію України у сучасну світогосподарську систему

Список рекомендованої літератури

Основна

1. Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки : послання Президента України до Верховної Ради України від 30.04.2002 р.
2. Липов В. В. Міжнародна економіка : світова економіка та міжнародні економічні відносини : навч.- практ. посібник для вузів : у 2-х модулях. Модуль 2. Міжнародні ринки та форми міжнародної економічної взаємодії / В. В. Липов. – К. : Професіонал, 2008. – 359 с.
3. Липов В. В. Міжнародна економіка : світова економіка та міжнародні економічні відносини : навч.-практик. посібник у 2-х модулях. Модуль 1. Світова система господарювання / В. В. Липов. – К. : Професіонал, 2008. – 367 с.
4. Лісовський С. А. Інтеграція України до світової економіки як фактор сталого розвитку / С. А. Лісовський // Український географічний журнал. – 2003. – № 2. – С. 26 – 32.

5. Макуха С. М. Україна в міжнародних економічних відносинах в умовах глобалізації / С. М. Макуха. – Х. : Легас, 2003. – 352 с.
6. Передрій О. С. Міжнародні економічні відносини : навч. посібник / О. С. Передрій. – К. : Знання, 2008. – 263 с.
7. Про взаємовідносини та співробітництво України з Європейським Союзом : парламентські слухання / О. В. Кулаков, Т. О. Бурячок, С. Г. Плотян та ін.; Верховна Рада України, Комітет з питань Європейської інтеграції. – К. : ЦТІ "Енергетика та електрифікація", 2003. – 254 с.
8. Розширення Європейського Союзу: вплив на відносини України з центральноевропейськими сусідами / Інститут регіональних та євроінтеграційних досліджень "ЄвроРегіо Україна." – К. К.І.С., 2004. – 360 с.
9. Семенов Г. А. Міжнародні економічні відносини : аналіз стану, реалії і проблеми : навч. посібник для вузів / Г. А. Семенов, М. О. Панкова, А. Г. Семенов. – К. : ЦУЛ, 2006. – 231 с.
10. Україна і світове господарство: взаємодія на межі тисячоліть / А. С. Філіпенко, В. С. Будкін, А. С. Гальчинський та ін. – К. : Либідь, 2002. – 470 с.

Додаткова

11. Боринець С. Я. Міжнародні валютно-фінансові відносини : підручник / С. Я. Боринець. – К. : Знання, 2008. – 582 с.
12. Вісник Київського міжнародного університету. – К. : КиМУ, 2007. Вип. 6. – 215 с. – (Серія „Міжнародні відносини”).
13. Кухарська Н. О. Міжнародна економічна діяльність України : навч. посібник для вузів / Н. О. Кухарська, С. К. Харічков. – К. : Одісей, 2007. – 455 с.
14. Романчиков В. І. Міжнародні економічні відносини: навч. посібник для вузів / В. І. Романчиков, І. О. Романенко. – К. : ЦУЛ, 2008. – 253 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Голіков А. П. Економіка України : фактори виробництва, галузева структура, розміщення, тенденції розвитку : навч. посібник для вузів / А. П. Голіков, Н. А. Казакова, О. А. Шуба. – Х. : Вид-во ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2005. – 237 с.
2. Державна регіональна політика України : особливості та стратегічні пріоритети / за ред. З. С. Варналій. – К. : Вид-во Національного інституту стратегічних досліджень, 2007. – 767 с.
3. Жук М. В. Регіональна економіка : підручник / М. В. Жук. – К. : Академія, 2008. – 415 с.
4. Зовнішня торгівля України товарами за 2008 рік : експрес – випуск. – К. : Державний комітет статистики України, 2009. – 22 с.
5. Інновації : проблеми науки і практики. – Х. : ВД "ІНЖЕК", 2006. – 335 с.
6. Крехівський О. В. Промисловий потенціал України : стан і перспективи / О. В. Крехівський. – К. : Фенікс, 2007. – 116 с.
7. Промисловий потенціал України : проблеми та перспективи структурно-інноваційних трансформацій / В. М. Белінська, В. Г. Бурлака та ін. – К. : Інститут економіки та прогнозування НАН України, 2007. – 407 с.
8. Регіони України – 2007 рік : стат. зб. / за ред. О. Г. Осауленка ; Державний комітет статистики України. – К. : ДКСУ, 2008.
9. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка : підручник / В. В. Ковалевський, О. Л. Михайлюк та ін. – К. : Знання, 2006. – 350 с.
10. Руденко В. П. Український природно-ресурсний потенціал : навч. посібник : в 3 ч. / В. П. Руденко. – Ч. 1. – К. : ІЗМН, 1997; Ч. 2. – К. : УІНС, 2000; Ч. 3. – Чернівці : Рута, 2005. – (Серія оцінкових картосхем).
11. Статистичний щорічник України за 2007 рік / за ред. О. Г. Осауленка; Державний комітет статистики України. – К. : Консультант, 2008. – 571 с.
12. Царенко О. М. Основи екології та економіка природокористування : навч. посібник / О. М. Царенко, О. О. Несветов, М. О. Кадацький. – Суми : ВТД Університетська книга, 2007. – 592 с.

ГЛОСАРІЙ

Багатонаціональні корпорації - це міжнародні корпорації, що поєднують національні компанії декількох держав на виробничій і науково-технологічній основі.

Безробітні (за методологією МОП) – особи у віці 15–70 років (zareєстровані та незareєстровані в державній службі зайнятості), які одночасно задовольняють трьома умовами: не мали роботи (прибуткового заняття); активно шукали роботу або намагались організувати власну справу; впродовж найближчих двох тижнів були готові приступити до роботи, тобто почати працювати за наймом або на власному підприємстві з метою отримання оплати або доходу.

Валова додана вартість у регіоні – різниця між валовим випуском регіону та проміжним споживанням в регіоні. Вона містить первинні доходи, що створюються учасниками виробництва в регіоні та розподіляються між ними.

Валовий внутрішній продукт – характеризує рівень розвитку економіки, особливості її структури, ефективність функціонування окремих видів діяльності, рівень участі країни у світових інтегральних процесах.

Валовий регіональний продукт – показник, який визначається як різниця між сумою випусків і сумою проміжного споживання в регіоні.

Вертикальна інтеграція – передбачає об'єднання фірм, які функціонують у різних виробничих циклах.

Виробнича потужність – здатність засобів праці виробляти максимальну кількість продукції.

Географічний детермінізм – форма натуралістичних вчень, що віддають провідну роль у розвитку суспільства й нації географічному положенню та природним ресурсам.

Геополітика – напрямок, який досліджує політику держави щодо навколишнього середовища і розглядає проблеми, що виникають унаслідок територіальних відносин.

Глобальні корпорації – великі й найбільші фінансово–виробничі, науково–технологічні, торгово–сервісні об'єднання.

Горизонтальна інтеграція – виникає при злитті фірм, які виробляють подібні або однорідні товари з метою їх подальшої реалізації через спільну систему розподілу й отримання при цьому додаткового прибутку, і супроводжується виробництвом за кордоном товарів, аналогічних тим, що виробляються в країні базування.

Депресивні регіони – регіони, що раніше демонстрували високі темпи економічного зростання, продукція яких тепер неконкурентоспроможна.

Державна регіональна економічна політика – система заходів правового, економічного й організаційного характеру, яка здійснюється державою у сфері регіонального розвитку країни відповідно до її поточних та стратегічних цілей.

Державна система екологічного моніторингу довкілля – інтегрована інформаційна система, що здійснює збирання, збереження та обробку екологічної інформації для відомчої та комплексної оцінки і прогнозу стану природних середовищ, біоти та умов життєдіяльності, вироблення обґрунтованих рекомендацій для прийняття ефективних соціальних, економічних та екологічних рішень на всіх рівнях державної виконавчої влади, удосконалення відповідних законодавчих актів, а також виконання зобов'язань України з міжнародних екологічних угод, програм, проектів і заходів.

Державна стратегія регіонального розвитку в Україні – документ, який визначає стратегічні державні пріоритети, зміст та засоби реалізації Концепції державної регіональної політики в середньо–строковій перспективі (4–6 років).

Державне регулювання зовнішньоторговельної діяльності України – в створення системи стимулів, спрямованих на ліквідацію дисбалансу між експортними та імпорнтними потоками в економіці держави, покращення стану платіжного балансу, зменшення залежності від імпорту.

Екологічний моніторинг довкілля – сучасна форма реалізації процесів екологічної діяльності за допомогою засобів інформації і забезпечує регулярну оцінку і прогнозування стану середовища життєдіяльності суспільства та умов функціонування екосистем для прийняття управлінських рішень щодо екологічної безпеки, збереження природного середовища та раціонального природокористування.

Екологічний паспорт – узагальнена інформація про стан природоохоронної діяльності на підприємствах

Економічне районування – науково обґрунтований поділ країни на економічні райони, що історично склалися або формуються в процесі розвитку продуктивних сил на основі суспільного поділу праці.

Економічний район – економічно цілісна частина території країни, якій притаманні такі ознаки, як спеціалізація та комплексність господарства.

Економічний результат природоохоронних заходів – величина економічних збитків, яких завдяки цим заходам вдалося уникнути, та величина додаткового доходу від повторного використання знешкоджених речовин або іншої продукції у випадку, коли природоохоронні заходи мають багатоцільову спрямованість.

Економічний союз – форма міжнародної економічної інтеграції де вільний рух факторів і результатів виробництва доповнюється гармонізацією внутрішньої та зовнішньої економічної політики.

Економічно активне населення згідно з концепцією робочої сили – населення обох статей віком 15–70 років, яке протягом певного періоду забезпечує пропозицію робочої сили для виробництва товарів та послуг.

Енвайронменталізм – філософська концепція, що підкреслює значення впливу середовища на життя й діяльність людини. наукове вчення пояснює міжнародний поділ праці відмінностями природного середовища.

Енерговиробничий цикл – закономірний ланцюг виробництва, взаємозалежних виробничих процесів на загальній для них базі головних видів енергії та сировини.

Зайняті (за матеріалами вибіркового обстеження) – особи у віці 15–70 років, які: працювали впродовж обстежуваного тижня хоча б одну годину за наймом за винагороду в грошовому чи натуральному вигляді, індивідуально (самостійно), в окремих громадян або на власному (сімейному) підприємстві; працювали безкоштовно на підприємстві, у бізнесі, що належить будь-кому з членів домогосподарства, або в особистому селянському господарстві з метою реалізації продукції, виробленої внаслідок цієї діяльності; особи, які були тимчасово відсутні на роботі, тобто формально мали робоче місце, власне підприємство (бізнес), але не працювали впродовж обстежуваного періоду з незалежних від них особисто обставин.

Закон – необхідне, істотне, стійке повторюване відношення між явищами у природі й суспільстві.

Закономірність – об'єктивно дійсний, повторюваний, істотний зв'язок явищ природи з громадським життям.

Зовнішня торгівля – міжрегіональний обмін товарами, послугами й капіталом (отримання кредитів).

Зовнішньоторговельна діяльність – обмін товарами, послугами та капіталом між різними країнами.

Зона (асоціація) вільної торгівлі – форма міжнародної економічної інтеграції де діє особливий пільговий торговельний режим для країн–учасниць за рахунок усунення внутрішніх тарифів при їх збереженні в торгівлі з іншими країнами.

Зона преференційної торгівлі – зона з пільговим торговельним режимом, коли дві або декілька країн зменшують взаємні тарифи з імпорту товарів, зберігаючи рівень тарифів в торгівлі з іншими країнами.

Кадастр – інформація про стан природних ресурсів за територіальним принципом.

Комбінування – поєднання виробництв або технологічних процесів, при яких з одного виду сировини (або енергії) одночасно отримують декілька видів продукції.

Концентрація – збільшення розмірів підприємств, а також підвищення частки великих підприємств за видами діяльності і загалом промисловості.

Концепція державної регіональної політики в Україні – документ, що визначає принципи напрями, довгострокові завдання, пріоритети, засоби та етапи діяльності держави щодо регіонального розвитку.

Кооперування – взаємодія видів діяльності – виробничі зв'язки між підприємствами, які спільно беруть участь у виготовленні певного виду продукту.

Механізм реалізації державної регіональної економічної політики – система конкретних економічних важелів та організаційно–економічних засобів, за допомогою яких здійснюється державний вплив на просторову організацію суспільства, забезпечується соціально–економічний розвиток регіонів, удосконалюється структура їх господарського комплексу.

Митний союз – угода двох або декількох держав, що передбачає усунення внутрішніх тарифів та встановлення спільного зовнішнього тарифу.

Міжнародна економічна інтеграція – якісно новий етап розвитку і форму прояву інтернаціоналізації господарського життя, що передбачає зближення і взаємоприспосовування, переплетення всіх структур національних господарств.

Міжнародні корпорації – компанії, що мають більше 25% активів закордоном.

Науковий потенціал – сукупність ресурсів й можливостей сфери науки будь–якої системи (колективу, види діяльності, міста тощо), що дає змогу при наявних формах організації й управління ефективно вирішувати завдання господарства.

Науково–технічний потенціал – сукупність усіх засобів науково–технічної діяльності та її ресурсів.

Наявне населення – населення, яке знаходиться на момент перепису на даній території з врахування тимчасово проживаючих.

Паливно–енергетичний баланс – співвідношення кількості добутого палива і виробленої електроенергії та кількості використаного в господарстві палива і енергії.

Постійне населення – населення, яке постійно проживає на момент перепису на даній території, з огляду на тимчасово відсутніх.

Приріст населення – різниця між народженими й померлими.

Природно–ресурсний потенціал – частина всієї сукупності багатств природи, які безпосередньо являються об'єктом природокористування.

Природокористування – використання природних ресурсів у процесі суспільного виробництва для задоволення матеріальних та духовних потреб людини.

Продуктивні сили – сукупність матеріальних елементів і людей, а також відносин між ними, які в процесі економічної діяльності забезпечують виробництво матеріальних благ.

Промисловий район – інтегральний економічний район з переважним значенням промислового виробництва, як головного (найголовнішого) виду діяльності виробничої спеціалізації.

Промисловий центр – група підприємств, розташованих в межах одного міста або робочого селища.

Промислово–міське скупчення – виробничо–територіальне об'єднання, яке історично склалося, планомірне формування промислових підприємств, поєднаних між собою тісними виробничими та виробничо–технічними зв'язками, загальною системою допоміжних виробництв, єдиною виробничою інфраструктурою, має спільне транспортно–географічне положення в межах одного або декількох, близько розташованих населених пунктів.

Реґіон – певна територія, що являє собою певну цілісність, відрізняється від інших своїми особливостями розвитку та взаємопов'язаністю складових елементів.

Реґіональна політика – 1) сфера діяльності держави щодо управління економічним, соціальним і політичним розвитком країни в просторовому (реґіональному) аспекті, тобто пов'язана з взаємовідносинами між державою і реґіонами, а також реґіонів між собою; 2) сфера діяльності реґіональної (місцевої) влади щодо управління соціально–економічним розвитком реґіону (міста).

Результат (ефект) – приріст економічної оцінки продукції, ресурсу або як приріст чистого доходу, зниження собівартості виробництва продукції.

Ресурсозбереження – прогресивний напрямок використання природно–ресурсного потенціалу, яке забезпечить економію природних ресурсів й збільшення виробництва продукції при тій же кількості сировини, палива, основних та допоміжних матеріалів.

Спеціалізація – одна з форм суспільного розподілу праці як між різними видами діяльності, так і усередині діяльності або підприємства на різних стадіях виробничого процесу.

Спільний ринок – форма міжнародної економічної інтеграції де забезпечується вільний рух не тільки товарів, а й послуг, капіталів та громадян (робочої сили).

Територіальний поділ праці – об'єктивний незворотний процес виробничої спеціалізації економічних районів і формування міжрайонної кооперації, обміну спеціалізованою продукцією та послугами.

Територія – частина земної поверхні у визначених межах (кордонах) з властивими їй географічним положенням, природними та створеними діяльністю людей умовами та ресурсами, а також з повітряним простором та розташованими під нею надрами.

Транснаціональні корпорації (ТНК) – національні корпорації із закордонними активами, тобто національні по капіталі й міжнародні по місцю його застосування.

Фактори розміщення продуктивних сил – конкретні причини й умови, що впливають на територіальне розміщення видів виробництва.

Фауністичні ресурси – ресурси диких тварин, птиці, риби, бджільництва, зумовлені впливом господарської діяльності людини.

Чистий прибуток регіону – показник регіонального розвитку, що визначається шляхом виключення з валового прибутку регіону споживання основного капіталу.

ДОДАТКИ

Додаток А

Територія і кількість наявного населення за регіонами

(на 1 січня 2008 р.)

	Територія ¹ , тис. км ²	Кількість населення, тис.	У тому числі		Відсоток міського населення	Щільність населення, осіб на 1 км ²
			міське	сільське		
Україна	603,5	46372,7	31668,8	14703,9	68,3	77
Автономна Республіка Крим	26,1	1971,1	1240,5	730,6	62,9	76
області						
Вінницька	26,5	1672,2	812,9	859,3	48,6	63
Волинська	20,1	1036,4	530,2	506,2	51,2	51
Дніпропетровсь ка	31,9	3398,4	2836,2	562,2	83,5	106
Донецька	26,5	4538,9	4104,4	434,5	90,4	171
Житомирська	29,8	1305,5	747,4	558,1	57,3	44
Закарпатська	12,8	1242,6	461,4	781,2	37,1	97
Запорізька	27,2	1832,9	1403,3	429,6	76,6	67
Івано- Франківська	13,9	1382,6	593,3	789,3	42,9	99
Київська	28,1	1737,3	1048,8	688,5	60,4	62
Кіровоградська	24,6	1039,7	637,7	402,0	61,3	42
Луганська	26,7	2355,4	2038,4	317,0	86,5	88
Львівська	21,8	2559,8	1548,0	1011,8	60,5	117
Миколаївська	24,6	1203,6	812,5	391,1	67,5	49
Одеська	33,3	2394,7	1589,7	805,0	66,4	72
Полтавська	28,8	1524,9	920,5	604,4	60,4	53
Рівненська	20,1	1152,0	547,8	604,2	47,5	57
Сумська	23,8	1196,8	797,1	399,7	66,6	50
Тернопільська	13,8	1098,6	474,3	624,3	43,2	79
Харківська	31,4	2795,9	2227,4	568,5	79,7	89
Херсонська	28,5	1107,5	676,3	431,2	61,1	39
Хмельницька	20,6	1350,3	721,8	628,5	53,5	65
Черкаська	20,9	1315,5	730,0	585,5	55,5	63
Чернівецька	8,1	904,5	375,1	529,4	41,5	112
Чернігівська	31,9	1135,9	697,1	438,8	61,4	36
міста						
Київ	0,8	2740,2	2740,2	×	100,0	79
Севастополь ²	0,9	379,5	356,5	23,0	94,0	439

¹ За даними Державного комітету України із земельних ресурсів.

² Включаючи м. Інкерман, смт Кача і сільські ради, підпорядковані міській раді.

Кількість адміністративно-територіальних одиниць за регіонами

(на 1 січня 2008 р.)

	Райони	Міста		Райони у містах	Селища міського типу	Сільські населені пункти
		усього	у тому числі спеціального статусу, республіканського та обласного значення			
Україна	490	458	179	118	886	28504
Автономна Республіка Крим	14	16	11	3	56	950
області						
Вінницька	27	18	6	3	29	1466
Волинська	16	11	4	—	22	1054
Дніпропетровська	22	20	13	18	46	1438
Донецька	18	52	28	21	131	1121
Житомирська	23	11	5	2	43	1620
Закарпатська	13	11	5	—	19	579
Запорізька	20	14	5	7	23	914
Івано- Франківська	14	15	5	—	24	765
Київська	25	26	12	—	30	1127
Кіровоградська	21	12	4	2	26	1004
Луганська	18	37	14	4	109	782
Львівська	20	44	9	6	34	1850
Миколаївська	19	9	5	4	17	894
Одеська	26	19	7	8	33	1129
Полтавська	25	15	5	5	21	1825
Рівненська	16	11	4	—	16	1000
Сумська	18	15	7	2	20	1474
Тернопільська	17	18	1	—	17	1022
Харківська	27	17	7	9	61	1682
Херсонська	18	9	3	3	31	656
Хмельницька	20	13	6	—	24	1415
Черкаська	20	16	6	2	15	824
Чернівецька	11	11	2	3	8	398
Чернігівська	22	15	3	2	30	1486
міста						
Київ	—	1	1	10	—	—
Севастополь ¹	—	2	1	4	1	29

¹ Включаючи м. Інкерман, смт Кача і сільські ради, підпорядковані міській раді.

Основні соціально-економічні показники

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Валовий внутрішній продукт (у фактичних цінах), млн. грн.	170070	204190	225810	267344	345113	441452	544153	712945
у розрахунку на одну особу, грн.	3436	4195	4685	5591	7273	9372	11630	15329
Основні засоби (у фактичних цінах на кінець року), млрд. грн.	829	915	965	1026	1141	1276	1569	1970
Доходи населення, млн. грн.	128736	157996	185073	215672	274241	381404	472061	614984
Індекс споживчих цін (грудень до грудня попереднього року), відсотків	125,8	106,1	99,4	108,2	112,3	110,3	111,6	116,6
Індекс цін виробників промислової продукції (грудень до грудня попереднього року), відсотків	120,8	100,9	105,7	111,1	124,1	109,5	114,1	123,3
Індекс цін реалізації продукції сільськогосподарськими підприємствами (до попереднього року), відсотків	155,8	105,0	87,4	120,6	105,7	108,1	102,4	138,0
Зведений бюджет, млрд. грн.								
доходи	49,1	54,9	61,9	75,3	91,5	134,2	171,8	219,9
видатки	48,1	55,5	60,3	75,8	102,5	142,0	175,5	227,6
дефіцит	-1,0 ¹	0,6	-1,6 ¹	0,5	11,0	7,8	3,7	7,7
Фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування, млрд. грн.	13,9	18,7	14,6	19,6	44,6	64,4	76,3	135,9
Обсяг реалізованої продукції промисловості (у фактичних цінах), млрд. грн.	182,7	210,8	229,6	289,1	400,8	468,6	551,7	717,1
Продукція сільського господарства (у порівнянних цінах 2005 р.), млрд. грн.	77,9	85,8	86,8	77,3	92,5	92,6	94,9	88,8
рослинництва	43,6	49,1	48,1	41,1	55,6	54,0	54,9	49,7
тваринництва	34,3	36,7	38,7	36,2	36,9	38,6	40,0	39,1
Інвестиції в основний капітал (у фактичних цінах), млрд. грн.	23,6	32,6	37,2	51,0	75,7	93,1	125,3	188,5
Введення в експлуатацію загальної площі житла, млн. м ²	5,6	5,9	6,1	6,4	7,6	7,8	8,6	10,2
Перевезення вантажів усіма видами транспорту ² , млрд. т	1,5	1,6	1,6	1,7	1,7	1,8	1,9	2,0
Відправлення пасажирів транспортом загального користування ³ , млрд.	7,8	7,7	7,7	7,7	8,0	8,2	8,2	8,2

Продовження додатку В

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Роздрібний товарооборот підприємств (у фактичних цінах), млрд. грн.	28,8	34,4	39,7	50,0	67,6	94,3	130,0	178,2
Обсяг реалізованих послуг ⁴ , млрд. грн.	—	40,2	47,0	56,7	74,4	95,8	120,9	159,6
Експорт товарів і послуг, млрд. дол. США	18,1	19,8	22,0	27,3	38,0	40,4	45,9	58,3
Імпорт товарів і послуг, млрд. дол. США	15,1	16,9	18,2	24,5	31,1	39,1	48,8	65,6
Кількість постійного населення (на кінець року), млн.	48,7	48,2	47,8	47,4	47,1	46,7	46,5	46,2
Природний приріст, скорочення (-) населення, тис.	-373,0	-369,5	-364,2	-356,8	-334,0	-355,9	-297,7	-290,2
Кількість зайнятих ⁵ , тис.	20175,0	19971,5	20091,2	20163,3	20295,7	20680,0	20730,4	20904,7
Кількість безробітних (за методологією МОП) ⁵ , тис.	2655,8	2455,0	2140,7	2008,0	1906,7	1600,8	1515,0	1417,6
Рівень безробіття (за методологією МОП) ⁵ , відсотків	11,6	10,9	9,6	9,1	8,6	7,2	6,8	6,4
Кількість зареєстрованих безробітних (на кінець року), тис.	1155,2	1008,1	1034,2	988,9	981,8	881,5	759,5	642,3
Рівень зареєстрованого безробіття ⁵ , відсотків	4,1	3,6	3,7	3,5	3,5	3,1	2,7	2,3
Середньомісячна номінальна заробітна плата ⁶ , грн.	230	311	376	462	590	806	1041	1351

¹ Профіцит.

² З 2002 р. – з урахуванням автомобільних комерційних вантажних перевезень, виконаних фізичними особами підприємцями.

³ З урахуванням обсягів автомобільних пасажирських перевезень, виконаних фізичними та юридичними суб'єктами малого бізнесу.

⁴ Включаючи ПДВ.

⁵ Див. методологічні пояснення до розділу 17.

Кількість промислових підприємств за видами діяльності

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Промисловість	47348	50302	52336	53497	54558	54408	54925
Добувна промисловість	1057	1144	1141	1271	1360	1517	2108
Добування паливно-енергетичних корисних копалин	430	463	392	413	454	474	555
добування корисних копалин, крім паливно-енергетичних	627	681	749	858	906	1043	1553
Переробна промисловість	44583	47072	48740	49584	50487	50038	49886
у тому числі							
виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	9079	9107	9167	8777	8607	8379	7844
Легка промисловість	4398	4671	4847	4858	4746	4554	4296
текстильне виробництво; виробництво одягу, хутра та виробів з хутра	3667	3933	4114	4147	4050	3906	3689
виробництво шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	731	738	733	711	696	648	607
оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів	3653	4016	4120	4215	4209	4133	4098
целюлозно-паперове виробництво; видавнича діяльність	5314	5751	6136	6431	6683	6661	6720
виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення	159	200	183	190	223	216	222
хімічна та нафтохімічна промисловість	2802	3060	3289	3419	3672	3804	3982
хімічне виробництво	1443	1542	1601	1641	1699	1644	1654
виробництво гумових та пластмасових виробів	1359	1518	1688	1778	1973	2160	2328
виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	2941	3061	3164	3320	3420	3531	3799
металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів	2910	3138	3345	3572	3817	4079	4268
машинобудування	10345	10898	11150	11267	11448	11097	11073
виробництво машин та устаткування	4842	5051	5286	5303	5269	5175	5085
виробництво електричного, електронного та оптичного устаткування	4471	4735	4693	4764	4905	4805	4847
виробництво транспортних засобів та устаткування	1032	1112	1171	1200	1274	1117	1141
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	1708	2086	2455	2642	2711	2853	2931

Індекси обсягу продукції промисловості за регіонами

(відсотків)

	1990=100									До попереднього року						
	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Україна	52	58	66	71	82	92	95	101	111	114	107	116	113	103	106	110
АРКрим області	47	44	48	45	54	69	78	80	90	109	93	119	128	114	103	112
Вінницька	64	56	61	64	71	80	90	96	104	109	104	112	112	113	106	109
Волинська	34	48	58	65	79	97	118	141	202	121	112	122	123	122	119	144
Дніпро- петровська	44	48	52	55	60	66	71	77	82	109	104	110	110	107	108	107
Донецька	49	52	56	58	69	78	72	76	82	106	104	119	112	92	106	108
Житомирська	46	39	44	46	56	66	75	79	86	114	104	122	119	113	105	109
Закарпатська	38	67	82	91	131	168	180	230	276	122	112	144	127	108	127	120
Запорізька	74	106	109	110	133	158	164	179	212	102	101	121	119	104	110	119
Івано- Франківська	68	46	57	70	90	99	104	95	91	125	123	128	111	105	91	96
Київська	64	62	68	72	84	97	114	130	141	110	105	117	116	118	114	108
Кіровоградська	49	38	44	45	56	75	83	93	102	114	104	124	134	110	112	110
Луганська	38	47	61	64	72	79	81	82	95	130	104	112	111	102	102	116
Львівська	40	31	45	51	58	63	59	64	72	143	114	114	109	93	108	113
Миколаївська	78	80	88	90	101	116	124	132	142	110	103	112	115	107	106	108
Одеська	83	80	104	112	132	128	128	116	135	130	108	118	97	99	91	117
Полтавська	56	40	53	72	79	87	85	91	93	133	138	109	110	98	107	103
Рівненська	51	50	55	55	67	77	87	95	106	110	101	121	115	113	109	112
Сумська	45	41	44	45	53	57	65	67	73	107	103	117	108	113	104	108
Тернопільська	46	50	59	61	82	83	91	107	117	119	103	135	102	109	118	109
Харківська	44	45	52	55	61	71	80	84	92	117	105	111	116	113	106	110
Херсонська	51	42	53	55	64	63	55	45	49	125	105	116	98	88	81	109
Хмельницька	60	54	60	62	71	80	95	107	123	111	103	114	113	119	113	115
Черкаська	61	54	61	65	83	93	106	110	137	112	108	128	112	114	104	125
Чернівецька	44	49	55	57	72	77	84	91	110	112	103	127	106	110	108	121
Чернігівська	47	44	50	52	58	64	71	73	77	113	105	110	110	111	103	106
міста																
Київ	60	97	114	124	142	168	194	214	233	118	108	114	119	115	110	109
Севастополь	76	137	156	166	179	225	263	356	379	114	106	108	126	117	136	106

Основні засоби за видами економічної діяльності

(у фактичних цінах на кінець року; млн. грн.)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Усього	915477	964814	1026163	1141069	1276201	1568890
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	93392	86192	77979	75447	76034	75511
сільське господарство, мисливство та пов'язані з ними послуги	92510	85314	76995	74362	74880	74274
лісове господарство та пов'язані з ним послуги	882	878	984	1085	1154	1237
Рибальство, рибництво	1885	1904	1409	1248	1139	1209
Промисловість	311089	339259	362598	420080	456738	525222
добувна промисловість	60130	62543	66974	74878	80012	87562
переробна промисловість	174158	181394	191953	224367	245800	295046
виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	76801	95322	103671	120835	130926	142614
Будівництво	16927	17312	18256	20421	24682	29278
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	20337	21568	25644	31906	36673	44018
Діяльність готелів та ресторанів	5484	6367	6893	7636	9252	15217
Діяльність транспорту та зв'язку	130634	141826	151164	167538	184342	306919
Фінансова діяльність	6145	7680	9244	12646	15439	23688
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	209095	214536	233956	247005	303927	363918
Державне управління	33389	33161	35235	34572	34901	37193
Освіта	46302	45735	46621	49281	51639	53500
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	24467	25231	28085	34760	38726	41970
Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	16328	17117	17396	20856	20911	24323

Обсяги експорту – імпорту товарів за регіонами у 2007р.

	Експорт			Імпорт		
	кількість учасників ЗЕД	вартість, млн. дол. США	відсотків до загального обсягу	кількість учасників ЗЕД	вартість, млн. дол. США	відсотків до загального обсягу
Україна	14345	49296,1	100,0	24539	60618,0¹	100,0
Автономна Республіка Крим	223	463,0	0,9	443	266,9	0,4
області						
Вінницька	417	485,7	1,0	410	305,9	0,5
Волинська	409	422,4	0,9	543	1055,6	1,7
Дніпропетровська	1116	9819,2	19,9	1979	5309,9	8,8
Донецька	826	10654,9	21,6	1263	4451,3	7,3
Житомирська	533	405,1	0,8	411	294,8	0,5
Закарпатська	702	1148,0	2,3	668	1552,5	2,6
Запорізька	514	4324,8	8,8	712	3414,0	5,6
Івано-Франківська	408	1005,4	2,0	415	789,0	1,3
Київська	525	775,6	1,6	1093	2597,1	4,3
Кіровоградська	187	272,5	0,6	169	178,6	0,3
Луганська	465	3963,7	8,0	469	1484,5	2,4
Львівська	828	1036,7	2,1	1572	1454,0	2,4
Миколаївська	264	1104,5	2,2	281	533,3	0,9
Одеська	705	1098,5	2,2	1636	2551,6	4,2
Полтавська	345	2143,1	4,3	447	899,5	1,5
Рівненська	257	384,7	0,8	325	416,5	0,7
Сумська	311	682,0	1,4	268	374,5	0,6
Тернопільська	169	124,8	0,3	295	168,6	0,3
Харківська	991	1143,0	2,3	1507	2265,4	3,7
Херсонська	238	323,2	0,7	254	188,8	0,3
Хмельницька	287	336,7	0,7	402	330,6	0,5
Черкаська	303	690,6	1,4	344	494,9	0,8
Чернівецька	348	157,5	0,3	315	134,0	0,2
Чернігівська	261	362,5	0,7	266	281,6	0,5
міста						
Київ	2525	5337,3	10,8	7596	23726,3	39,1
Севастополь	126	109,2	0,2	146	51,8	0,1

¹ З урахуванням нерозподілених за регіонами поставок нафти сирової.

Товарна структура зовнішньої торгівлі у 2007 р.

(млн. дол. США)

	Експорт		Імпорт	
	усього	Частка у загальному обсязі, відсотків	усього	Частка у загальному обсязі, відсотків
Усього	49296,1	100,0	60618,0	100,0
за розділами УКТЗЕД ¹				
живі тварини, продукти тваринного походження	747,2	1,5	771,3	1,3
продукти рослинного походження	1726,5	3,5	860,8	1,4
жири та олії тваринного або рослинного походження	1718,0	3,5	388,2	0,6
готові харчові продукти	2095,3	4,3	2091,2	3,4
мінеральні продукти	4275,3	8,7	17219,2	28,4
продукція хімічної та пов'язаних з нею видів діяльності промисловості	4060,3	8,2	5316,5	8,8
полімерні матеріали, пластмаси та каучук	987,2	2,0	3413,5	5,6
шкіряна і хутряна сировина та вироби з них	394,7	0,8	159,5	0,3
деревина і вироби з деревини	827,5	1,7	374,5	0,6
маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів	767,7	1,6	1523,0	2,5
текстиль та вироби з текстилю	990,8	2,0	1487,0	2,5
взуття, головні убори, парасольки	148,6	0,3	217,9	0,4
вироби з каменю, гіпсу, цементу, кераміки, скла	358,8	0,7	991,6	1,6
дорогоцінне або напівдорогоцінне каміння, дорогоцінні метали та вироби з них	148,8	0,3	269,2	0,4
недорогоцінні метали та вироби з них	20776,6	42,1	4743,1	7,8
механічне обладнання; машини та механізми, електрообладнання та їх частини; пристрої для записування або відтворення зображення звуку	4977,1	10,1	10578,6	17,5
транспортні засоби та шляхове обладнання	3305,6	6,7	8216,6	13,6
прилади і апарати оптичні, для фотографування або кінематографії; апарати медико-хірургічні; годинники; музичні інструменти	203,6	0,4	1008,5	1,7
різні промислові товари	360,7	0,7	595,2	1,0
твори мистецтва	2,1	0,0	3,6	0,0
товари, придбані в портах	41,5	0,1	323,5	0,5
різне	382,1	0,8	65,5	0,1

¹ Українська класифікація товарів зовнішньоекономічної діяльності.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

ЖУРАВЕЛЬ Віталій Володимирович, к.е.н.
ПОСПЄЛОВ Олександр Володимирович, к.е.н., доц.
РЕКУН Ганна Петрівна, к.е.н.
РОДЧЕНКО Володимир Борисович, к.е.н., доц.

РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

ПІДРУЧНИК

Відповідальний за випуск д.е.н., проф. *А. Є. Ачкасов*

В авторській редакції

Комп'ютерне верстання *І. В. Волосожарова*

Дизайн обкладинки *Г. А. Коровкіна*

Підп. до друку 01.02.2011

Друк на ризографі.

Зам. №

Формат 60x84/16

Ум. друк. арк. 11,3

Тираж 500 пр.

Видавець і виготовлювач:

Харківська національна академія міського господарства,
вул. Революції, 12, Харків, 61002

Електронна адреса: rectorat@ksame.kharkov.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:

ДК № 4064 від 12. 05. 2011 р.